

Кацярына Мяшкова

**ЧАРОЎНАЯ
ХВАЛЯ
ВАНДРОВАК**

Паэзія, проза

Мінск
«Галіяфы»
2016

УДК 821.161.1(476)-1
ББК 84(4Бел)-5
М

ЧАРОЎНАЯ ХВАЛЯ ВАНДРОВАК

Куды шлях і сэрца кліча

Новая кніга паэткі і пісьменніцы Кацярыны Мяшковай «Чароўная хваля вандровак», несумненна, выкліча цікавасць у чытацкім свеце. На першы погляд назва кнігі простая, але калі знаёмішся з тэкстам дакладней, разумееш, што перад табою скарб магічны, духоўны, мастацкі. Пачнем з паэзіі, якая, нібы конаўка з чыстай вадой, наталіе цябе перад глыбокім і разважлівым падарожжам па свеце. Дарога, мой чытач, будзе далёкай і нялёгкай, бо Кацярына зацягне цябе туды, куды Ясь маліну не саджаў: у далекія Тайланд, Амерыку, Сахару, Індыю, Кітай, Манголію, Сібір і абавязкова правядзе па беларускіх краявідах, Мінчшыне і Гомельшчыне. І паўсюль адчуваецца захапленне ад убачанага, пачутага і зразумелага аўтарам пасля шматлікіх сустрэч з мноствам людзей па ўсім свеце.

Кацярына Мяшкова – гэта ўвасабленне паэтэсы і вандроўніцы ў самым лепшым значэнні, акрамя таго, яна выкарыстоўвае ў кнізе вельмі акуратна і граматычна журналісцкія прыемы, каб данесці да чытача ўвесь каларыт убачанага ці пачутага. Чаго варта толькі запісаная ёй цэлая прамова гіда, які распавядаў пра багацейшую гісторыю храмава-музейнага комплексу Ват Ян.

Рамантычны настрой кнізе надала паэзія Кацярыны, багатая на вобразы, асацыяцыі, містычныя ўвасабленні і фантастычнае адчуванне прыгожага. Такую паэзію сёння мала хто стварае, але ў гэтым і асаблівасць творчасці паэтэсы, якая мае свой адметны стыль і энергетыку. Кніга пачынаецца амаль з гімна вернасці дамы свайму рыцару, рыцару Грунвальдскай бітвы, і гэта тэма потым прагучыць і ў нарысе «Падарожжа ў славыты Грунвальд»:

Мяшкова, К. І.

М Чароўная хваля вандровак : паэзія, проза / Кацярына Мяшкова ; аўт. уступ. арт.: В.Я. Корбут – Мінск : Галіяфы, 2016. – 232 с., іл.

ISBN 978-985-7140-16-9

Новая кніга паэткі Кацярыны Мяшковай «Чароўная хваля вандровак» прадстаўлена шырокаму колу чытачоў і складзена з некалькіх частак. Кніга пачынаецца з паэзіі, прыгодніцкіх, падарожных, рамантычных вершаў і прысвячэнняў. Далей ідзе праявістая частка, у асноўным складзеная з нататкаў і артыкулаў, напісаных па выніках падарожжаў у розныя краіны свету, а таксама па Беларусі. Вялікую частку «турыстычных» успамінаў складаюць творы пра Тайланд, ягоную культуру і звычкі, рэлігіі і традыцыі. Чытачы таксама разам з аўтарам могуць апынуцца на загадкавым Ніягарскім вадаспадзе, а таксама на рыцарскім свяце, прысвечаным Грунвальдскай бітве, у іншых мясцінах, апісаных жывай мовай у багатым на інфармацыю і ўражанні стылі.

Аўтарка разважае ў сваіх нататках і інтэрв'ю пра творчасць беларускіх мастакоў і драматургаў, таксама размяшчаны пераклады Г. Апалінэра і С. Гаша з французскай мовы.

Кніга К. Мяшковай «Чароўная хваля вандровак» прыйдзе да густу як аматарам добрай паэзіі і мастацтва, так і знаўцам прыгод і падарожжаў.

УДК 821.161.1(476)-821
ББК 84(4Бел)

ISBN 978-985-7140-16-9

© Мяшкова К.І., 2016
© Корбут В.Я., уступны артыкул, 2016
© Афармленне. ПВУП «Галіяфы», 2016

На ўскрайку Грунвальдскага поля,
Дзе лагер жыў,
У гудзе рыцарскім свавольным,
Ты нёс крыжы.

Крыж на плашчы крылата-белым –
Чырвоны крыж.

Нібы ахова, тампіера,
Магутным, звыш...

(«На ўскрайку Грунвальдскага поля...»)

Тэма Радзімы, хараство роднай прыроды, псіхалагізму існавання на мілай сэрцу зямлі і сярод блізкіх людзей яскрава ўспрымаецца праз такія вершы Кацярыны, як «Песня пра Беларусь», «Нясвіж», «Нясвіжскі паланэз», «Вясны павольная хада», «Соф'і Мяшковай», «Ты адхукаў мяне на засмужанай выспе», «Маея бабулі Батура Сафіі» і іншыя. Рамантыка прыгод і адчування прыгажосці сусвету ладна раскрывае паэтка праз ўласныя пачуцці і адкрыцці новага для сябе свету ў вершах «Дождж», «Між небам і зямлёй – у акіяне», «Сузор'е кітайскіх ліхтарыкаў», «Іспанская хваля», «Бясколернай Сахара не бывае», «Бангкок» і іншыя. Асаблівай вяршыняй гэтага паэтычнага «сшытка» можна лічыць верш «Апалінэра перакласці», напісаны, відаць, пад уражаннем перакладу Кацярыны з французскай мовы вядомага артыкула Гіёма Апалінэра «Эстэтычныя развагі пра карціну», што размешчаны ў канцы кнігі. Зазначым далей, што кожны верш Кацярыны – гэта маленькае падарожжа, якое яна дорыць чытачу, прапускаючы яго праз сваё сэрца з фарбамі і пачуццямі, якія ўласцівыя сапраўдным мастакам. Гэтыя вершы трэба чытаць і смакаваць, як сакавітую беларускую грушу альбо мангольскія буузы.

Пасля вершаванай часткі распачынаецца цэлая града падарожных артыкулаў і інтэрв'ю, сярод якіх

«Інтэрв'ю пра Ніягарскі вадаспад», «Мне кажуць: «Як рацыя ў тваіх намётах на снезе?», «Таямнічы сад мадам Нонг Нуч», «Храмава музейны комплекс Ват Ян», «Падарожжа ў славыты Грунвальд», «Вясковыя падарожжы» і «Адкрыццё Манголіі». Вось такая важкая вандроўніцкая літаратурная чытанка чакае як разбэшчанага падарожжамі чытача, так і няспешнага да гэтай справы чалавека. У гэтых творах размешчана шмат розных фактаў і гісторый, падзеі адбываюцца і на Ніяграскім вадаспадзе, і ў чароўным Тайландзе, нас чакае падарожжа ў гістарычны Грунвальд і беларускія краявіды. Самым значным з гэтых творў з'яўляецца артыкул «Храмава музейны комплекс Ват Ян», напісаны як інтэрв'ю гіда Міколы. Перад чытачом, як перад сапраўдным турыстам, праходзяць вобразы вядомых ў Паўднёвай Азіі герояў, багоў, манахаў, філосафаў. Распавядаецца пра падзеі розных часоў. Мы ярка бычым духоўныя і яўныя подзвігі такіх важкіх асоб, як Буда, Далай Лама, Матрэй Буда, Бадхидхарма, Лао Дзы, Канфуцый, многія архаты, кітайскія імператары, шматлікія ваенначальнікі, якія дасягнулі небывалага для чалавецтва духоўнага развіцця і здабылі шмат подзвігаў.

Пра сваіх продкаў і блізкіх ёй людзей, пра свае карані Кацярына з цікавасцю распавядае ў артыкуле «Вясковыя падарожжы», якія захапілі яе не менш чым падарожы па Азіі.

Па-свойму цікава напісаны артыкулы «Андрэй Макаёнак: маналогі яго жыцця», «Вандроўкі праз мастацтва», «З дачкой незабыўнага Рушчыца». Гэтыя артыкулы – даніна павагі славытым сынам Беларусі Андрэю Макаёнку і Фердынанду Ручышчу, многім выдатным майстрам слова і жывапісу нашай краіны і сусвету.

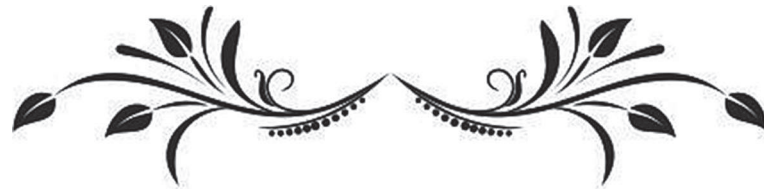
Кацярына Мяшкова

Прадстаўлены ў кнізе і жанр перакладу, і гэтым жанрам Кацярына валодае выдатна, бо ёю з цікавасцю і захапленнем перакладзены артыкул Г. Апалінэра «Эстэтычныя развагі пра карціну», а таксама ягоныя вершы, артыкул С. Гаша «Сальвадор Далі». Усе пераклады зроблены з французскай мовы на беларускую.

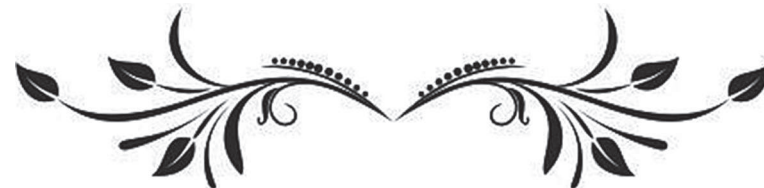
Завяршаецца кніга Кацярыны Мяшковай гутаркай са славутым беларускім мастаком, грамадскім дзеячом Аляксеям Марачкіным «Слова-паходня». Інтэрв'ю насычана развагамі і біяграфічнымі звесткамі пра творчасць і жыццё майстра. Асноўны рэфрэн гэтай гутаркі – мастакі слова і жывапісу павінны верна служыць свайму народу, Радзіме, з павагай ставіцца да спадчыны Беларусі, каб з гонарам перадаць яе наступным пакаленням.

Кніга Кацярыны Мяшковай «Чароўная хваля вандровак» – гэта агромністая мастацкая і духоўная праца творцы, яе спроба данесці да чытача разнастайнасць быцця на Зямлі, разналікасць прыроды, рэлігій, мастацтва і гісторыі. І ў гэтым калейдаскопе падзей Беларусі займае свае важнае і высокае месца.

*Вячаслаў Корбут,
паэт, пісьменнік, журналіст.*

ПАЭЗІЯ

На ўскрайку Грунвальдскага поля,
Дзе лагер жыў,
У гудзе рыцарскім свавольным,
Ты нёс крыжы.

Крыж на плашчы крылата-белым –
Чырвоны крыж.
Нібы ахова, тампліера,
Магутным, звыш.

Ты нёс вайну – свой вір глыбокі,
Дзе мужным рай,
Дзе навальнічныя сутокі –
Спрабуй, стрымай!

Другім крыжом было каханне –
Гарачы крыж.
У спадзяванні на спатканне
Між бітваў, між...

Ноч спевы кнайдскія для Бога
Нясла да зор,
Ты мне данёс крыжа другога
Пякельны ўзор.

Пад баявым плашчом праменіў
Кахання крыж,
А мы сядзелі ў задуменні
Між вогнішч, між...

На полі пераможных клічаў,
Між славы, між...
Мне крыжаносец крыж пазычыў –
Крыж неспакойны закрынічыў –
Кахання крыж.

Да зорнага неба нацэлены шлях,
Яго мы на пару спустошана дзелім...
І коўшык Мядзведзіцы я не знайшла –
Скранула вокам нядзеля.
А спотайку сочыць убелены лес,
Пасінены ноччу, ён туліць сумёты,
Ён смутна ўтаропіўся, стоены спрэс,
На зорак марозную цноту.
Спаяныя цемрай няўгледнай начы,
Рыпім па дарозе спакою утомным...
А коўшык з бліскучага неба маўчыць,
Каханню нязбытнаму цёмны.

Вясны павольная хада,
Вясна вядзе сваю гульню.
Упершыню зімы шкада,
Зімы шкада мне ўпершыню.

Гаючы подых маразоў
І ранішні музычны снег,
Як чашу настальгічных сноў,
Хаваю ад вясновых стрэх.

Вясна народзіць новы век,
Ёй адзавецца сэрца кроў,
Пад важкі гул вясновых рэк
Рыфмую сум зімовых слоў.

Пра глыбіню чароўных дзён,
Што з рук цяклі як ручнікі,
І чысты снег, як белы лён,
Мне халадзіў далонь рукі.

Я – валадарка дзіўных меж,
Ільдзістых дрэў, зялёных траў.
У сэрцы радасць і мяцеж,
Кахання і пакуты сплаў.

Драбнее снежная града,
І час прымаць вясны гульню.
Зімы адпушчанай шкада,
Жыццё – ізноў упершыню!

Ты адхукаў мяне на засмужанай выспе,
Дзе самотнічаць я сакавік вымушала;
Сакавік прахапіўся і радасцю выспеў,
І адліжыла сэрца – табе дагаджала.

Паглыбела надзем'е, самота сацьмела,
Закрынічыла ў думках высокая сага;
Ты люструеш вясну, і душа заяснела
Рызыкаўнай улюблівай прагай.

Ты адхукаў мяне і, здаволены, высніў,
Што каханнем магчыма апекавацца...
Я ўзгадала сваю ніштаватую выспу,
Дзе з каханнем так лёгка ўмаўляцца.

Напрыканцы сакавіка,
Пад час утомнага чакання
Тваё цікаўнае вітанне
Прынесла бляск маладзіка.
Духменіў гасцявання час
У спавяданцы той, няснёнай,
Маладзіковая карона,
Няўгледная, злучыла нас.
Апёк твайго маладзіка,
Запрамяніўся крышталёва
У нецярплівых перамовах
З пачуццямі сакавіка.

Маёй бабулі Батура Сафіі

Кветаноснага траўня стыхія, кветаноснага траўня сум...
Пераможныя зоры святых пазалоцяць сабой расу.
І прасякнуць святою вадою сэрцы, злучаныя вайной,
І шчаку апячэ слязою і ў мяне, як цябе маладой.

Ненаўмысна заб'ецца вецер у сцягах, бы ваенны гул,
Анямеюць вясны суквецці, быццам памяць зямлі скалануў.
Ён скароціць адлегласць часу, на імгненне злучыўшы ўсіх
Пераможным і светлым вальсам, што пяецца вясною ўслых.

На зямлі з люстраною Нямігай, акупацыі чорны лёд
Раскрышылі, знялі вярыгаў невымоўна халодны дрот.
Ажывае славатасць продкаў і сплывае ў каменны свет,
Звыклым будням, нібы паводка, нечаканы гарачы снег.

Кветаноснага траўня стыхія – маладосці герояў хвала.
Там бабуля мая, Сафія, на Брылеўскай дзяўчынкай жыла,
Што бясстрашна напой вядомы напачатку вайны адпіла,
Сувязной партызанскай дадому праз усе патрулі прайшла.

А студзень хворы на вясну,
І не адновіць маразова
Сваю сцюдзёную назову, –
Ручай маланкаю бліснуў.

А студзень хворы на вясну,
І не прыгадвае завею,
І кроў яго не ледзянее, –
Адлігі водар захліснуў.

А студзень хворы на вясну,
І перад ім нямец люты...
А тайнапіс яго пакутаў
Галіны вольныя схіснуў.

Я ад восені ў лета збочыла,
Там чакалі мяне архідэі,
Там Сіям каралеўскім росчыркам
Так узвысіў мае надзеі!

Кожнай пагады ўзлёт прасочваю,
Нібы шчасця адлік аспрэчаны,
Пачынаю гарачым воклічам
На прыступках да Будды вечнага.

Тыя дні, быццам вершы з нізкі,
Напісаныя птушкай райскай,
Прыгадаю ў халодным Мінску,
Дзе трапеча душа па-тайску.

Дождж

Філіпінская спявачка чаравала слых сябровак,
Што плылі па Чао Прая на бліскучым караблі.
Ноч бралася над Бангкокам і агніла адмыслова,
Струны квантавага моста па-над хвалямі гулі.

Як паветраныя цені, за ракі галоўнай плыню
З берага сачылі ступы Храма ранішняй Зары.
Дождж, цяплейшы за пяшчоту, падаў кроплямі малымі
І будыйскія святыні прымушаў загаварыць.

Карабель, крыху замглены і ракой, і асалодай,
Я змяніла на знаёмства легкавернае з дажджом.
І вільготны тайскі вечар адказаў на гэта згодай,
І Бангкок аднагалосы песню новую знайшоў.

Над пустэльнаю прасторай таямнічых цёплых вулак
Дождж мелодыяй нябеснай абвіваў мяне як сон,
І расянае адзенне на маёй блішчэла скуры...
Карабель майго натхнення, непатрэбны парасон.

Між небам і зямлёй – у акіяне,
Дзе хвалі адліваюць надвячоркам.
І шалясцяць нячутным ракатаннем,
Ты нагадаў мяне нябеснай зоркай.

У сонечных глыбінь навідавоку
Ты набліжаўся да вады і мерыў
Набасанож пустэльны бераг крокам,
І неба мне шаптала пра намеры.

Ад вокліку твайго... цячэнне лёсу
Заліў Сіямскі завірыла моцна.
І я Паттаю – горад несур'ёзны
Люблю за акіянскае прароцтва.

Фларысту Дзіне Шымук

Кароткую лірыку хоку
Ты з лісця складаеш ізноў.
Нібыта живеш у Бангкоку, –
Да кветак такая любоў!

І месціца ў сэрцы глыбока
Святочна-узнёслы настрой,
Нібы архідэя Бангкока,
Нас Дзіна чаруе сабой.

Пачуцці падымуць высока,
Сагрэюць у восені кроў.
У сонцы гарачым Бангкока
Ах, Дзіна, ты – роза вятроў!

Каштаны

Пірамідкі каштанаў
Маюць хрусткія кветкі.
З кожнай – песня Багдана,
Сонца ў кожнай ранетка.

Кожнай тонкія вусы,
Нібы траўня мембрана.
Лецьма падае з вуснаў
Спеў садзьмуты Багдана.

«Белых дрэўцаў» ападкі,
Што каштаны працялі, –
Сонечныя здагадкі,
Асяродачак жалю.

Восеньскае сонца

Бяскроўнае сонца – да месяца пара,
Згадаю па німбу скажоным, бо восень
Яго выкрасае ў цямноце гушчараў,
Узгараецца возера промнем дзівосным.

Бліскучаму айсбергу сонца радзіна,
Ад восені ўціск уладарны ўгінае...
Сярод старадрэвін купчастай краіны
Украпляецца сонца купальскага раю.

На сонцы ў бярэзніку свецяцца дрэвы,
Як лірныя струны, як трубы аргана;
Святлапіс мажорны замоўленых спеваў
Праймае гучаннем зямлі нечуваным.
Як восеньскі час, сузіральнасцю ясны,
Зямная душа, сувымерная з гукам,
У свеце староннім, у суме заўчасным
На хорах сваю супярэчнасць вышуквае.

Сузор'е кітайскіх ліхтарыкаў,
Як незалежная восень
З забытымі акулерамі
На сонечным пераносі.

Сузор'е надзьмутых балонікаў –
Ніць зорчатай восі;
У ёй зачыняюцца тонкія
Падзей адгалосі.

Іспанская хваля

Фальбоны іспанскія хваляў
Узрушваюць мора спадніцу –
На сонцы на ёй натуральна
Высокае неба ільсніцца.

Фарсуе шыкоўнае мора.
Стамчэй фантануюць каралі –
Ці ядзеркі ранкаў на ўборы
Халоднай вады віравання.

І дражніцца жоўтае неба,
Як пляжнае кідкае шклячка.
Мне мора кахання патрэбна –
Іспанскае і небяспечнае.

Колер лета над дахамі,
Быццам ліпеньскі пыл,
Сонца восенню змахвае
У лістападную плынь.

Выгараюць увечары
Там, дзе захад юрыць,
І ў палосах трапечацца,
Як улетку, мury.

Ружавата-жаўтлявая
Вызначаецца стынь.
І з паўднёвай праяваю
Лістапад перастыў.

Раніца

Глебу Варзіну

Цябе засмуцілі мусоны,
Заблыталі сумным дажджом.
Здавалася, Самет паўсонны
Сустрэне мяне капяжом.

І востраў, ля берага срэбны,
Затужыць, чароўнасць сплыве.
І я застануся бяз неба,
Дзе шчодрое сонца жыве.

Нягучную музыку раю,
Што дождж сівізною накрыў,
Я можа зусім не ўгадаю,
(А ты пра яе гаварыў).

Тваё абяцанне збылося,
Як першыя промні прыйшлі.
Я Самета райскую восень
У сэрцы нясу па зямлі.

Знаёмства

Дождж кінуўся ў траву стамлёным конікам,
Якому не хапіла спрытнай важнасці.
Ты ў вечар зазірнуў маім палоннікам:
Паўднёвы, чарнавокі, надта ўражаны.

Ты ўраз адчуў, як пахнуць морам музыка
І пасткі танцаў неабдымна-вольныя,
І бальная наладжанасць спакусная
З маёю намагнічанасцю сольнаю.

І надум вечара бяззорнасць нёс выключную,
І назнарок злучаў запалу крыламі.
Тваю цікаўнасць танцамі агучвала
Марская закаханая ідылія.

Соф'і Мяшковай

Дарэмна спечаны праснак
Падобны на малы сланечнік,
Бо падарожжа не спазнаў
Пах, асалодаю памечаны.
Абставіны спаролі шво
Маёй асмужанай чыгункі.
А яскарак цыбульных шоўк
Пацвельвае з маіх пакункаў.

Песня пра Беларусь

Нясецца змроку сіняя палоска
У светлым небе, ледзь маладзіковым.
Я родных песень чую адгалоскі
У размове хуткіх колаў цягніковых.

Я не жадаю расставання з Беларуссю,
Ёй захапляюся і ёю ганаруся.
Яе любоўю кожны крок сагрэты,
Яе прывабным тумановым светам.

Адчую зменлівы настрой ракі,
Вады вялікай вечнае трымценне.
Маёй зямлі святыя берагі,
Дзе вечнасці рассыпаны імгненні.

Я не жадаю расставання з Беларуссю,
Ёй захапляюся і ёю ганаруся.
Яе любоўю кожны крок сагрэты,
Яе прывабным тумановым светам.

Мары

Як смелы марнік, што верыць небу,
Яго законам, яго блакіту,
Я летуценням шукаю глебу
На аблачынах, расой адмытых.

На аблачынах, што час ад часу
Асвеціць сонца невыпадкава,
Адбіткі бачу я мар уласных
І неба робіць сваю выснову.

Яно мяняе аблокаў здані,
Яно мяняе жыцця істоту.
І абярнуцца мае жаданні
Калісьці шчасцем непаваротным.

Як нельга жыць аб адзіным хлебе,
Душы высокай, душы натхнёнай,
Так мары-птушкі высока ў небе
Мацуюць крылы, амаль да звону.

Гараджанкі

Наталлі Хазяевай

Для ўсіх праспявае вяснянкі
Узрушаны птушкамі Мінск.
Гукалі вясну гараджанкі –
Стварылі яе відарыс.

Бліскучай іголке маланкай
І колерных нітак святлом
Вясновыя вышыты ранкі,
Дзе сум, завязаны вузлом.

На снезе даследуе глебу
Дапытлівым следам ручай...
Надзея вясновага неба
У бацьку б'е цераз край.

Чароўнай вясны калежанкі,
Іх пяльцы – бы кола любові.
Нясіце вясну, гараджанкі,
У сэрцах, у снах і ў крыві!

Бангкок

Неверагоднае лета было,
Неверагоднае – восенню сталай.
Горад, што раптам падняў на крыло,
Клічуць Банкокам, анёльскім прычалам.

Не прапануе восеньскі сум
Горад багоў, караля і палацаў
Да Смарагдовага Буды нясуць
Сэрцы свае незалежныя тайцы.

Неверагоднага лета пано
Збегла ад восені неапанутай
Слухаць мелодыку тайскіх званоў,
Падпарадкоўвацца тайскім статутам.

Цягне, як тайку, курыць фіміям
Духам таемным і продкам славытам.
Бронзавым гонгам абуджаны храм
Думкі мае парадкуе марудна.

Неверагоднае лета сышло
З тайскага шоўку сукенкай зялёнай.
Там азіяцкай Венецыі шкло
Зырккія пагады рэжуць натхнёна.

Спешчаны сонцам і пахам вятроў
З хаткамі духаў, што быццам каплічкі.
Горад пранікліва-дзіўных муроў,
Горад, дзе шчасце як звычка.

Сустрэча з радзімай

Сядзець візаві з пустыняй і слухаць рассыпісты гук
Пяскоў, калі грэбні густыя цярушацца пальцамі рук.
І дыхаць гарачым сірока, што самы пустынны з вятроў,
Я марыла ў Мінску, далёка ад тых караваных шатроў.

Чытаць тэт-а-тэт пустыні пад небам бяздонным радкі
Пра бор прахалодны і сіні, пра сціплы ручай трапяткі...
І рыфмы лятучыя ўбачыць у дзюнах рассыпістых слоў
Сахара дазволіць мне ўдзячна за спробу данесці любоў.

У сонечным полімі звонку, у сярэдзіне пошук вядзе
Яна патаемнай палонкі, што пальмам, як мора надзей,
Што ветразем белым натхняе на поўныя грудзі дыхнуць,
Пяшчотай пяскі набрыняюць, каб песні намадаў адчуць.

Сядзець візаві з радзімай, што небам берберскіх вачэй
Валошковым мне дагадзіла – так продкі пазнаюць хутчэй.
І чуць ад яе, што паўсюдна – пякучыя кроплі тугі...
Падзьмуў паганяты вярблюдаў на ружы пустэльнай рагі.

Рассыпістых выдмаў санеты, што піша Сахара штодня,
Адкрыла я быццам Сусветы, дзе промняў любові гушчыня.
Магчыма, што ўсё запісана ў Кнізе Вялікай Жыцця,
З радзімай сустрэцца ні рана, ні позна... чакаю працяг.

Бясколернай Сахара не бывае,
Яна ўсе фарбы сонца набывае.
Медзяны, палевы, жаўтлявы –
То ж колер, як настрой – рухавы.

Пясочных пірамід да небакраю
Небутафорскай прыгажосці мае
Яна, вялікая прыхільніца аргану,
Які гучыць, калі пяюць барханы.

Вандроўніцкі рыштунак заматаю
На галаву, і з хусткай той трываю
Распаленай Сахары абуджэнне,
Яе абдоймы, ценяў падаўжэнне.

У фінікавых пальмаў млявым гаю
Вярблюджых сноў урыўкі прыгадае
Пустыня, што пясчынкамі гуляе,
І ў мяккасці пяскоў свет патанае.

Бясколернай Сахара не бывае,
Як мора без вады, яна іграе.
А там, дзе разгаліняцца алівы
Спыняюцца на час пяскоў прылівы.

А Ціхі акіян у лістападзе
Не мае дачынення да маркоты,
З якою восень ладзіла палёты
Лістоў апошніх у вясковым садзе.

А Ціхі акіян у лістападзе
Абачліва маю пястуе восень,
І адкаціць спяшае сумны позірк –
У акіяна з восенню суладдзе.

А Ціхі акіян у лістападзе
Як відавочца і абраннік раю.
Ад восені звычайнай адвыкаю,
Сіямскую – зацішна хвалі кацяць.

З нагоды дня народзін Дзіны Шымук

Адцяцела спявучае лісце
(Так яго ахрысціў Караткевіч).
Пышны хвост, залаты і віхрысты,
Нечакана згубіў сваю веліч.

Працяцела імклівай каметай,
Абярнулася хмараю восень.
Лістападам стаіла сакрэты
Ліставейнага шматгалосся.

Покуль дыхалі жоўтыя хвалі
І луналі між дрэваў паволі,
Пальцы Дзіны агністых збіралі,
Мацавалі уроскід на столі.

Падаецца – стаілася восень
Над фларысткай кляновай віхурай.
А яна яшчэ кветкі запрасіць
На японскія мініяцюры.

Абранне ў пялёсткі асобаў
Тэатральна-музычнага свету,
Нават Баксту было б да спадабы,
Акварэлі б стваралі дуэтам...

І кранаешся позіркам лісця,
Як прыходзіш да Дзіны на свята,
І становішся прамянісцей,
Разняволены і крылаты.

Елка

Сыпле з елкі ігліца шапатлівым цурком,
І амаль не бруіцца пах Каляд смаляком.
Ад галін аддзяліцца вымушаюць агні,
На якія дзівіцца можна ночы і дні.

Карагодзіць і ззяе ў ёлцы тысяча зор
Я штодня назіраю шчасця дзіўнага ўзор.
І цяплом каляровым напаўняецца дом,
Выпадковыя словы адгараюць цішком.

Сохне, гасне ігліца, ледзь трымае шары,
Цацкі з розных сталіцаў, мітусню мішуры.
І з ялінкай расстацца, як ні сумна, а час.
Пах зімы і вакацый адбываецца ў нас.

Птушка Шчасця

Ад летазлічэння быў Шчодрый каторы,
Не ведала я, але цудаў чакала,
Сачыла, як першыя месцяцца зоры,
І птушкаю лёгкай цябе пільнавала.

Нястрыманы шчасцем твой голас пачула:
– Ты ведаеш, што да цябе прывязу я?
Адну бездакорную птушку хачу я
Назваць разам нашай, жыхарку лясную.

З вядомаю птушкай, што шчасце даруе,
Яна ў дысанансе – ні жораў, ні пава.
Яе ўратаваў ад бяды наўдалую –
І ў мех разам з ветрам ад крылаў рухавых.

Быў шчодры Шчадрэц на святочныя дзеі:
Пярэстая птушка са снежнай дарогі
На нас вірлавока-цікаўна глядзела,
Як ястраб глядзіць малады, даўганогі.

Абходжвалі мы з хваляваннем няспынным
Сваю ваяўнічую шчасця вястунку
За лапку з кіпцямі аборай да скрыні
На ноч прывязалі ў часовым прытулку.

Я ўранцы ўзнялася вітаць госцю лёсу,
І крыкам яна абазвалася немым
Птушынага сэрца, а мне падалося,
Што шчасце яна дакляруе таемна.

Ты думаў пра птушку амаль штохвілінна,
Яе калыцаваць і сініць ты збіраўся,
Як тую міфічную з даўніх былінаў,
І ў доме настрой шчасця асталяваўся.

Пад вечар наважыўся выпусціць птушку
Мой любы, які рамантычны да болю.
Азяблыя слёзы мае сярод пущчы
Не бачыла птушка – ляцела на волю.

Нясвіж

Ёсць такое чароўнае слова – Нясвіж,
Рамантычнае, як маладзік вечаровы.
Радзівілаўскіх паркаў узор і прэстыж
Выкрасае пачуццяў мажорныя словы.

Бажаство майго сэрца, славуты Нясвіж,
І легенд, і кахання каштоўная чапа.
Залатога барока прасторай натхніш,
І паветрам асветы Зямлю перайначыш.

Ты хвалюеш бязмежна, магутны Нясвіж,
Як Вялікага княства краса і багацце:
Гонар замка твайго і духоўнасці крыж
Ты высока нясеш і ніколі не страціш.

Хараство Беларусі – нязгасны Нясвіж,
Пакручастай гісторыі чуйнае рэха,
Белым лебедзем ты далягляд асвяціш,
Далікатны твой густ у нясвіжцаў адвеку.

Нясвіжскі паланэз

Чароўны горад мой, Нясвіж,
Душы маёй твая вясна.
У вальсе сонечным ляціш,
Спяваюць птушкі радасна.
Як пошчак дня расце трава –
У парку безліч хараства.

Горад дзівосны,
Маляўнічы і багаты,
Аснежыў замак бэз.
Залатыя вежы,
Прыгажосці свята,
Веліч Радзівілаў,
Пранікнёны паланэз.

Стаіць Нясвіж, цвітуць сады,
Красуе з водарам вясна.
Як белы лебедзь ля вады,
Ты зноў са мной, мне радасна.
Птушыны спеў і скрыпак хор,
Прыроды казачнай узор.

Славуты горад, мой Нясвіж!
Ты летуценны, малады.
Кахання свет, якім натхніш,
Нясі высока праз гады.

Ніне Субоцінай

Ступню залатую Буды пабачыць – вялікі гонар,
З табой застаецца радасць, не звезданая нікім.
Яе цудазейнай сілай асвечаны нават зоры,
Свяшчэнныя месцы тыя як верныя маякі.

Узвышаны пірамідай ступенчаты дах мандопа –
Такі рэлікварый вечна ўзносіцца на гару.
І сэрца каля падножжа табе ж учыняе допыт:
«Каменных прыступак дзвесці адолею, не згару?»

Не ведаюць аніякай паломнікі тайскія зморы,
І мы пачалі рызыкаўны па лесвіцах узыход,
А моманты перапынкаў пазначылі перазвонам,
Адбітак святы, высокі бліжэў, нібы шчасця код.

Ступню залатую Буды пабачыць – вялікі гонар,
Калі не галубіць вецер, апалены апаўдня,
Калі ты адчыніш неба ахвярай так улюбёнай, –
Адбітак кладзе на сэрца сусветная глыбіня.

Час хрызантэмнай восені ледзь супыніў хаду,
Лісце вятры пазносілі – вольную чараду,
Кветак халодны водар цешыць ізноў лістапад,
Бы ад зімы загарода – кветкавы зарапад.

Трон хрызантэмнай восені ты пабудуй як свет,
Дзе заярчэюць адносіны нашыя як букет
Кветак з краіны Сонца, што на жыцця шляху
Сэрцы распаліць моцныя, стомленыя крыху.

Час раўнавагі вонкавай між супярэчных дум,
Як сонца з дыскам рамонкавым, я знайду.
Адной залатою кветкай стрымаю зіму і сум
І крыкнеш ты восені гэткай: «Красуй!»

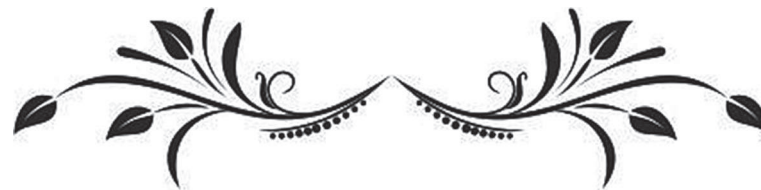
Апалінэра перакласці
Нібыта ў глыбіні ўпасці
Выяў і слоў кубічнай эры
З развагамі Апалінэра.

Апалінэра перакласці –
Як гераічнасці прычасце
Прыняць, мінуючы бар’еры
Спакою норм з Апалінэрам.

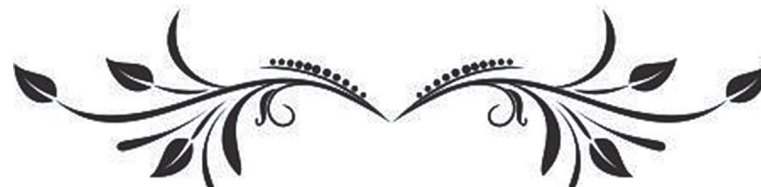
Апалінэра перакласці –
Эпохі авангарду страсці
У парыжскай ажывіць манеры
Данінаю Апалінэру.

Апалінэра перакласці –
На вобразы жыццё раскласці
На мове продкаў піянера
Праменнасці – Апалінэра.

Апалінэра перакласці –
Ці ў гэтым асалоды шчасце?
Ці ў гэтым асалоды мера? –
Мой пераклад Апалінэра.

ПРОЗА

Інтэрв'ю пра Ніагарскі вадаспад

Ёсць такое дзіўнае выслоўе пра Мэрылін Манро: «Яна – такая ж з'ява прыроды, як Ніагара або Вялікі Каньён. Вы не можаце гаварыць з імі, а яны не могуць гаварыць з вамі. Усё, што вы можаце, гэта напоўненыя глыбокай пашанай іх сузіраць».

Не глядзячы на маю бясконцую любоў да пада-рожжаў, мне яшчэ не давялося «ўжывую» сузіраць гэту дзіўную з'яву прыроды сусветнага значэння. Але я не прамінула «заканспектаваць» лаканічную і стрыманую «гаворку» аб гэтай незабыўнай сустрэчы аднаго маладога расейскага бізнэсмэна Глеба Волкава. Што ж, давайце адправімся ў Паўночную Амерыку і, падхопленыя шумнымі водамі, апынемся на берагах магутнай Ніагары.

«Ніагарскі вадаспад, – пачаў апавяданне Глеб, – адзін з найбуйнейшых вадаспадаў ў свеце. Вышыня падзення вады 50 метраў, калі больш дакладна, то 48. Ён складаецца з двух частак – амерыканскай (American falls) і канадскай (Canadian falls), падзеленых востравам. Гэта значыць рака падзяляецца на два рэчышчы, а пасярэдзіне знаходзіцца востраў кіламетры два, а можа, і тры па перыметры, на якім размясціліся турыстычны цэнтр, кафэ, вялікая аўтастаянка. Што цікава, амерыканская частка вадаспаду з'яўляецца ў перасеку прамой, канадская – выгінастай, за што і атрымала назву «Конскі капыт». Асноўны паток вады ідзе праз канадскую частку – больш за 80% па выдатку вады. Наогул, Ніагара – рака даволі буйная, расход вады больш за 2000 кубаметраў у секунду (прыкладна як у Няве). Таму, хоць гэты вадаспад і не з'яўляецца вельмі высокім, ён вельмі магутны па выдатку вады.

Агляд канадскай часткі вадаспаду больш цікавы, таму што па ей «ідзе» 4/5 усёй рачной вады. Але на яе з амерыканскай выспы можна глядзець толькі «досыць здалёк», а візавыя ўмовы не дазволілі мне перайсці ў Канаду. У 1 км ніжэй вадаспаду паміж ЗША і Канадай раскінуўся аўтамабільна-пешаходны мост, які прадастаўляе шчасліўчыкам з візай у абодва бакі магчымасць дабрацца да месца назірання за 30-40 хвілін, не больш. І яны могуць спакойна блукаць туды-сюды.

Паколькі вада падае з вельмі вялікай вышыні і ў агромністай колькасці, ніжэй вадаспаду пастаянна знаходзіцца паветрана-капежная завісь. Гэта не дождж у класічным разуменні, а нешта падобнае на густы туман, нейкая вадзяная пара, якая рухаецца ва ўсіх напрамках. Таму, знаходзячыся побач з вадаспадам можна вельмі хутка намокнуць». «Таму і дрэвы на фота выглядаюць казачна абледзянелымі?» – старанна дапытваюся я і чую ў адказ: «У халодны час года гэтая пара кандэнсуецца на галінках прыбярэжных дрэў, кустоў, якія, адпаведна, пакрываюцца лёдам».

Хвалюючая, гіганцкая моц вады ва ўсёй красе намаляваная на ўсіх фотаздымках. Любуюся і спяшаюся запісаць больш вялізныя каментарыі Глеба. «Гэта амерыканская частка вадаспаду, але з выглядам на Канаду. І, калі паглядзець на фотаздымак, то тут лінія вады абрываецца проста, па роўнай рысе, і за ёю толькі бачныя клубы вадзяной пары, якія ўзнікаюць з лавіны. А там назіральная вежа, яна ж – тэлевежа з Канадскага боку, яна ж рэстаран. Як «Сёмае неба» у Астанкіна.

Спроба саскочыць з вадаспаду лічыцца ў цяперашні час крымінальным злачынствам. За адну спробу, нават, калі цябе «вывудзяць» з вадаспаду яшчэ да скачка, ужо можна атрымаць сур'ёзныя праблемы з законам.

А яшчэ, як расказаў гід, які вадзіў нас ля падножжа вадаспаду, на востраве існавала гідраэлектрастанцыя, якая невядома па якім прынцыпе выкарыстоўвала энергію падаючай вады. У цяперашні час яе ўжо прыкрылі, мабыць з-за нізкай эфектыўнасці».

Нечакана адзін са здымкаў, на якім была «схопленая» сямікаляровая вясёлка, закронуў лірычную струнку ў душы Глеба: «У адным з месцаў Ніягарскага вадаспаду, дзе пастаянна знаходзіцца парапаветраная завісь, у кожны сонечны дзень там увесь час з'яе вясёлка. Такія мясцовыя атмасферныя ўмовы!».

Як дзіўна і як радасна, што на зямным шары ёсць такія месцы, дзе прыгажосць, моц і лёгкасць прыроды сплятаюцца разам, выклікаючы самыя незвычайныя пачуцці. І гэта належыць усім нам.

Мне кажуць: «Якая рацыя ў тваіх намётах на снезе?»

Падарожжа вучыць больш, чым што б там ні было. Часам адзін дзень, праведзены ў іншых месцах, дае больш, чым дзесяць гадоў жыцця дома.

Анатоль Франс

Падарожнічаць хочацца заўсёды. Але часцей толькі прыхадное у нашае бясконцае міжсезонне (сумны вопыт апошняй ледзь снежнай зімы) кароткае і сонечнае лета ператварае славу тага «жорава ў небе» – мару аб падарожжы – ў рэальнасць. «А вось летам я паеду...» – летуценна плануем мы чарговым непагодлівым восеньскім днём і візуалізуем беласнежны лайнер у сінім моры або плашчавы намёт ў зялёным лесе. Як добры чараўнік, яно з'яўляецца да нас, каб прыўнесці дыханне расквітнелай прыроды ў нашу «маркотную цывілізацыю», каб здзівіць і ўскалыхнуць наша ўяўленне. Усё цудоўна! Але на парадку летняга дня паўстае адно і тое ж пытанне: «Як лепш падарожнічаць: з тураператарам, які прапануе свята жыцця пад дэвізам «Усё ўключана», шумныя тусоўкі і экскурсіі альбо пазнаваць свет сам-на-сам, «дзікуном»? Паспрабуем разабрацца ў гэтым сур'ёзным для ваяжораў пытанні.

Адны вандроўцы аддаюць перавагу экатурызму за магчымасць зазірнуць у Душу Маці-Прыроды, пажыць у лесе, у намёце, у якой-небудзь старажытнай хатцы паляўнічага, пазбіраць ягады з дзікарослага куста, папіць вады з крыніцы. Сонца, паветра і вада плюс цнатлівая прырода і цішыня – гэта іх лепшыя релаксантаў. Яны гатовыя залагоджана атрымліваць асалоду ад спеваў птушак і азартна спляўняцца на спартыўных катамара-

нах па горных рэках, бясконца пакараць вяршыні гор і гадзінамі выбіраць лепшы ракурс для здымкаў ільва ў нацыянальным парку далёкай Афрыкі. Маршруты экападарожжаў могуць быць самымі рознымі. Усё залежыць ад бюджэту такога турыста. Нехта падарожнічае на сваім персанальным аўто, у багажніку якога па суседству размясціліся намёт, гамак, мангал і гітара. Хтосьці з заплечнікам адкрывае новыя пешаходныя маршруты, бо лічыць, што першым падарожжам у жыцці любога чалавека павінна быць падарожжа па роднай краіне.

Гэты прыемны і немудрагелісты адпачынак асабліва каштоўны для гараджан з іх вечнымі стрэсамі і цэйтнотам. Але, нягледзячы на сваю лёгкасць – без календара (дзень ад'езду і прыезду не рэгламентуецца), без гадзін (хто лепш за сонца абвесьціць аб усходзе і поўдні), без «статута арганізацыі», экатурызм мяркуе клопат пра прыроду. «Не нашкодзь!» – галоўнае правіла для гэтых «вольных птахаў». На шчасце, нашы прыродныя тэрыторыі, па-ранейшаму, агульны здабытак. Іду, куды хачу, люблюся краявідамі без абмежавання. А на васьмідзесяці адсотках берагавой лініі аднаго прыгожага амерыканскага возера запар і побач сустракаюцца сціплыя шэльды з надпісам: «Прыватная ўласнасць! Не ўваходзіць, а то выклічам паліцыю!». Суро́ва, але затое ніякіх кансервавых груд пад пухнастымі елкамі.

Іншая катэгорыя грамадзян, аматараў жыцця «без пылу і шуму», таксама любіць адпачынак на прыродзе, але ўсё-ткі аддае перавагу нейкім клопатам пра сваю персону: вязковы катэдж з выглядам на возера, пухнаты амлет на сняданак, сырадой з гладыша, чысты падворак з хатнімі птушачкамі і дагледжаны гародчык з багаццем зеляніны. Гэта – агратурысты, але іх армія ў нашай краіне яшчэ невялікая.

І, нарэшце, вернемся да самага звыклага і надзеянага адпачынку – адпачынку з тураператарам, адпачынку, распісанага пахвілінна, але ад гэтага не менш цікавага.

Я аддаю перавагу апошняму, таму што толькі вопытны тураператар зробіць усё, каб падарожжа не ператварылася ў клубок расчараванняў і непрыемных сітуацый. Правільна выбраўшы гатэль і адмовіўшыся ад сумных экскурсій, вы атрымаеце ад паездкі максімум асалоды. Вядома, нават у выбары турыстычнага агенцтва многае залежыць ад усмешкі Фартуны. Разам з гідамі розных турыстычных агенцтваў я ўдала абвандравала палову Беларусі. Аматыры адзіночных ішпацыраў выгукнуць: «Навошта? Бо на Радзіме нам кожны музей даступны». Так, я таксама люблю паглядзіць рукой старыя камяні замкаў, не спяшаючыся прыгледзецца да старадаўняй штучкі на музейным стэндзе, але чароўныя апавяданні экскурсаводаў падчас аўтобусападарожжа даюць штуршок да пошуку новай інфармацыі, абуджаюць смагу адкрыццяў.

Вопыт неарганізаваных «далёкіх падарожжаў» у мяне невялікі: ў час двухтыднёвага пражывання ў намётава-шатровым рыцарскім лагеры ў Паўночнай Польшчы пры правядзенні Грунвальдскай і іншых імправізаваных бітваў мне хапіла вастрыні адчуванняў і хараства паходнага жыцця. Рамантыка для моцных духам! Ганаруся сабой, але наўрад ці вырашуся паўтараць. Я магу дазволіць сабе адпачынак «не па сцэнары тураператара» толькі ў тым выпадку, калі я буду падарожнічаць у кампаніі з правераным чалавекам, профі па прачытванню турыстычных карт і «арыентаванні на мясцовасці». Але такі, можна сказаць, авантурызм «дзяцей цывілізацыі» магчымы пры «камфортным тыле» – пражыванні ў сваякоў і добрых знаё-

мых, – ад якіх можна атрымаць каштоўныя парады і інфармацыю з першых рук.

З тураператарамі ж звязана ўсё маё свядомае жыццё вандроўніцы. Я заўсёды з радасцю аддаю сябе і свой адпачынак у іх клапатлівыя рукі. І амаль ніколі не шкадую, хіба што, аднойчы, калі ня трапіла (поўны аўтобус жадаючых з дзецьмі і заморскімі гасцямі ў прыдачу) ў навагоднія святы ў рэзідэнцыю беларускага Дзеда Мароза. А замест традыцыйнага вяртання з Балгарыі на аўтобусе праз Румынію, была выгружаная з рэчамі на газон перад чыгуначным вакзалам у Кішынёве і цэлы дзень пракакала цягніка ў асяроддзі такіх жа былых адпачывальнікаў і іх валізаў, даядаючы апошнія кавалачкі балгарскай брынзы. На шчасце, больш такіх непрыемных момантаў я не магу ўзгадаць.

Добра арганізаваны тур дазваляе адчуваць сябе на новым месцы рыбай у вадзе. Некалькі дзён адаптацыі – і ты ўжо чаргуеш знаходжанне ў пляжнай атмасферы з падарожжамі, нават у бліжэйшыя краіны. З Балгарыі я на два дні з'ехала ў казачны Стамбул, дзе нацешылася старажытнай цывілізацыяй, веліччу султанскіх мячэцяў і прыгажосцю Басфора. З Тайланда лёгка трапіць у М'янму (Бірма), дзе займеўшы персанальнага гіда і ўлічваючы непраходнасць джунгляў, можна пералетаць на лёгкім самалёціку тыпу дэльтаплана альбо «кукурузніка» ад аднаго старажытнага манастыра да другога.

Так на чым лепей усё ж спыніцца? Жыццё, як заўсёды, дае сапраўднаму турысту права выбару. Якому адпачынку аддаць перавагу – справа густу, звычкі і бюджэту.

Трапічны сад мадам Нонг Нуч

Калі вы лічыце сябе рамантыкам, калі вас вабяць таямніцы быцця, калі вы хочаце акунуцца ў экзотыку – адпраўляйцеся ў Тайланд.

Тайланд прыцягвае турыстаў з усяго свету не толькі ўнікальнай прыродай, але і незвычайна багатай культурай, ветлівай гасціннасцю мясцовых жыхароў і выдатна наладжаным курортным жыццём. Тут вы здолееце ацаніць мастацтва старажытнага тайскага масажу, станеце мудрэй і спрытней, пакаштаваўшы кактэйль са змяінай крыві, і незаўважна патрапіце ва ўзрушаюча прыгожае, экзатычнае для нашага вока валадарства фарбаў, самых станоўчых эмоцый і дабрыні.

У гадзіну адліву здолееце з прыемнацю прайсці басанож па пляжы, удыхаючы ёдзісты водар Паўднёва-Кітайскага мора. У друзлым пяску, які бруіцца раўчукамі, нібы прагалінамі ў снезе, застануцца вашы сляды, сляды шчаслівага чалавека, які адкрыў-такі прыцягальны Сіям.

Ноч дыхае водарам архідэй, павольны блюз трывожыць душу, ледзяныя іскры скачуць у высокіх куфлях. Пасля мінскай восеньскай золкасці, перманентнага насмарку і парасона, які ірвецца з рук, нагрэты пясок узбярэжжа Сіямскага заліва, лёгкая хваля і дрымотныя ў чаканні круізаў катэры здаюцца незаслужаным і драгім падарункам.

Сення мне хацелася б запрасіць Вас у найбуйнейшы ў Азіі паркавы комплекс, які носіць назву «Трапічны сад Нонг Нуч». Гэты сад уразіў мяне прыгажосцю

Кацярына Мяшкова

і разнастайнасцю шыкоўных трапічных раслін і кветак – такой прыгажосці я ніколі не бачыла.

Сад знаходзіцца прыкладна ў 16 км на поўдзень ад Патаі, а названы ён па імені гаспадыні і заснавальніцы гэтага парку. Спадарыня Нонг Нуч (ей ужо 82 гады) жыве цяпер у Бангкоку і па-ранейшаму ўдзельнічае ў лёсе свайго тварэння.

Раскошны парк быў закладзены 50 гадоў таму: проста мадам Нонг Нуч апынулася ў патрэбным месцы і ў патрэбны час. У маладосці ў яе засталася ад бацькоў спадчына, і яна набыла 61 акр зямлі, з якіх 21 акр пазней ператварыўся ў парк. Нонг Нуч саджае тут пальмы, заводзіць калекцыі кактусаў, будзе аранжарэі для архідэй і брамелій, афармляе міні-Версаль. Вырошчвае яна і расаду, у асноўным, у гаршчках. Выязджае ў парк і бачыце, што ўсё хараство парку, як мазаіка, складаецца з гаршэчкаў. Вельмі зручна мяняць іх, і дызайн парка абнаўляецца практычна ў любы час. Пакупнік можа адразу ў выставачнай зале паскупляць разам усю калекцыю.

Мадам распрацавала свае тэхналогіі ў гадаванні раслін, асабліва ў фарміраванні кустоў у выглядзе альбо слонікаў, шарыкаў ці жылел. Я, напрыклад, бясстрашна паклала далонь у пашчу аднаму такому добразычліваму «цмоку».

У мадам Нонг Нуч ёсць цікавы рэкламны лозунг: «Патэлефануйце, і мадам Нонг Нуч у Вас дома». Да вашага дома хутка прыедзе грузавік, увесць запоўнены дзірваном, пласцімі прарошчанай травы і дрэвамі – вялікімі і малымі. Тут жа на вашай дзялянцы здымаюць пласт травы, разраўноўваюць яго, укладваюць сваёй зелянінай, выкопваюць ямкі, саджаюць дрэвы – і прыкладна праз гадзіну ў вас на васьмі ці дзесяці сотках пахне трапічны сад. І ўсе гэта каштуе 400-500 долараў,

не больш. Пальмы растуць імгненна, ствараючы перед вокнамі райскі куток. Вось такая эканамічная тэхналогія. Шкада толькі, што яе немагчыма ўжыць на Беларусі!

Дзіўнай спадарыні Нонг Нуч ў мастацтве ландшафтнага дызайну і кветкавай дэкарацыі няма роўных – тэхналогія вырошчвання раслін адточаная і адпрацаваная ёю да дробязяў. Цяпер паркам кіруюць яе спадчыннікі, але мадам Нонг Нуч па-ранейшаму падае цікавыя ідэі і распрацоўкі.

Калі курортны горад Патая пачаў разрастацца, ва-яжорам мала было аднаго любавання цудоўным пейзажам – наведвальнікі жадалі забаў. У парку ствараецца школа трэніроўкі і шоў сланоў, якім ужо больш за 30 гадоў. На сённяшні дзень гэта прадстаўленне з’яўляецца, можа быць, самым лепшым сусветным выкананнем з гэтымі жывеламі. Сланы ўмеюць маляваць, катацца на матацыклах, гуляць у валеібол, рабіць вам масаж, насіць вас на хобаце, як калодачкі. Я тройчы пабывала «калодачкай» для слановага важака, а ручніка з «мастацтвамі» слоніка, коштам 5 даляраў, не набыла. Не паўтарайце маёй памылкі!

Шоў доўжыцца каля 40 хвілін і мяняецца кожны год, абнаўляюцца касцюмы і нумары. У калядны час адбываецца да 10 паказаў на дзень з нязменна поўнымі аншлагамі

Акрамя шоў сланоў, мадам Нонг Нуч запрасіла сюды для танцавальнай кампазіцыі ўдзельнікаў Тайскага каралеўскага балета, якія паказваюць прадстаўленне з міфаў і легенд аб жыцці народаў Тайланда, мастацтва бокс на сланах, мастацтва тайскага бокса (муай тай), і гэта адбываецца ў танцавальных рухах! Звычайна толькі кітайскія турысты не даглядаюць танцавальнае шоў да канца і стрымгалоў ляцяць на шоў сланоў.

І ўсё ж да пачатку гэтых надзвычайных шоў ў садзе Нонг Нуч трэба атрымаць задавальненне ад тайскіх карлікавых дрэў бансай, архідэй і брамелій. І абавязкова сфатаграфавацца на фоне квітнеючай белай магноліі, названай у гонар гераіні тайскага народа Пімаліі. Гэтая далікатная жанчына падставіла сябе пад дзёду бірманскага захопніка, абараніўшы свайго мужа-палкаводца, які пасля выйграў бітву.

Экскурс у свет тайскай флоры пачнем з залы з брамеліямі, пасярод якога б'е маленькі фантанчык з вялікай штучнай рыбай.

Брамеліі – сваякі ананасаў. У Тайландзе яны вельмі папулярныя. З брамелій здабываюць фермент брамелайн, які рэгулюе функцыі падстраўнікавай залозы. У тайцаў брамелайн закупляе практычна ўвесь свет. Шмат брамелайна выкарыстоўваюць для вытворчасці стрававальных ферментаў і ферментаў, што якасна рэгулююць вагу ў чалавечым арганізме.

Вадаём гэтай залы проста іскрыцца ад залацістых японскіх кармаў. Яны ўнікальныя тым, што жывуць да 300 гадоў. Такое даўгалецце магчыма толькі на Усходзе.

Бывайце, брамеліі, нас чакаюць самыя выдатныя прадстаўнікі тайскага братэрства раслін – архідэй. Існуе каля тысячы відаў гэтых раслін. Вось дзе сапраўдная казка! Як цудоўныя гэтыя капрызныя пястункі!

У зале архідэй месцяцца падвешанымі ў збанках, іх такая колькасць, што ўбачанае здаецца сном.

У парку архідэй ёсць жывёлы: пантэра, малпы, птушкі, мядзведзь. Усіх яны радуюць сваёй непасрэднасцю, з імі многія любяць фатаграфавацца. Я ж вырашыла пазіраваць на фоне сямейства мілых белакаменных слонікаў, да якіх нават выстраілася чарга.

Насупраць залы з архідэямі і брамеліямі прадстаўлена ні з чым не параўнальнае гаршэчнае мастацтва. З гаршэчкаў зроблены тук-тук (транспарт мотарышкі), матылек, слонік, альтанка, сава. Дзіўна, але да гэтых «музейных каштоўнасцяў» можна кранацца рукамі. Шкада толькі, што ў тук-туку няма рухавіка.

Абняўшы на развітанне небывалае велічэзнае дрэва, якое расце амаль на беразе невялікага азёрца, акружанага гонкімі пальмамі, нырайце ў аўтобус. Калі глядзець наперад па ходу руху аўтобуса, то трапічны парк распасціраецца да самых аддаленых узгоркаў.

Пасля бліскачага танцавальнага шоў і трапяткіх зносінаў са сланамі рэкамендуем растварыцца на час ў бясконцай прыгажосці пальмаў. Пальмаў тут вялікая колькасць, больш за 500 відаў.

Нібы па капітанскім масточку я прасоўваюся наперад па тонкім высокім кладчак над бурлівым морам пальмаў. Кожная з іх вартая ўвагі. Вось пальма Падышаха альбо «веер мора». Расце 15 гадоў, адносіцца да паўпальмаў і паўтраў, нагадвае банан. А веерная бананавая трава (псеўдапальма) вырастае ўсяго за 1,5 гады і дае плады. Какосавая пальма пладаносіць толькі дасягнуўшы ўзросту 20 гадоў. Чырвонастваловыя пальмы выкарыстоўваюцца ў дэкарацыях. Гэта пра іх кажуць паэты, што «бачылі пажар у джунглях»: пальмы растуць блізка-блізка, што і стварае эфект пажару. З-за сваёй афарбоўкі іх драўніна дарагая.

Ад колькасці праплываючых пальмаў мякка і прыемна кружыцца галава. Ды хіба можна апісаць непаўторную прыгажосць кожнай? Пальмаў шмат, а дзень хіліцца да захаду. Гіганцкія зялёныя вееры ў чырвона-барвовых промнях!

Засталося ўбачыць калекцыю незвычайных кактусаў і, напэўна, восьмы цуд свету – міні-Версаль з тра-

дыццыйнымі релікварыямі-мандопамі па баках. Кактусы дзівяць сваімі мудрагелістымі формамі і шыпамі, а міні-Версаль захоплівае знянацку сваёй пышнасцю. Цяпер застаецца гадаць, падобны ён на сапраўдны Версаль?

Паверце, што гэта падарожжа не пройдзе бяследна, і вам абавязкова захочацца вярнуцца ў трапічны сад мадам Нонг Нуч, дзе, акрамя вечнага лета, вы атрымалі асалоду ад Абсалютнай Прыгажосці, створанай нястомнымі рукамі ўсмішлівых і прыветлівых тайскіх садоўнікаў.

Храмава-музейны комплекс Ват Ян

Маё імя – Мікола, я ваш гід і буду праводзіць сённяшняю экскурсію. Яна называецца «Храмавы комплекс Ват Ян і кітайскі музей». Ехаць нам да месца прыкладна паўгадзіны. Першы наш прыпынак: самая вялікая выява Буды на скале. Называецца Као Джы Джяо. Асноўная частка нашай экскурсіі будзе праходзіць у храмава-музейным комплексе Віхарна Съена. Трэці прыпынак – храмавы комплекс Ват Ян, адзіны з найбуйнейшых па плошчы на тэрыторыі Тайланда каралеўскіх будыйскіх храмавых комплексаў. На яго тэрыторыі мы будзем аглядаць тры памяшканні: памяшканне, дзе знаходзяцца 22 васковых фігуры найбольш вядомых манахаў у Тайландзе, ступа з часцінкай Буды, а жадаючыя змогуць падняцца на 200 прыступак да стапы Буды.

Ват Ян – самае лёгкавымаўляльнае словазлучэнне, з гэтай прычыны мы абралі яго ў якасці кодавай назвы нашай экскурсіі. Прыблізна да другой гадзіны, можа да паловы трэцяй, мы завершым нашу экскурсію.

Пачнем. Перад вамі самы вялікі наскальны малюнак Буды Као Джы Джяо. У 1997 годзе было афіцыйнае адкрыццё гэтага малюнка, прымеркаванае да 50-й гадавіны з дня каранацыі цяпер яшчэ жывога караля Рамы 9-га. Рама дзевяты прыйшоў на пасад у 1946 годзе, адпаведна ў 1996 споўнілася 50 гадоў, і да 1997 году было завершана будаўніцтва гэтага малюнка. Малюнак медытуючага Буды, вышынёй 160 метраў, выраблены з пласцін золата, прыбітых да скалы. На сённяшні дзень гэты малюнак Буды з'яўляецца самым вялікім малюнкам Буды ў свеце. Ёсць шэраг папулярных поз Буды. Найбольш папулярных поз Буды сем, вельмі часта іх

звязваюць з днямі тыдня. Напрыклад, цікавы медыту-ючы Буда, які адпавядае чацвяргу. Але, акрамя ўсяго іншага, ёсць велізарная колькасць розных кананічных стыляў, дробных адрозненняў. Дзясяткі. Медытуючага Буду, у якога правая рука апущана ўніз, называюць Буда пасля перамогі над Марай або Буда, які заклікае Зямлю ў сведкі. Паводле легенды царэвіч Гаўтама сядзеў пад святым баньянам, дрэвам бодхі (на санскрыце «прасвятленне»), 49 дзён медытаваў, спрабуючы дасягнуць прасвятлення. З'яўляўся да яго злы дэман Мара або Сатана па-арамейску. Ён усяляк глуміўся, здзекаваўся з царэвіча, спрабуючы перашкодзіць медытацыі. Аналагічна таму, як Сатана спакушаў Ісуса Хрыста. Дык вось, пераносіць гэтыя выпрабаванні было вельмі цяжка, як абвясчаюць сутры, старажытнаіндыйскія легенды. Царэвіч Гаўтама заклікаў духаў Зямлі засведчыць яго заслугі, маўляў, ён варты называцца Будай або прасветленым. У старажытнаіндыйскай традыцыі дух Зямлі адлюстроўваўся ў выглядзе жанчыны. Рознае пацверджанне заслуг і фіналы рэлігійных культаў, як правіла, суправаджаліся, праліццем вады. Гэтыя водныя працэдуры, у далейшым, былі запазычаныя многімі іншымі рэлігійнымі традыцыямі, уключаючы хрысціянства. І вось гэтая жанчына, дух Зямлі, у знак пацверджання множнасці заслуг Буды ўзяла і выкруціла ваду са сваіх валасоў. Вельмі часта на гэтых малюнках Буды можна ўбачыць выяву жанчыны, якая сядзіць на каленях і выкручвае свае валасы. Унізе надпіс з чатырох знакаў, якія зроблены на мове палі. Даслоўна перакладаецца: «Медытуе Буда».

Тайцы называюць імя Буды, гледзячы па яго стане. Што тычыцца мовы, найстаражытныя будыйскія дакументы былі напісаны на мове палі. У сучасным Тайландзе гэты кірунак будызму называецца тхера-

вада. Ён адзін з самых старажытных напрамкаў хіна-янаўскага будызму або будызму малой калясьніцы, які гаворыць аб тым, што любы чалавек у стане сам, без вонкавай дапамогі, дасягнуць поўнага вызвалення. Гэта дасягаецца шляхам адмаўлення (не прыняцця) існавання свету і пануючага ў ім стану рэчаў. Усе найстаражытныя дакументы першапачаткова пісаліся на санскрыце. Дык вось першыя будыйскія дакументы былі напісаны на палі, на іншай мове. Называліся яны палійскі канон, палійская трэпітака. Пасля іх усё роўна перавялі на санскрыт. Бачыце доўгі надпіс унізе на тайскай мове? Гэта таксама называюць імем Буды. На самай справе, у сутрах ёсць шэраг маляўнічых эпітэтаў, якімі Буда ў розных сітуацыях ўзнагароджваўся: Цар усіх цароў, Сінханадзін (ільвінагалосы), Уладар Сусвету і г.д. Гэтыя эпітэты можна сустрэць пад рознымі вядомымі будыйскімі малюнкамі. Нягледзячы на сваю маладосць, гэты наскальны малюнак вельмі ўшанаваны, і прыходзіць сюды досыць шмат паломнікаў. Розныя будыйскія святы суправаджаюцца тут цырымоніямі. Найбольш вядомая ўрачыстасць была прыкладна тры гады таму. 28 лістапада на версе скалы была пахавана часцінка Буды. Сам галоўны манах Тайланда ўдзельнічаў у цырымоніі. Збудаваў лесвіцу. Кажуць, што пазней, падчас некаторых свят, манахі падымаліся па ёй на вяршыню. Але мінуў час і лесвічку прыбралі. З правага боку можна падысці, паставіць, нібы свечкі, пахошчы. Тры палачкі заўсёды запальваюцца ў гонар Буды, яго вучэння і яго вучняў.

Храмавы комплекс Віхарна Съена – збудаванне досыць новае, у 1993 г. была афіцыйная цырымонія яго адкрыцця. Пабудаваны ён на каралеўскай зямлі, пры падтрымцы каралеўскай сям'і, на прыватных сродкі аднаго вельмі багатага кітайскага прадпрымальніка.

Звалі таго чалавека Тан Фу. Тайцы называюць майстар Тан Фу. Так ён абавязаўся за ўласныя сродкі гэты комплекс пабудаваць і ахвяраваць яго тайскаму народу як увасабленне адзінства вытокаў тайска-кітайскай культуры. У Тайландзе, па афіцыйных дадзеных, пражывае 15% тайцаў кітайскага паходжання, па неафіцыйных дадзеных, гэтую лічбу завышаюць ці ледзь не да 40%. Па меншай меры, мацерыковыя кітайцы запэўніваюць, маўляў, нашых у Тайландзе 40%. Прычым, тайцы кітайскага паходжання, як правіла, людзі вельмі прасунутыя ў бізнэсе. Тут яны – галоўныя кіраўнікі, менеджэры, дырэктары. Увесь асноўны бізнэс трымаецца менавіта на тайцах кітайскага паходжання. Адноўчы кіруючая партыя Тай лак тай, назва якой даслоўна перакладаецца «Тайцы любяць тайцаў або Тайланд» цалкам сур’ёзна, па аналогіі з Еўропай, абвясціла кітайцаў азіяцкімі габрэямі. На пачатку стагоддзя з імі нават спрабавалі змагацца. Але барацьба гэтая, таксама як і ў Еўропе, не прынесла ніякіх вынікаў. Як кітайцы кіравалі бізнэсам, так і працягваюць кіраваць. Асноўным кантынгентам людзей, якія наведваюць гэты храмава-музейны комплекс, зноў жа з’яўляюцца тайцы кітайскага паходжання. Музей досыць вялікі, 3 паверхі, больш за 200 базавых фігур разнастайных кітайскіх багоў. Усе экспанаты арыгінальныя, прывезены з Кітая. Ёсць як вельмі старажытныя экспанаты, так і маладыя. На большай частцы экспанатаў няма ніякіх тлумачальных надпісаў. Для кітайцаў ўзрост малюнка – пытанне не прынцыповае. Для іх важная інфармацыяна-лагічная нагрузка, якую нясе кожны з экспанатаў. Я вам раскажу пра тых, узрост якіх я ведаю.

Глядзіце, сябры, якая вакол прырода: з левага боку мы назіраем мангавыя плантацыі, з правага боку – тапікавыя палі. Тапіока – гэта мясцовая разнастайнасць

бульбы. У яе клубні з вялікім утрыманнем крухмалу. З правага боку, на гары, вы бачыце шпілепадобнае збудаванне, востраканцовае, называецца мандоп. Гэта апошні прыпынак нашай экскурсіі – 200 прыступак да залатой ступні Буды. Злева некалькі маладых дрэў з лапушстым лісцем, гэта цік.

Віхарна Сьена перакладаецца з тайскай як Жыллё Багоў. Віхарна ў Старажытнай Індыі называлі збудаванне, куды Буда са сваімі вучнямі сыходзіў хавацца ад залевы ў сезон дажджоў. Ёсць нават афіцыйныя святы – «Пачатак сезону дажджоў», «Заканчэнне сезону дажджоў». У гэты перыяд манахі звычайна тры месяцы не пакідаюць тэрыторыю манастыра. Сьена ў Старажытным Кітаі называліся людзі, якія нейкім чынам дасягнулі неўміручасці. Даслоўна перакладаецца «несмяротны». Еўрапейцы ўсіх святых, усіх несмяротных абазвалі багамі, а кітайцаў, адпаведна, шматбожнікамі. І з гэтай нагоды назва музея не інакш як Жыллё Багоў.

Далей у нас бронзавая кампазіцыя з 8-мі кітайскіх багоў. Лічыцца самай вялікай бронзавай кампазіцыяй 8-мі багоў у свеце. Гэта даоскія бажаствы. Даоская традыцыя з’яўляецца старажытнай рэлігійнай традыцыяй Кітая. Заснавальнікам даасізму лічыцца легендарны Лао Цзы, які жыў ці то ў VI, ці то ў V ст. да н.э. Усё, што пра яго вядома, што ў 200-гадовым узросце пакінуў Кітай праз яго заходнія межы і ад памежніка адкупіўся кніжачкай Дао Цзы. Ці то ён гэтую кніжачку ад рукі накідаў, ці то ён гатовую на ўсялякі выпадак з сабой меў, ці то ён прадыхтаваў розныя версіі – ужо не мае значэння. Гэта невялікая кніжачка на 40 старонак, у якой апісаны асноўныя канцэпцыі даоскага вучэння. У ёй шмат-шмат выслоўяў пра шлях дао, якія да гэтага часу ніхто не можа перавесці і растлумачыць.

Бог ведае, колькі зараз інтэрпрэтацый, каментароў да гэтай кніжачкі напісана. Карацей, даасізм займаўся вывучэннем узаемадзеяння чалавека і навакольнага асяроддзя. Таму ў даоскай традыцыі існуюць каласальныя класіфікацыі розных прыродных стыхій, прыкмет. Даосцы займаліся цыркуляцыяй ўнутранай энергіі, рознымі яе трансфармацыямі, тым, што цяпер модна называць даоскай ёгай. Але асноўнай іх задачай было дасягненне неўміручасці. Адпаведна, вышэйшымі істоўтамі ў даоскай традыцыі былі нейкія абагаўлёныя прыродныя прыкметы і стыхіі альбо гэта былі людзі, нейкім чынам якія дасягнулі неўміручасці. Вось перад вамі гэтыя «Восем Несмяротных». Аб кожным з іх ёсць легенда, якім чынам неўміручасць была ім дасягнута, і па адной з легенд яны ўсе ўвасымёх на розных плаваючых і не вельмі прадметах перасякалі акіян, каб пакланіцца ўладарцы Усходу Сін Ва Нун. Гэта жанчына ўяўлялася сабакападобнай пачварай з жазлом улады ў руках. Яна лічыцца ўладаркай Усходу, сімвалізуючы міласэрнасць і спачуванне. На сённяшні дзень вельмі часта супастаўляюць яе з бодхісатвай Гуа Інъ. Гуа Інъ з'явілася некалькі пазней. Сімвалізуе тое ж самае, але ўжо ў будыйскай іпастасі. Гуа Інъ узнікла ад Аваладзікішвары, які прыйшоў з Тыбету, але з той невялікай розніцай, што Аваладзікішвара быў мужчынам, а Гуа Інъ – жанчынай. Але Аваладзікішвара ў будызме лічыцца увасабленнем Буды старажытных часоў – Буды Амітатхі. Яго ўвасабленнем у будызме ўшаноўваюцца індыйскія бажаствы: Брама з чатырма тварамі, стваральнік Сусвету. Вішна і Шыва таксама лічацца ўвасабленнем Буды Амітатхі. У наш час увасабленнем Буды Амітатхі, Аваладзікішвары, Гуа Інъ лічыцца тыбецкі Далай-Лама.

Злева ад мяне залаты цмок – гэта падарунак каралеўскай сям'і на адкрыццё музея. Сюды прыязджалі

кароль, прынц, прынцэса. Яны былі вельмі дружныя з майстрам Тан Фу. Што тычыцца цмока, у старажытным Кітаі, па сцвярджэннях навукоўцаў, цмок з'яўляўся ўладаром аблокаў і дажджу, займаўся стыхіямі і, відаць, узнік ад старажытных індусіцкіх нябесных змеяў-чараўнікоў, якія таксама нябёснымі справамі займаліся. Але за многія стагоддзі цмокаў развялося многа. Ёсць цэлая класіфікацыя цмокаў кітайскіх. Яны сімвалізуюць многае, у тым ліку шчасце, здароўе альбо багацце. Могучь прынесці грошы, заслужаны поспех. Вакол дзвюх пражмаў, на дахах дамоў усюды відны іх выявы, бо існуе павер'е, што яны адганяюць злыя сілы. Мабыць, дзякуючы гэткай універсальнасці цмок быў абраны ў якасці каралеўскага падарунка гэтаму музею.

А вось яшчэ адна вядомая асоба. Мужчына з мяшком і бутэлькай вельмі папулярны персанаж у Еўропе і Расіі. Яго называюць Хатэй, што даслоўна перакладаецца «палатняны мех». Тут вы можаце ўбачыць назву «Матрэя-Буда». Гэта чаканае прышэсце Буды, які нечакана ў наступны раз праз 3 альбо праз 4 тыс. гадоў нібыта павінен аб'явіцца на зямлі. Хоць, па сцвярджэнні кітайцаў, у розных відах Бодхісатваў, эманацыях спрошчаных увасабленняў, ён не аднойчы сярод людзей з'яўляўся. Цяпер ён чакае свайго апошняга прыйсця на нябёсах Тушыка, г.зн. у раі. Дык вось кітайцы вераць, што аднойчы ён увасабляўся ў адным з кітайцаў. Прыкладна ў 11 стагоддзі жыў вялікі манах Ці Сы, які праславіўся сваімі справамі, шмат карыснага зрабіў. Перад смерцю сам шчыра прызнаўся, што з'яўляецца ўвасабленнем Матрэя-Буды. Кітайцы паверылі і з тых часоў яго так малююць. Ёсць на гэтую тэму вельмі смешная версія. Маўляў, першапачаткова манах гэты быў высокім, стройным і прыгожым муж-

чынам, чым прыцягваў цалкам пэўную цікавасць жаночай паловы насельніцтва да сваёй персону. Гэткая акалічнасць яго зусім не задавальняла. Ён сцвярджаў, што павінен выклікаць цікавасць узроўнем свайго духоўнага развіцця, а не сваёй знешнасцю. Як абвясчае легенда, аднойчы, канчаткова разлаваўшыся на такое неадэкватнае стаўленне да сябе, ён узяў і магічным чынам сваё цела выправіў, ператварыўшыся ў такога нізкарослага, тоўстага, смешнага чалавека, чым, як кажуць, жаночую цікавасць да сваёй персону ён змяніць не змог. У пацверджанне таму існуе прыказка, што брыдкіх мужыкоў, у прынцыпе, не існуе ў прыродзе. На сённяшні дзень Матрэя-Буда лічыцца (яго называюць кітайскі Буда, шчаслівы Буда, Буда, які смяецца, Буда шчасця, дабрабыту, багацця) адным з самых шанаваных Буд у кітайцаў і, дарэчы, калі паглядзіць яго па жываце 300 разоў і загадаць жаданне, то яно абавязкова збудзецца. Мабыць па гэтай прычыне, як мінімум у Тайландзе, кітайцы з'яўляюцца самай шчаслівай, багатай, квітнеючай, доўгажывучай нацыяй. Гладзіць будзем на зваротным шляху. Хадземце далей.

Вось помнік заснавальніку музея, майстру Тан Фу. Ён памёр адносна нядаўна ў 2003 годзе, 23 жніўня, ва ўзросце 76 гадоў. Крэміраваны ў адным з каралеўскіх храмаў Бангкока. Да гэтага часу часцяком яго можна сустрэць на тэрыторыі музея – яго любімага стварэння. Аналагічны музей ён пабудоваў і на тэрыторыі Кітая. Майстар называў гэтыя музеі мультырэлігійным праектам, храмавым комплексам, які ўключае ў сябе асноўныя рэлігійныя традыцыі розных краін Паўднёва-Усходняй Азіі. Гэта быў чалавек з вельмі высокім духоўным, сацыяльным, адпаведна, фінансавым статусам. Тайцы паўзлі на каленях за 10 метраў, каб яму пакланіцца. І калі дзядуля Тан Фу ўсклаў рукі

на галаву, дык ад шчасця людзі скакалі да столі. А што тычыцца фінансавага поспеху, у кітайцаў ёсць такая выдатная прыказка, вельмі вядомая ў Амерыцы, як амерыканская прыказка, хоць, кажуць, што кітайскія эмігранты ўсё-такі яе туды прынеслі. Маўляў, калі ты разумны, то дзе твае грошы. Лічу, што гэта чыста кітайскія выразы, фэн-шуйскія. Асноўныя амулеты фэн-шуй, як правіла, – гэта грошы. Грошы з'яўляюцца кудменем. Людзі ўкладваюць каласальную колькасць энергіі, ідэй у грошы, таму адпаведна, яны набываюць неверагодна магічную сілу. Кітайцы вераць, што, калі чалавек дасягнуў высокага духоўнага ўзроўню, то ў таго чалавека з грашыма таксама ўсё будзе ў парадку.

На сённяшні дзень музеем кіруе яго дачка і два сыны. Адзін з сыноў тут пражывае.

Пекінскія ільвы з сучаснага граніту, па 22 тоны кожны, лічацца самымі пекінскімі львамі ў свеце. Справа ў нас – дзяўчынка, злева – хлопчык. Толькі ў такім парадку іх нібыта можна ставіць, наадварот іх можна ставіць толькі на могілках. Гэта тое, што называюць фэн-шуй. Фэн шуй – гэта навука, вядомая як практычны дадатак да даоскай традыцыі. У Старажытным Кітаі існавалі дзве магутныя філасофска-рэлігійныя традыцыі. Гэта канфуцыянства і даасізм. Заснавальнікам канфуцыянства лічыцца вялікі Канфуцый, які жыў прыкладна ў той жа перыяд, што і Лао Цзы, і лічыўся вялікім настаўнікам. На працягу свайго жыцця ён выхаваў некалькі тысяч вучняў, наладзіў шмат школ, розных агульнаадукацыйных устаноў. Ён сцвярджаў, што народ павінен быць адукаваным, напісаў велізарную колькасць рознай адукацыйнай літаратуры. У асноўным, сацыялагічныя даследчыя трактаты: канцэпцыі ідэальнай дзяржавы, адносіны паміж людзьмі ў дзяржаве, розныя зборы маральна-этычных

нормаў і г.д. У Лао Цзы была невялічкая кніжачка «Дао Цзы», складзеная з цяжка перакладаемых і даступных разуменню выслоўяў, у якіх ён практычна на поўным сур'ёзе сцвярджаў, што каб дзяржава квітнела, і народ у ім быў шчаслівы, народ павінен быць духоўна сляпым. Дзеся Бога, ад граху далей нічому гэты народ вучыць ня трэба, а то, не дай Бог, шчэ які толк атрымаецца. Ён сцвярджаў (рымская тэхналогія), што, калі чалавеку, па некаторых прычынах, раптам спатрэбяцца веды, нішто гэтага чалавека на яго шляху не можа спыніць, ён гэтыя веды знойдзе і пазнае. Калі чалавеку гэтыя веды прынцыпова не патрэбныя, бескарысна спрабаваць яго нечаму навучыць. Ён усё роўна гэта альбо крыва ўспрыме, альбо няправільна выкарыстае. Вось такая была канцэпцыя. У выніку на Канфуцыя абавіраліся кіруючыя колы дзяржавы і імператар, на Лао Цзы абавіраліся, у асноўным, рамесніцкія практыкі, тыя, хто бізнэсам займаліся, медытаваць суткамі магчымасці ў іх не было. Таму сярод даосаў з'явілася цэлая праслойка даоскіх манахаў, вельмі адукаваных, гарманічна і ўсебакова развітых людзей, якія за ўмераную плату маглі вам разлічыць гараскоп, пафарбаваць дах ў правільны колер, растлумачыць, як трэба рэчы ў доме раставіць, каб шчасціла. На сённяшні дзень дзве такія, зусім афіцыйныя практыкі фэн-шуй прызнаюцца ў Кітаі, два шляхі – шлях духоўнага прасвятлення, гэта значыць можна ўсё сваё жыццё медытаваць, павышаць свой духоўны ўзровень і шляхам павышэння свайго ўнутранага ўзроўню самому адчуць, як можна раставіць рэчы ў сваёй хаце, у які колер дах пафарбаваць. А можна папрасіць спецыяліста, ён усё гэта дакладна адчуе і сфарміруе за вас.

Справа і злева ад мяне вартавыя з таго свету. У доўгай індуіскай міфалогіі ёсць такое паняцце – касма-

логія, апісанне сусветаў ў індуізме. Сярод бясконцай колькасці сусветаў, асноўных лічыцца 33. Ёсць свет, у якім жывуць шчаслівыя жыхары неба Буды і ботхісавы, гэта рай. Ёсць сусветы, у якіх адпрацоўваюць карму розныя сапсаваныя асобы, гэта пекла. Ёсць свет, у якім жывуць людзі. Ёсць свет, у якім жывуць вартавыя з таго свету, яны нясучь спецыяльную ахоўную функцыю. З мінімальнай зменай, практычна цалкам, індуіскае канцэпцыя апісання свету, касмалогія, была запазычаная будызмам. Пасля была практычна пацверджана і даоскай традыцыяй. Таму гэтыя баствы вы можаце ўбачыць, як у даоскай традыцыі, як у будыскай, так і ў індуіскай.

Тут мы бачым 18 фігур. Гэта архаты. Архатамі ў будызме называюцца людзі, якія прайшлі першыя 4 прыступкі прасвятлення, дасягнулі максімуму чалавечых магчымасцяў у духоўным плане. Практычна яны дасягнулі прасвятлення і сталі Бодамі. Можна так казаць. На сённяшні дзень ідуць нават спрэчкі ў тэалагічных колах: чым адрозніваецца Бода ад архата? Але, мабыць, асноўным адрозненнем з'яўляецца тое, што Бода прыдумаў шлях кароткага прасвятлення на працягу аднаго жыцця, дасягнуў гэтага прасвятлення і стаў адпаведна Бодай, г.зн., прасветленым. А архат – гэта чалавек, які дасягнуў прасвятлення, ідучы па шляху Буды. Увогуле, фінал адзін. У будызме шануюцца 18 архатаў. Гэта першыя вучні і паслядоўнікі Буды. Да канца жыцця Буды, як сцвярджаецца ў сутрах, у палійскім каноне, колькасць яго вучняў перавышала 12000 чалавек, а колькасць людзей, якія дасягнулі архатства, г.зн., якія пайшлі ў нірвану пры жыцці Буды, перавышала 2000 чалавек, г.зн., што такіх людзей было досыць шмат. На сённяшні дзень у тайцаў ёсць пантэон сучасных тайцаў, якія, на іх думку, дасягнулі архатства. Тут нават пры

жыцці можна знайсці і сустрэць гэтых людзей. Наогул, разглядаецца некалькі такіх магутных энергетычных узроўняў у будызме. Ёсць узровень, які называецца архаты, які прыдуман непасрэдна Будай ў працэсе яго жыцця. Ёсць паняцце «бадхісатва», г.зн., які імкнецца да прасвятлення, і яно шматзначнае. Па-першае, бадхісатва – гэта істота, якая імкнецца стаць Будай. Гэта істота, якая прыгадала ўсе свае папярэднія жыцці і па сваім меркаванні можа выбіраць наступнае жыццё. Бадхісатвы – сімвал міласэрнасці і спагады. Гэта Буда, які адмовіўся быць Будай і прынёс сябе ў ахвяру, сімвал ахвярнасці. І самы верхні ўзровень – гэта бадхісатва, які вырваўся з кола перараджэння, г.зн., прычына, следства, закон на яго больш не дзейнічаюць, нараджацца ў наступным жыцці яму больш неабавязкова. Гэта той, што называецца Будай або прасветленым. Лічыцца, што да дасягнення поўнага прасвятлення Буда пражыў 550 жыццяў. Гэтыя 550 жыццяў ў вобразах бадхісатвы апісаныя ў аповедах – джатаках. Найбольш папулярныя апошнія 10 жыццяў Буды. Па матывах гэтых 10 жыццяў часта распісваюць сцены ў будыйскіх храмах. Рухаемся далей.

Гэты мужчына з доўгай барадой, яго завуць Пан Ю. Гэта рэальны гістарычны персанаж, жыў у II ст. н.э. Вялікі палкаводзец, ваеначальнік. Часцей ён намаляваны з мячом ці дзідай. Яго каляровыя выявы робяць з тварам чырвонага колеру, што сімвалізуе лютасць, што, увогуле, ўласціва шматлікім кітайскім багам. Гэта, дарэчы, моцна пераклікаецца з хрысціянствам. Хрысціянскі бог Іегова, які яшчэ ў Старым Запавеце быў апісаны вельмі лютым, страшным і бачыць яго простаму чалавеку нельга. Адзіны, хто меў вялікі гонар убачыць Бога, не спалохацца, не памерці пры гэтым, гэта быў Майсей. Дык вось, што тычыцца Пан Ю,

па сённяшні дзень ён шануецца як сімвал-заступнік удачы. Ён абагаўлены і ў даоскай традыцыі, з'яўляючыся сімвалам поспеху. Называюць яго сяньжэнь. Як я ўжо казаў, сяньжэняў, на самай справе, багамі называць некалькі няправільна, сяньжэнямі называюць людзей, якія знайшлі бессмяротнасць, г.зн., дасягнулі высокага духоўнага ўзроўню. У кітайскай міфалогіі іх называюць «сяньжэні», у індўізме называюць «шры», у тайцаў «пра», мы гаворым «святы». Дастаткова было сваім сваякам пасля смерці прысніцца, каб паставілі свечку і сказалі: «Вось чалавек пасля смерці сваёй асобу сваю захаваў, мала таго, яшчэ нейкім чынам яму ўдаецца даваць пра сябе знак». Г.зн., можна паставіць яму свечку і назваць яго несмяротным, ён здабыў першы ўзровень неўміручасці. Дарэчы, неўміручасць зусім не меркавала фізічнай неўміручасці, яна меркавала ментальную неўміручасць. Такіх несмяротных, што ў індуйскай традыцыі, што ў кітайскай, – тысячы. Практычна ідэнтычныя прынцыпы іх абагаўлення былі ва ўсіх гэтых нацыях, дзякуючы як мінімум такой рэлігійнай прычыне – адсутнасці ў будызме войнаў.

На сённяшні дзень навукоўцы схільныя сцвярджаць, што будызм ёсць рэлігійная апазіцыя, дзякуючы якой ніколі не ўспыхвалі вайны, не было кровапраліцця. Куды б будызм ні прыходзіў, ўсе мясцовыя вераванні, традыцыі былі распісаны адпаведна будыйскаму пантэону. Такі этычны ўзровень адпавядае і бадхісатве, і архату, і прасвятому чалавеку. У будыйскіх храмах можна убачыць партрэт Ісуса Хрыста. Гэта таксама ўвасабленне Буды. Калі мне знаёмыя сваякоў перадалі абраз Ісуса Хрыста сюды, мая тайская жонка сказала: «О, вашага Буду перадалі,» – і паставіла побач з астатнімі Будамаі. Вось такое стаўленне. Г.зн., у адным храме могуць быць некалькі цалкам розных канфесій.

Уявіце, каб у праваслаўным храме каталікі зрабілі свой маленькі каталіцкі куточак. Там жа паб'юць камянямі адразу за гэта. Тут гэта цалкам нармальна. У будыйскім храмавым комплексе можа быць кітайскі куточак, даоскі, канфуцыянскі, можа быць які-небудзь маленькі індуйсцкі куточак і г.д. Яны паміж сабой знаходзяць агульную мову без асаблівых сур'ёзных канфліктаў.

Далей рухаемся, сябры мае, бо тут вельмі цікавыя постаці старажытных фігур. Узрост кожнай з гэтых фігур больш за 2000 гадоў, дакладней 2200 гадоў, звязаных з імем вялікага кітайскага імператара Цын Шы Хуана. Цын Шы Хуан жыў напрыканцы 3-га – на пачатку II стагоддзя да н.э. З'яўляўся адным з найвялікшых і пры гэтым адным з самых кровапралітных імператараў Старажытнага Кітая. Вызначыўся тым, што завяршыў будаўніцтва Вялікай Кітайскай сцяны і аб'яднаў тым самым пяць раз'яднаных правінцый Кітая. Пра яго хадзіла выдатная сумная казка, што, маўляў, сваё пяцітысячнае войска элітных войскаў Цым Шы Хуан жыўцом закапаў у зямлю побач са сваім маўзалеям, каб яны яго ахоўвалі пасля смерці. Гэта казка існавала практычна да нашых дзён.

У 1974 г., корпаючыся ў агародзе, кітайскія калгаснікі выкапалі вось такую фігуру. Калі быць больш дакладным, яны капалі калодзеж. Высветлілася, што войска сваё пяцітысячнае імператар Цын Шы Хуан жыўцом не закопваў, ён паставіў ім помнік. Прычым помнік быў пастаўлены індывідуальна кожнаму вайскоўцу. На сённяшні дзень выкапана больш за 8000 фігур з тэракоты, жоўта-чырвонай абпаленай гліны, сярод іх няма ні воднай аднолькавай. Кожная фігура ляпілася індывідуальна з чалавека. Кажуць, першапачаткова яны былі яшчэ размаляваныя, каляровыя, але фарба абсыпаецца, калі іх выкопваюць. Як сцвярджа-

юць навукоўцы, усе ўдзельнікі праекта, маўляў, усе людзі, хто гэта ляпілі, абпальвалі, майстравалі, былі знішчаныя, каб сведкаў не засталася. Дзякуючы гэтай сумна-мудрай ідэі, помнік неразбураным, неразбаваным дажыў практычна да нашых дзён. Кітайцаў заўсёды была большасць, недахопу ў рабочай сіле яны ніколі не адчувалі, таму маглі дазволіць будаваць сабе такія помнікі. А раскопкі і зараз працягваюцца. Усе гэтыя 20 фігур арыгінальныя, прывезеныя з правінцыі Ксян. Дарэчы, цікавы факт. Самы вялікі кітайскі музей у свеце ў Тайпэе не можа пахваліцца наяўнасцю арыгіналаў, г.зн., там няма арыгінальных постацяў. А вось дзед Тан Фу здолеў нейкім чынам іх сюды прывезці. Цяпер заяўляюць, што гэта падарунак ўрада Кітая, але, улічваючы, што кітайцы нікому ніколі проста так нічога не дораць, то розныя варыянты на гэтую тэму можна зараз толькі дадумваць, як дзядулю Тан Фу ўдалося гэтыя каштоўнасці ўсё ж вырасці.

Бачыце, далей у нас макет раскопак. На сённяшні дзень, як я ўжо казаў, раскопкі яшчэ не завершаныя, аб'ём работ праведзены каласальны. На сённяшні дзень асноўнай праблемай з'яўляецца тое, што вынятыя з грунту фігуры, мабыць у сувязі з ўздзеяннем вільготнасці, пачалі актыўна разбурацца, і цяпер навукоўцы чэшучь патыліцу, як іх захаваць.

Наверсе, на сцяне, мы назіраем 4 партрэты. Гэта першыя 4 каралі кіруючай цяпер дынастыі Чакры. Пачынаючы ад заснавальніка дынастыі Рамы I, які прыйшоў на пасад у 1727 і заснаваў Бангкок. Дарэчы, Храм Смарагдавага Буды і Каралеўскі Палац, гэтыя комплексы былі пабудаваныя ў рэкордныя тэрміны, за паўгода. А потым мінімальныя дабудовкі здзяйснялі на працягу стагоддзяў. Вы бачыце Раму 1-га, 2-га, 3-га, 4-га, пазней вы ўбачыце партрэты 5-га, 6-га, 7-га і 8-га

каралёў, а кіруючаму цяпер Раце 9-му ў музеі прысвечаны асобны пакой.

Вяртаемся да другой сцяны. Тут зноў чатыры фігуры даоскіх святых. Як я ўжо казаў, у даоскай традыцыі абагаўленне адбывалася досыць проста. Спосабаў абагаўлення асоб былі тысячы. Як правіла, абагаўлёныя асобы ў даоскай традыцыі – гэта альбо нейкія абагаўленыя прыкметы і стыхіі, альбо гэта рэальныя гістарычныя персанажы, якія дасягнулі высокага духоўнага плану. Ёсць яшчэ асобны падклас даоскіх багоў. Гэта абагаўленыя міфічныя заснавальнікі кітайскай нацыі, імператары Старажытнага Кітая. Да іх адносяцца гэты мужчына з рагамі, першы фермер, які навучыў кітайцаў рыс вырошчваць, заснавальнік старажытнакітайскай медыцыны. Гаворачы пра жэстыкуляцыю багоў, на сённяшні дзень ніхто нічога новага, натуральна, не прыдумаў. Усе вядомыя на сённяшні дзень прыстойныя і непрыстойныя жэсты, як правіла, былі апісаны ў старажытных даоскіх трактатах, былі звязаны з рознымі трансфармацыямі ўнутранай энергіі, якія адбываюцца ў чалавечым арганізме, з назапашваннем унутранай энергіі, перадачай і цыркуляцыяй яе, тое, што зараз модна называць даоскай ёгай. Што тычыцца непасрэдна дулі, шкоднага энергетычнага жэсту, які выказвае пагарду, паказваць навакольным яго не рэкамендуецца, таму, як можа наклікаць непрыемныя наступствы для таго, хто паказвае. Ёсць, дарэчы, еўрапейскі варыянт паходжання жэсту. Я чытаў у адной хроніцы, у сярэднявеччы палонным лучнікам адразулі пальцы, каб у далейшым яны ніколі не маглі страляць з лука. І, калі арміі пачыналі на поле бою сыходзіцца, першыя шэрагі стральцоў сваім ворагам паказвалі розныя варыяцыі з гэтых двух пальцаў. Маўляў, з пальцамі ў нас парадак, таму мы вас ліха пастраляем.

Пераходзім далей. Тут у нас тры выявы Буды медытуючага. На ўсіх трох малюнках надпіс цалкам аднолькавы. Бачыце, малюнкi паміж сабой трохі адрозніваюцца. Варыяцый, як вы заўважылі, велізарная колькасць. Усе яны маюць нейкія падназвы. Цэнтральны Буда – Буда, які заклікае Зямлю ў сведкі. Акрамя таго, ёсць каласальная колькасць розных кананічных стыляў. Яны адрозніваюцца зусім нейкімі дробязямі: прадметамі адзення, формай цела асобы. Вочы могуць быць напauадкрытыя, усмешка можа быць на твары, мочкі вушэй могуць ляжаць на плячах, могуць не ляжаць на плячах і г.д. Гэта класічны, чан-будысцкі варыянт выявы Буды. На іншых – свастыка. Яна з'яўляецца адным з самых папулярных сімвалаў ва ўсім свеце, сустракаецца практычна ва ўсіх культурах. Скажам, свастыка была добра вядомая індзейцам у Амэрыцы. Старажытныя грэкі ўсе гаршкі свастыкамі размалёўвалі ў свой час. У старажытных індусаў свастыка – сімвал вечнага руху, у старажытных славян – сімвал урадлівасці, сімвал сонца, сонцазвароту, што, у прынцыпе, той жа самы сімвал вечнага руху індусіцкага паходжання. У старажытных тыбетцаў існавалі дзве свастыкі. Свастыка, хвосцікі якой павернутыя налева, называлася сімвалам Буды і, мабыць, паходзіла ад індусіцкага сімвалу вечнага руху. Свастыка, хвосцікі якой павернутыя направа, – гэта быў асноўны рэлігійны сімвал традыцыі бон. Бон альбо бонаўскі ламаізм – гэта была найстаражытная традыцыя, адна з наймагутных традыцый старажытнага Тыбету. Бон была дзяржаўнай рэлігіяй Тыбету да 8-га, па некаторых дадзеных нават да 11-га стагоддзя н.э. Вось менавіта бонаўскі знак у свой час сумна вядомы філосаф пачатку мінулага стагоддзя Адольф Гітлер і запазычыў, чым так негатыўна праславіўся. Як паказвае гісторыя, выкарыстанне рэлігійнай сімволікі

ў амбіцыйных палітычных мэтах прыводзіць да вельмі разбуральных наступстваў.

А гэтую жанчыну з мноствам рук і мноствам галоў называюць Гуан Інъ. Я пра яе ледзь-ледзь распавядаў на пляцоўцы перад музеем. Гуан Інъ мае дастаткова складанае паходжанне. Маўляў, у Старажытным Кітаі, у VII ст. да н.э. на адным з астравоў жыла прынцэса Гуан Інъ, якая праславілася сваімі дабрадзействамі, бо ратавала трапіўшых у караблекрушэнне рыбакоў і мараходаў. Да гэтага часу мы часта бачым класічны малюнак Гуан Інъ без мноства рук. Яна паказваецца на марской хвалі і сімвалізуе дапамогу мареплаўцам, таму шануецца ў даоскай традыцыі, як адна з даоскіх багінь, сімвал міласэрнасці і спагады. З першых стагоддзяў нашай эры ў Кітаі пачаў распаўсюджвацца будызм. У Кітаі будызм прыйшоў з Тыбету. У Тыбеце вельмі шанавалася Авалакіцешвара. Бодхісатва Авалакіцешвара таксама з'яўляўся сімвалам міласэрнасці і спагады і заўсёды адлюстроўваўся з мноствам рук, мноствам галоў. Гэта індуісцкія карані, кожная рука нясе пэўны прадмет. Кожны прадмет значае розныя аспекты яго жыцця. Запачынены ўсе гэтыя прадметы, як правіла, у стражытнаіндуісцкіх багоў. У 11-м стагоддзі да кітайцаў раптам дайшло, што чыста кітайская, ўжо кананізаваная ў Кітаі даоская багіня Гуан Інъ цалкам адпавядае вобразу Авалакіцешвары. Яны вырашылі, што Гуан Інъ з'яўляецца жаночым увасабленнем Авалакіцешвары, такім чынам, Авалакіцешвара нарадзіўся ў жаночым вобразе на тэрыторыі Кітая. Адпаведна, Авалакіцешвару перамялявалі твар з мужчынскага на жаночы, і Гуан Інъ сталі адлюстроўваць гэтак жа, як і Авалакіцешвару, хіба што ў жаночым абліччы. Калі знайсці старыя тыбецкія танкі, то там Авалакіцешвара намалюваны

таксама з мноствам рук і галоў. Дык вось у тыбетцаў, на тэму таго, як гэта так, што Авалакіцешвара, які быў мужчынам, узяў і нарадзіўся ў жаночым вобразе, ёсць такое пэўнае вераванне. Тыбетцы лічаць, што мужчына, які занадта грашывы пры жыцці пэўнымі відамі грахоў, атрымоўвае самае страшнае пакаранне ў наступным жыцці – нараджаецца жанчынай. У прынцыпе, горш і страшней з чалавекам нічога адбыцца не можа, гэта самае брыдкае, што можа здарыцца ў наступным жыцці. Зыходзячы са здагадкі, што Авалакіцешвара быў бодхісатвай, а бодхісатва самастойна выбірае месца і цела свайго нараджэння, то акт нараджэння Авалакіцешвары ў жаночым вобразе можна разглядаць як акт самаахвяравання. Гуан Інъ на сённяшні дзень з'яўляецца адной з самых шанаваных абагаўлёных асоб у Кітаі разам з Матрэя-Будай. Яе індыйскае паходжанне пацвярджаецца шматрукасцю і шматгаловасцю. Акрамя ўсяго іншага, шануемай жывёлай у Гуан Інъ з'яўляецца карова. У святы, звязаныя з Гуан Інъ, тайцы не ўжываюць у ежу ялавічыну. Гуан Інъ не любіць людзей, якія ядуць ялавічыну. Палюбуюцца залай, прысвечанай Гуан Інъ, розным яе выявам.

Цяпер вы бачыце па ходзе руху з правага боку пано з вокладкай аднаго з найбольш папулярных на сённяшні дзень раманаў старажытнага Кітая «Пада-рожка на Запад».

Гэтага мужчыну клічуць Бадхидхарма, ён прыйшоў у Кітаі з Індыі ў 523 годзе новай эры і з'яўляецца заснавальнікам чань- альбо дзэн-будызму. Самы папулярны напрамак будызму ў Кітаі, Карэі, Японіі і В'етнаме. Па сваім прышэсці ў Кітаі ён быў далёка не першым будыйскім прапаведнікам. З першых стагоддзяў новай эры пабудаваў досыць будыйскіх манастыроў тантрычнай галіны будызму, чымсьці аналагічнай ты-

бецкаму будызму, але тым не менш, асаблівага поспеху
рэлігія ў Кітаі яшчэ не мела.

Бадхидхарма сустрাকাўся з імператарам, быў расчараваны няправільным разуменнем будызму, у такім расчараванні аддаліўся ў правінцыю Шаалінь, дзе заснаваў першы чаньбудыйскі аднайменны манастыр Шаалінь.

У будызме манастыры ўтрымліваюцца на сродкі збору ахвяраванняў. Раніцай манахі ходзяць, збіраюць міласціну, ёй і сілкуюцца. Затым на працягу дня займаюцца духоўнай працай, вывучаюць святое будыйскае пісанне, медытуюць. У найбольш строгіх будыйскіх сектах сілкуюцца 1 раз на дзень (раніцай). Калі выйсці на вуліцу, можна ўбачыць, як манахі ходзяць з гаршкамі для міласціны, а тайцы выносяць ім розную ежу.

Першай праблемай, з якой сутыкнуўся Бадхидхарма, было тое, што дзікія кітайцы, якія не цікавіліся рэлігіяй, бандытавалі і абіралі манахаў на дарогах. І вярталіся манахі ў манастыр без міласціны, з сапсаваным здароўем. Бадхидхарму гэтая акалічнасць не задавальняла, ён быў чалавекам вельмі адукаваным, з багатай індыйскай сям'і, а адукацыя ў Індыі была якаснай і рознабаковай. Доўга разважаючы на гэтай праблемай, ён узяў і навучыў манахаў біцца. Акрамя таго, ён унёс новую канцэпцыю чань-будызму, якая абвяшчала, што калектыўная фізічная праца дазваляе чалавеку адмовіцца ад дурных думак, якія адцягваюць ад духоўнасці, лепш засяродзіцца на сваім унутраным свеце і хутчэй дасягнуць прасвятлення.

Зараз вельмі шмат сучасних технік медитації з виконанням нейкіх дзеянняў, і яны маюць назву динамічнай медитації. Дык вось, манахі фізічна ўпарта ў калектыве працавалі і ў сваім фізічным развіцці дасягнулі немалых вышынь, тое, што зараз модна называць ушу, кунгфу і г.д. Пасля чаго на вуліцах без па-

трэбы да іх ніхто не падыходзіў. Гэта стала небяспечна, можна было і па твары атрымаць няблага. Навучыўшы сваіх вучняў махаць кулакамі, трэба было паказаць ім прыклад духоўнага ўдасканалення, дзеля чаго Бадхідхарма сеў у памяшканні перад голай сцяной і прасядзеў так нерухома, у медытацыі 9 гадоў. Гэта лічыцца яго асноўнай заслугой ў будызме – дзевяцігадовая медытацыя Бадхідхармы. З ёй звязана таксама шмат розных легенд. Нібыта пакуль Бадхідхарма медытаваў, ён увесь час засынаў, гэты сон вельмі моцна яго раздражняў, ён лічыў сон зусім недапушчальным станам падчас медытацыі. І аднойчы, як абвясчае легенда, раззлаваўшыся на сябе, Бадхідхарма вырваў сабе вейкі, кінуў іх на зямлю, дзе нечакана вырас куст гарбаты. Ён пачаў жаваць лісце, перастаў спаць. І дагэтуль Бадхідхарма лічыцца асноўным папулярызатарам гарбатнай цырымоніі. Стагоддзем пазней цырымонія распаўсюдзілася па ўсім Кітаі, трапіла ў суседнія краіны.

Пасля заканчэння сваёй дзевяцігадовай медытацыі Бадхидхарма некаторы час не мог хадзіць, у яго адняліся ногі і, кажуць, што гімнастыка тайдзіцуань адбылася з практыкі размінання яго зацёклых канечнасцяў. Расцёршы свае ногі, ён пешкі сышоў назад да сябе ў Індыю. Сведчанніў яго смерці няма, многія лічаць, што ён дасягнуў прасвятлення альбо стаў несмяротным, альбо архатам. Манахі, якія выкарыстоўваюць яго методыку такога практыкавання, як «Адзінота ў лесе», нібыта сустракаюць Бадхидхарму да гэтага часу. Ёсць выява Бадхидхармы, які катаецца на слане, на тыгры. Стагоддзем пазней чань будызм распаўсюдзіўся па суседнія краіны Карэю, В'етнам, Японію. Ва ўсіх гэтых краінах Бадхидхарма шануецца як адзін з найвялікшых чаньбудыйскіх святых. Дарэчы, нават у Тайландзе, ён вядомы пад імем Такмур, у Кітаі яго называюць Даму,

у Японіі яго называюць Дарума. У Японіі была вельмі папулярная цацка «Бязногі Дарума». Стагоддзем пазней гэтая цацка прыйшла ў Расію як Ванька-устанька-Невалешка.

Дарэчы, ёсць цалкам аналагічная гісторыя пра матрошку. Матрошка – гэта перакручанае, памяншальна-ласкальнае «Матрэя», «Матрэя-Буда» – шмат-шмат Буд, адзін у іншым, як сімвал рэінкарнацыі, перараджэння. У свой час такую цацку ці то з Японіі, ці то з Кітая прывезлі ў Расію. У Расіі памяншальна-ласкальна Матрэя ператварылася ў Матрошку.

Цяпер паглядзім на чатыры вельмі цікавых фігуры. Яны нам вядомыя, дзякуючы аднаму з найвялікшых раманаў старажытнага Кітая «Падарожжа на Захад». Ён быў напісаны ў XIV ст. вялікім кітайскім раманістам У Чэн Энем і распавядае пра падарожжа вялікага магнаха Сюаньцзана ў Індыю за святым індыйскім пісаннем. Сюаньцзань з’яўляецца рэальным гістарычным персанажам, ён жыў у IV ст. нашай эры і да гэтага часу лічыцца асноўным перакладчыкам старажытных будыйскіх тантрычных дакументаў з розных індыйскіх дыялектаў на кітайскую мову. Пра яго існуе досыць шмат звестак, створанае ім падрабязнае апісанне падарожжа па Індыі, цалкам пададзены маршрут, а дзённікі Сюаньцзана вывучаюцца вядучымі будолагамі свету да сённяшняга дня. Дарэчы, дзве разбураныя выявы Буды ў Афганістане, дзякуючы талібам, былі знойдзены па запісах Сюаньцзана. Цяпер шукаюць трэці малянак, нібыта ён так добра апісаў першыя два, што абавязкова трэці павінен знайсціся. Дык вось, у XIV ст. па матывах падарожжа Сюаньцзана вялікі пісьменнік-раманіст У Чэн Энь узяў і напісаў чыста міфалагічную казку, дзе суправадзіў Сюаньцзана рознымі міфічнымі істотамі. Там быў цар малпаў. Памятаю яго звалі Сунь

Укун, яго прагналі з раю на зямлю адпрацоўваць сваю карму, свае грахі і вось дзеля адпрацоўцы сваёй кармы ён спрабаваў з Сюаньцзанам здабыць святое індыйскае пісанне. Да канца гэтай гісторыі яны адпрацавалі сваю карму. Доўгая прыгодніцкая казка... Велізарная колькасць серыялаў знята на гэтую тэму. Жывучы ў кітайскім асяроддзі, ледзь не штодня можна нарэзаць на адну з серый, якая апавядае пра прыгоды гэтых герояў. У Расіі не аднойчы паказвалі мультфільм «Падарожжа на Захад».

А вось і макет Вялікай Кітайскай сцяны. Па стане на сённяшні дзень ад Вялікай сцяны засталася крыху болей за дзве тысячы кіламетраў. Пры гэтым яна працягвае заставацца самым вялікім архітэктурным збудаваннем у свеце. Як сцвярджаецца ў гэтым музеі, агульная даўжыня сцяны складала 6700 км. Наколькі я ведаю, 5 гадоў таму раскапалі яшчэ 500 км, г.зн., 7200 км. Перыяд будаўніцтва сцяны дакладна невядомы, таксама як і прычыны яе будаўніцтва. Але ў гэтым музеі сцвярджаюць, што будаўніцтва пачалі ў VII ст. да н.э. Хтосьці заяўляе, што бацька ўсіх кітайцаў Жоўты імператар усё прыдумаў. А вельмі модная, сучасная амерыканская гіпотэза абвяшчае, што яе ўвогуле ніхто не будаваў. Гэта прыроднае награванне камяні. Проста ледзь-ледзь падраўнялі, абнеслі цэглай. Адзінае, што вядома, што Цым Шы Хуан, пасля якога засталася гліняная вайска, у пачатку II ст. да н.э. завяршыў будаўніцтва Вялікай Кітайскай сцяны. Ваеннага сэнсу сцяна практычна не мела з прычыны сваёй неверагоднай даўжыні, яе проста немагчыма было ахоўваць. Адлегласць паміж вежамі разлічваліся такім чынам, каб прастора з іх прастрэльвалася стрэламі лучнікаў. На сённяшні дзень вядомы шэраг модных гіпотэз аб прычынах будаўніцтва сцяны. Нібыта кітайцаў заў-

сёды было больш за ўсіх і для нас яны проста кітайцы, а паміж сабой яны зусім не кітайцы, г.зн. там розныя нацыянальнасці, якія размаўляюць на цалкам розных мовах, з зусім рознымі культурнымі традыцыямі і яны ўсю дарогу імкнуліся, як прусакі, разбегчыся ў розныя бакі. Дык вось пабудавалі сцяну, каб цяжка было разбегатца, цяжка было незаўважна свае валізкі праз сцяну перакідаць. Другі варыянт той жа самай гіпотэзы, маўляў, велізарная колькасць кітайцаў, якія размаўляюць на розных мовах, з рознымі благімі думкамі ў галовах, каб розныя рэвалюцыйныя ідэі-думкі не блукалі ў іх у галовах, каб не было ніякіх рэвалюцый, апазіцыйных рухаў ў дзяржаве, іх усіх вырашылі працаўладкаваць. Называецца тэхналогія – ляхэнне працай. Сучасная, вельмі папулярная тэхналогія. У Савецкім Саюзе, скажам, Байкала-Амурскую магістраль па такому ж прынцыпу будавалі. Усе кітайцы, якія загінулі на будаўніцтве сцяны, туды ж і былі замураваныя ў якасці эканоміі будматэрыялу. Але, тым не менш, ад заваёвы манголамі гэтая сцяна кітайцаў зусім не зберагла. І, калі ў XIII ст. Марка Пола падарожнічаў у Кітай, там была мангольская дынастыя. Гэта значыць, што Чынгісхана гэтая сцяна не спыніла. Дарэчы, на сённяшні дзень вельмі цікавая палеміка ідзе паміж Казахстанам, Манголіяй і Кітаем. Казахі заявілі, што Чынгізхан быў этнічным казахам, паставілі яму помнік вялікі. Манголы пакрыўдзіліся і таксама паставілі помнік самому вялікаму манголу, заснавальніку ўсіх дынастый, Чынгізхану. Потым пакрыўдзіліся кітайцы, сказалі: «А як жа наша шматвекавая мангольская дынастыя?» У гэтую тэму заўсёды ўспамінаецца Туркменбашы ў Туркменістане, які напружыў навукоўцаў турэцкіх, каб яны раскапалі яго радавод ад Аляксандра Македонскага, Аляксандра Вялікага. Маўляў, Македонскі са сваімі

войскамі ўвесь час хадзіў праз тэрыторыю Туркменістана і ў Туркменістане да гэтага часу жывуць этнічныя грэкі. У кожнай нацыі ёсць такія «выдатныя» творы. Але я ўсё ж такі лічу, што лепш Гумілёва чытаць.

Праходзьце, калі ласка, у пакой, прысвечаны цяперашняму каралю Рама 9-му. Рама 9-ты нарадзіўся ў 1926 г. у Кэмбрыджы (ЗША). У Швейцарыі атрымаў адукацыю па сельскагаспадарчых навуках. Ён спецыяліст-інжынер па меліярацыі і па ірыгацыі глебы. Там жа ён пабраўся шлюбам з Сірыкіт, якая з'яўляецца спецыялістам-ветэрынарам, і да нядаўняга часу яна любіла даглядаць за асабістым статкам кароў. Вось такая каралеўская сельскагаспадарчая сям'я. У 1946 г. пасля раптоўнай смерці свайго папярэдніка, Рама 8-га, які быў па-збрэдніцку расстраляны ў палацы, Раму-9-га ў 18-гадовым узросце заклікалі на пасад. Але ён спачатку завяршыў сваю адукацыю ў Еўропе, дзе да 1950 г. працягваў вучыцца. Скончыўшы ўніверсітэт, кароль прыехаў у Тайланд, і з тых часоў ён ні разу не пакідаў краіну.

Калі Рама 9-ты прыехаў у Тайланд, ён адразу развіў бурную дзейнасць па ўздыме сельскай гаспадаркі. У Тайландзе 60% насельніцтва занятыя ў сельскай гаспадарцы. Краіна займае 1-е месца ў свеце па вытворчасці курынага мяса, 3-е месца па вытворчасці кансервавальных сокаў, гародніны і садавіны. І несумненна, Тайланд – гэта адзін з асноўных экспарцёраў рысу ў рэгіёне. Сельскія працаўнікі дастаткова забяспечаныя людзі, у іх добра наладжаны збыт прадукцыі. Сельская гаспадарка сапраўды знаходзіцца на вельмі высокім узроўні, за гэта тэма, хто працуе на зямлі, вельмі ўдзячныя каралю. А тайскі народ яго любіць моцна і з непадзельным трапятаннем.

Тым не менш, асноўнай заслугай каралю ставіцца тое, што ў 1970-я гг. ён прадухіліў распаўсюджванне

камунізму ў краіне. З 1932 па 1991 гг. у Тайландзе было 20 дзяржаўных пераваротаў. З іх 11 прайшло амаль паспяхова з нейкімі зменамі ў парламенце. Як правіла, каралеўская сям'я не пакутавала ад гэтага, а кароль выступаў як прымірэнчы бок, г.зн. разводзіў гэтыя канфлікты. І вось у 1970-я гг. усе суседнія краіны раптам рэзка пачырванелі і пачалі будаваць камуністычнае грамадства: Лаос, Камбоджа, В'етнам, Бірма. Будавалася ўсё гэта, вядома, на кітайскія грошы. Кітайцы зрабілі каласальную фінансавую экспансію ў рэгіён. Аднапаведна, камуністычная партыя з'явілася ў Бангкоку і, у асноўным, была падтрымана студэнцтвам. Яно там пачало хадзіць з чырвонымі сцягамі, сцягамі махаць, спрабаваць ладзіць рэвалюцыю. У 1973 г. была спроба перавароту ў Бангкоку. Бунт жорстка задушылі. Усе камуністы ўцяклі на мяжу з Лаосам, у лес. І да сярэдзіны 1990-х гг. працягвалася барацьба з партызанамі. Таму тайцы вельмі добра ведаюць словы «партызан» і «камуніст». Да 1995 г. усе партызаны і камуністы паздаваліся ў палон і былі амніставаныя большай часткай. Некаторыя з іх да гэтага часу пад рознымі шылдамі займаюцца ў Бангкоку нейкай камуністычнай дзейнасцю. Гэта значыць, ім усё даравалі, пагладзілі па галовах, але ў далейшым займацца тым жа самым забаранілі. З тых часоў прапаганда камунізму і камуністычная партыя ў Тайландзе забароненыя законам. За гэта саджаюць у турму, прычым надоўга, тэрміны да 15 гадоў. А як сцвярджаюць тайцы, дзякуючы мудрай ідэі забараніць камунізм у корані, Тайланд з'яўляецца самай квітнеючай краінай у рэгіёне. Што тычыцца суседніх краін, Лаос і В'етнам пайшлі па кітайскім шляху, г.зн. у іх кітайская мадэль камунізму з чалавечым тварам: дазволена прыватнае прадпрыемальніцтва, замежны капітал і г.д. І ў Бірме камуністы доўга не пра-

трымаліся, іх змянілі ваенныя, ваенная хунта. Ваенны рэжым ставіць сваёй мэтай эвалюцыйны пераход да рынкавай эканомікі. Бірманцы шчаслівыя, бізнес пачынаецца. У іх ідзе вялікі тавараабмен з Кітаем, Сінгапурам, Тайландам.

Самая «вясёлая» гісторыя здарылася ў Камбоджы. У Камбоджы кітайцы вырашылі пабудаваць еўрапейскую мадэль камунізму ў асобна ўзятай азіяцкай краіне. Яны паслалі ПалПота, што, дарэчы, на ангельскую мову перакладаецца «палітык потеншэл», палітычны патэнцыял, вучыцца ў Францыю, у Парыж, у Сарбону. Як мы ведаем, Францыя – калыска ўсіх рэвалюцый. Яны лепш за ўсіх ведаюць, як будаваць рэвалюцыю ў асобна ўзятых рэспубліках. Атрымаўшы адукацыю ў Францыі і падтрымку французскіх таварышаў, ПалПот прыехаў у Кампучыю, выдаў людзям матыкі, і траціну насельніцтва краіны адразу ж высеклі матыкамі. Асабліва тых, хто насіў акулёры і ўмеў чытаць, іх усіх хуценька пасеклі, як высветлілася, мабыць, на думку французскіх таварышаў, такія людзі для будаўніцтва камунізму не патрэбныя. Дзятва, 14-15-гадовыя хлопцы, рабілі гэтую жудасную рэвалюцыю. Ні да чаго добрага гэта не прывяло. У свой час бясстрашныя кітайцы, убачыўшы, што робяць кампучыйцы на сваёй радзіме, перапалохаліся, адварнуліся, спынілі падтрымку палпотаўскаму рэжыму. Але на сённяшні дзень з ПалПотам расквіталіся, і Камбоджа рухаецца па тайскім шляху, тайскай мадэлі, г.зн., у іх канстытуцыйная манархія з тайскім тварам. На самай справе дзівосная, вельмі прыгожая, і на сённяшні дзень зусім бяспечная краіна. І калі пасля, у будучыні, вы калі-небудзь яшчэ раз наведайце Паўднёва-Усходнюю Азію, я вельмі рэкамендую вам звярнуць сваю ўвагу на суседнія краіны Камбоджу і Бірму. З Тайланда вельмі лёгка рабіць туды кароткатэрмі-

новае падарожжа на 3-4 дні. Гэтыя краіны цікавыя і з гістарычнага пункту гледжання. І тайцы самі прызнаюць: «Тайланд – краіна прымітыўнага будызму». Усе свае найбольш вядомыя рэлігійныя, этнічныя традыцыі яны заўсёды чэрпалі з бірманскай і кхмерскай цывілізацый. Адзінае – тое, што Тайланд адрозніваецца нашмат больш добрай турыстычнай інфраструктурай у адрозненне ад сваіх краін-суседак.

А тут некалькі стэндаў прысвечана Тыбету. Тыбет нам вядомы своеасаблівым напрамкам будызму – ламаізмам. Дырэчы, там ламаізмаў шмат усялякіх. Што тычыцца ламаізму, ёсць такое няправільнае сцвярдженне, вельмі шырока распаўсюджанае. Маўляў, у Тыбеце самы старажытны, самы наварочаны кірунак будызму. Можна, будызм у Тыбеце самы наварочаны, але далёка не самы старажытны. А скажам так, нават самы малады. Па афіцыйных дадзеных, у Тыбеце будызм развіваўся бурна з VIII па XI ст. н.э. і атрымаў, практычна ўсюды, да XI стагоддзя статус дзяржаўнай рэлігіі. Гэта, як мінімум, на 8 стагоддзяў пазней, чым у Кітаі. У Кітаі будызм ўжо з першых стагоддзяў нашай эры дастаткова ўкараніўся. Гэта пры тым, што ўсе шляхі будызму праходзілі праз Тыбет у Кітай, ды і Буда нарадзіўся побач на тэрыторыі цяперашняга Непала. Такое позняе развіццё будызму ў Тыбеце было звязана з тым, што да будызму ў Тыбеце былі вельмі магутныя індуйскія карані і вельмі магутныя бонаўскія, шаманскія. Бонаўская традыцыя – гэта, на мой погляд, арганізаваная шаманская традыцыя ў дзяржаўным маштабе. Калі будызм распаўсюдзіўся ў Тыбеце, ён атрымаў статус дзяржаўнасці, і ён настолькі перамяшаны з гэтымі бонаўскімі каранямі, шаманскімі і індуйскімі, што цяпер складана сказаць, чаго ж там больш, індуйскіх аль-

бо шаманскіх традыцый. У сувязі з гэтым, у тыбетцаў вельмі цікавыя прадметы культуры і святы.

Што тычыцца цікавых прадметаў культуры, звярніце ўвагу на сапраўдны чэрап на трохкутнай падстаўцы. На сённяшні дзень вельмі часта робяць імітацыі. Гэты чэрап-чаша, у яе наліваецца вадкасць, якая імітуе кроў, алкаголь, нейкае віно, і якая выкарыстоўваецца ў службах, прысвечаных вартавым чатырох бакоў свету. Хутчэй за ўсё, гэты прадмет прыйшоў са старажытнаіндуіцкіх кultaў, прысвечаных багіні Калі. Дарэчы, багіня Калі на чэрапе тым і намаляваная. Яна з'яўляецца багіняй смерці і багіняй разбурэння. Як правіла, ёй пакланяліся ніжэйшыя касты, розныя разбойніцкія плямёны ў Індыі. З ёй былі звязаны культы ахвярапрынашэння. У Ведах так і сказана: «Калі вы хочаце супакоіць Калі на 100 гадоў, трэба каня забіць, калі на 1000 гадоў – трэба пару людзей побач да каня прыкласці».

Далей мы бачым мужчыну са слановай галавой і чатырма рукамі. Яго завуць Ганеша. Пра яго паходжанне ёсць шэраг вясёлых казак. Ганеша прыходзіцца сынам Шыве і Праваці. У індуйзме існуюць два асноўных бога. Брама ствараў Сусвет з чатырма галавамі, Вішну яго захоўваў, а Шыва яго руйнаваў. Гэты цыкл стварэння, захоўвання і разбурэння доўжыўся 8 з невялікім мільярдаў гадоў. Груба кажучы, 4,5 мільярда гадоў усе стваралася, потым 4 мільярды гадоў усе руйнавалася. На думку браманістаў, Шыва і Вішну з'яўляюцца ўвасабленнем Брам, на думку вішнуістаў, Брама і Шыва з'яўляюцца ўвасабленнем Вішну, а шываісты (шываізм, дарэчы, самая папулярная рэлігія ў Індыі) лічаць, што яны ўсе з'яўляюцца ўвасабленнем Шывы. Прычым у іх самае правільнае, самае даступнае тлумачэнне. Шыва – сімвал разбурэння Сусвету, бог, які вечна танцуе, які сімвалізуе вечны рух. У Сусвеце нічога пастаяннага

не існуе, усё знаходзіцца ў вечным руху, а любое змяненне з'яўляецца разбурэннем. Вось такое тлумачэнне. І Шыва, на іх думку, ствараў, захоўваў і бурыў Сусвет, і доўжылася гэта 8 з невялікім мільярдаў гадоў. Дарэчы, на сённяшні дзень навукоўцы да гэтых лічбаў прыкладна і прыйшлі, г.зн., што ў індусаў з матэматыкай было ўсё ў парадку, яны ўсё даўно падлічылі.

Дык вось, у Шывы была жонка – багіня кахання Праваці. Вельмі цікавая, своеасаблівая жанчына. Калі ў яе са здароўем і настроем было ўсё ў парадку, яна была багіня кахання Праваці, калі па нейкай прычыне настрой у яе раптам псаваўся, яна ператваралася ў багіню смерці Калі. Зрэшты рэшт, гэта адна і тая ж асоба. І вось аднойчы пайшоў Шыва ў чарговы раз Сусвет паразбураць, паваяваць. Доўжылася гэтая вайна, як водзіцца, вельмі доўга, 4,5 мільярда гадоў. І стала яго жонцы сумна-сумна, самотна, і, як абвяшчае легенда, з праху зямнога, з гліны, з прадуктаў жыццядзейнасці ўласнага цела зляпіла яна дзіця, удыхнула ў яго жыццё, назвала яго Ганеша, і стаў ён жывым. І вырас хлопчык зусім вялікі, не было таты з вайны да гэтага часу, і аднойчы пайшла Праваці ці ў душ памыцца, ці ванну прыняць і папрасіла Ганешу дзверы вартаваць-ахоўваць, каб нікога не пускаў, бо распранутая яна была і моцна саромелася цела свайго. У гэты момант прыйшоў Шыва з вайны галодны і злы. Ганеша, не пазнаўшы, тату не пусціў, а тата, не доўга думаючы, дастаў свой меч вялікі і хлопчыку галаву адсек. Прычым адсек яе ў лютасці так, што аднаўленню яна больш ніякім чынам не падлягала. Бо ў лютасці намаляціў ён гэта ўсё як капусту і па акрузе раскідаў. Калі Праваці выйшла з душа, убачыла ўсю гэтую жаклівую, крываваю сцэну, яна вельмі моцна знервала. Яна, прасцей кажучы, закаціла неверагодную істэрыку, пе-

ратварылася ў Калі і заявіла ўсім багам: «Зараз я вам усім зраблю за такія справы пазачарговае разбурэнне Сусвету». Перапалоханыя багі пабеглі скардзіцца Шыве. Маўляў, родны, каханы, там твая жонка б'ецца ў істэрыцы і пагражае разбурэннем Сусвету. Увогуле, калі цяпер якіх-небудзь дзеянняў не будзе прадпрынята, то нам мала не падасца. Шыва, як адзін з найвялікшых багоў, пагадзіўся гэтую сітуацыю неяк урэгуляваць. Ён паслаў сваё войска за новай галавой. Але чалавечай галавы не было, і ўзяць яе не было адкуль. Тады Шыва паслаў сваё войска (гэта дэманападобныя істоты, падобныя да гоблінаў, называліся марутамі) у лес з загадам знайсці любую істоту мужчынскага полу, якая б спала галавой на поўнач. А ў Азіі, дарэчы, прынята спаць галавой на ўсход, так карысней для здароўя, галавой на поўнач прынята паміраць. Скажам, Буда лёг паляжаць галавой на поўнач і памёр. Дык вось, доўга-доўга і бясплённа спрабавалі яны каго-небудзь знайсці, але, у рэшце рэшт, нейкі малады слон лёг паспаць галавой на поўнач, яго знайшлі, галаву адрэзалі. Прынеслі, прышылі, і багіні Праваці вельмі спадабалася новае аблічча сына. Усё атрымалася прыгожа і функцыянальна. Каб зусім супакоіць сваю жонку, Шыва надзяліў Ганешу чароўнымі здольнасцямі. У будызме Ганеша з'яўляецца сімвалам мудрасці і ведаў. Ён апякуе мастацтва, новыя праекты і іх пачынанне.

Але ёсць яшчэ больш смешны варыянт казкі. У розных ведычных крыніцах па-рознаму ледзь-ледзь апісваецца гэтая гісторыя. Маўляў, Шыва проста любіў урывацца ў душ да сваёй жонцы, а жонка яго, багіня кахання, была вельмі правільная дзяўчына. Яна лічыла, што кожнаму дзеянню павінна адпавядаць пэўнае месца, дзе гэта дзеянне павінна здзяйсняцца. І вось у душы яна аддавала перавагу мыццю, а занят-

ку каханнем яна аддавала перавагу ў спецыяльна адведзеных для гэтага месцах. І любыя намеры яе мужа заняцця каханнем у ванне вельмі моцна раздражнялі яе і хвалявалі. І аднойчы, збіраючыся ў чарговы раз памыцца і, прадчуваючы, што зноў спрэс усё купанне будзе сапсавана юрлівымі намерамі мужа, яна са-скрабла нажом бруд са свайго цела і зляпіла сабе дзіця, Ганешу. Прычым зрабіла наўмысна вялікага, моцнага хлопца, дала яму ў рукі дубіну, сказала, каб мужа ні ў якім разе не пушчаў. Пачуўшы гук вады, якая льецца, шчаслівы, узбуджаны Шыва прыляцеў у душ да сваёй жонкі, а там, на парозе вартавы асілак грозна махае дубінай. Шыва як адзін з найвялікшых багоў у бойку ўвязвацца не стаў, ён паслаў сваё войска разбірацца. Індусы заўсёды з любоўю, маляўніча і падрабязна апісваюць баявыя дзеянні. Прыблізна на старонках 20-ці друкаванага тэксту пададзена жудасная сцэна: адкуль і куды ляцелі вырваныя вочы, адарваныя рукі, ногі, галовы, адкуль сцякалі мазгі. Ганеша дубінай усё войска Шывы хуценька знішчыў спрэс. І Шыву балюча смальнуў па галаве дубінай. Пасля ўсяго гэтага засмучаны Шыва дастаў свой вялікі меч, ну і далей, як я вам раскажыў. А Праваці ўсю дарогу падглядала ці то ў замочную свідравіну, ці то ў шчылінку і захаплялася баявой доблесцю свайго сына, які пасля (дзякуючы вось гэтай самай доблесці) быў прызначаны адным з генералаў арміі Шывы. У сучасным індуйзме многія лічаць Ганешу дзіцем. Ёсць відавочцы, калі прыходзяць на працу раніцай кіраўнікі прадпрыемстваў, дырэктары, топ-менеджэры, вельмі сур'ёзныя дзядзькі ў пінжаках і галыштуках, падыходзяць яны да алтара з Ганешам і пачынаюць яму морды ўсялякія строіць, вушы адтапырваць, вочы ў кучу зводзіць, спрабуючы хлопчыка рассмяшыць. Маўляў, калі з раніцы ў Га-

нешы будзе настрой вясёлы, адпаведна, і з бізнесам на працягу дня ўсё будзе добра.

Заснавальніку музея, майстру Тан Фу паставілі помнік у Кітаі. У музеі яму прысвечаны пакой. Нас сустракае яго васковая фігура, партрэт з сынамі.

У гэтым пакоі ёсць чатыры прадметы, пра якія варта што-небудзь сцісла распавесці. Першае, гэтыя тры парцелянавыя фігуры. Іх называюць зорнымі адміністратарамі. На розных мовах іх імёны гучаць па-рознаму. У Тайландзе іх называюць Пок, Лак і Сау, у Малайзіі – Кек, Лак і Сі. У расійскіх крыніцах пішуць Фу, Лу, Шу. Фу – сімвал шчасця і дабрабыту, Лу – мудрасці, ведаў, Шу – сімвал здароўя, даўгалецця. Нібыта ён трымае персікавы плод у руках. Расце ў кітайскім раі персікавае дрэва, якое дорыць чалавеку неўміручасць, так званыя маладзільныя яблыкі ў славян. Кожны з гэтых адміністратараў, багоў-небажыхароў нясе пэўныя чалавечыя якасці, сукупнасць, якіх робіць чалавека шчаслівым, здаровым, багатым. Гэта зусім неабходны атрибут кожнага кітайскага офіса, без іх вы ні аднаго офіса ў Тайландзе, Кітаі не знойдзеце. Без іх ні шчасця, ні багацця, ні здароўя нікому ніколі не здабыць. Далей, некалькі пар гіганцкіх парцеляваных ваз, распісаных уручную. Складаная тэхніка роспісу заключаецца ў тым, што яны распісаны з люстэркам: адна ваза з'яўляецца люстэраным адлюстраваннем іншай.

Тут у нас, у куце, вельмі цікавая, досыць рэдкая выява, якая рэдка сустракаецца нават у шывайскіх храмах. У Камбоджы я нават не бачыў такога малюнка. Намаляваны Шыва, які займаецца каханнем са сваёй жонкай Праваці. Дык вось, што тычыцца яго жонкі Праваці, то з ёй усё зразумела, яна з'яўляецца багіняй кахання, ёй належыць гэтым займацца. А Шыва ў індуйзме – бог-разбуральнік Сусвету. Дык вось, акра-

мя разбурэння Сусвету, як сцвярджаюць індуісты, ён у вольны ад працы час распрацаваў Камасутру. Акрамя ўсяго іншага, у індуізме і будызме адпаведна, Шыва з'яўляецца сімвалам мужчынскай патэнцыі, урадлівасці, мужчынскай сілы. І ў Ведах так і напісана: «Шыва – найвялікшы з усіх багоў, ён адзіны ўганараваны быць намаляваным альбо ўвасабляцца ў форме мужчынскага дзетароднага органа». Вельмі часта яго так малююць. Называецца такое выява Шыва-лінгам. Гэтыя лінгамы ў кхмерскіх, індуісцкіх храмах лесам стаяць, а калі вы былі ў Храме Буды, які ляжыць у Бангкоку, там ёсць адзін такі фалічны сімвал, аблеплены золатам. Жанчыны ходзяць да яго дакранацца, нібыта пасля гэтага зацяжарваюць лёгка. Дык вось, што тычыцца гэтых лінгамаў, шмат іх прадаецца ў якасці брэлкоў і кудменяў. Мужчыны сталага ўзросту носяць з сабой, кажуць, дапамагае ў крытычных выпадках.

У індуізме, акрамя ўсяго іншага, ёсць вельмі цікавае да яго стаўленне. Маўляў, нягледзячы, што Шыва з'яўляўся сімвалам мужчынскай патэнцыі, сілы, урадлівасці, першы сын Шывы Кумара Краціке – бог вайны быў створаны з бляску вачэй Шывы. Другі сын Шывы Ганеша быў створаны з прадуктаў жыццядзейнасці цела Праваці. А сваю сэксуальную энергію ён усяляк захоўваў, выкарыстоўваў толькі для духоўнага развіцця альбо для задавальненняў. На гэтую тэму ёсць таксама вельмі цікавая індыйская казка-легенда. Нібыта Шыва, з аднаго боку, вельмі супярэчлівы з усіх багоў, таму і самым папулярны. Яго малявалі сімвалам вечнага святла, прасвятлення, Шывай, які медытуе, вяршыняй духоўнага прасвятлення. З іншага боку, яго малявалі брудным бамжом са збытанымі валасамі. Ён лазіў па могілках, абвешаны гірляндамі чалавечых чарапоў. Яго не любілі, трымаць не маглі іншыя ін-

дуісцкія багі, таму як ён вельмі непачцівы да іх ставіўся, лаяўся, а яму ніхто нічога зрабіць не мог, таму, як яго духоўная частка (духоўная сіла) была вельмі высокая. І вось аднойчы, будучую жонку Шывы дзяўчыну Праваці (духоўна-узвышаная дзяўчына з багатай сям'і) збіраліся выдаць замуж. Запрасілі ўсіх вялікіх індуісцкіх багоў на аглядзіны. Натуральна, Шыву ніхто не запрасіў, таму, як яго ніхто не любіў. Шыва, у нахабную, прыйшоў сам, і дзяўчына менавіта яго з усіх патэнцыйных жаніхоў і выбрала. З-за таго, што здаўна любіла глядзець, як Шыва танчыць. Бо Шыва – бог, які вечна танчыць. Ён у танцы ствараў Сусвет, ён у танцы яго бурыву, у танцы забіваў сваіх ворагаў, як у тым індыйскім кіно. Бацькі былі катэгарычна супраць гэтага шлюбу, з-за чаго Праваці, у знак кахання да свайго мужа, кінулася ў агонь і згарэла жыўцом. А Шыва, разлаваўшыся на бацькоў за такое стаўленне, узяў свой меч вялікі і тату Праваці за гэтыя справы пасёк. У наступным жыцці яны зноўку нарадзіліся, адным словам, хэпі-энд. Дык вось, аднойчы ўсё індуісцкія багі сабраліся разам і задумаліся, што ж адбудзецца, калі такі вялікі і жудасны саюз як Шыва, які ці то бог кахання, ці то разбурэння, ці то наогул сімвал невядома чаго, і яго жонка, якая ці то багіня любові, ці то багіня смерці, калі яны збяруцца сумесна пладзіць дзяцей. Ад адной гэтай думкі багам стала млосна і жахліва і пабеглі яны скардзіцца Шыве. Маўляў, родны, каханы, ты такі вялікі і жудасны, мы цябе так любім і так баімся. Адно толькі вялікае пажаданне: давай ты дзяцей сумесна з Праваці рабіць не будзеш, а то немаведама, што атрымаецца. Шыва знаходзіўся ў добрым настроі. Ён адказаў: «Ну, не хочаце і ня трэба, я з бляску вачэй столькі дзяцей нараблю, што мала не падасца». І пагадзіўся не рабіць з Праваці сумесна дзяцей. А калі Праваці заднім днём даведалася

пра такое рашэнне свайго мужа, які нават не параіўся з ёй, дык яна ў лютасці закаціла істэрыку і пракляла ўсіх багоў індуйскага пантэона. З тых часоў якія б індыйскія казкі-легенды вы не чыталі, вы не знойдзеце нармальным чынам зробленых дзяцей. Вы ўбачыце, што дзяцей робяць з бляску вачэй, з прадуктаў жыццядзейнасці ўласнага цела, з думак, як заўгодна, толькі не нармальным чынам. І апошні, цікавы экспанат у гэтым пакоі – камень, падобны на сала. Гэта помнік салу. Кітайцы вельмі любяць сала. Сала ў кітайцаў – нацыянальны прадукт. Што яны толькі з ім не робяць! У іх ёсць шмат разнавіднасцяў сала з рознымі тэхналогіямі падрыхтоўкі. Цікава, што пельмені і макароны таксама прыйшлі з Кітая. Адна толькі нацыя сумленна прызналася ў плагіяце. Гэта італьянцы. Аб паходжанні макаронаў, яны так і пішуць: «Марка Пола прывёз макароны з Кітая». Засталося прызнацца сібіракам у «крадзяжы» пельменяў, але, мне падаецца, што ўкраінцы ніколі не прызнаюцца ў «крадзяжы» сала.

Узгадаем, што на пляцоўцы перад музеем сярод 8-мі несмяротных вы бачылі постаць Луі Дубеня. Ён заўсёды намаляваны з мячом за спіной. Дарэчы, мячом ён змагаецца з усялякімі праявамі зла і з’яўляецца сімвалам мудрасці, справядлівасці, правасуддзя. Ён часта ўдзельнічае ў розных гісторыях, легендах пра паступленне новых несмяротных у пантэон. З’яўляецца самым ушанаваным несмяротным сярод кітайцаў. У кітайцаў ёсць такое павер’е. Сярод васьмі несмяротных багоў Луі Дубень з’яўляецца адзіным рэальна пацверджаным гістарычным персанажам. Кажуць, што па гэтай самай прычыне ў адаптаваным пантэоне 8-мі несмяротных ў японцаў толькі 7 несмяротных. У іх няма Луі Дубеня, г.зн. японцы не могуць пацярпець, каб кітаец быў несмяротным. Кітайцы, як вы ведаеце,

не любяць японцаў і наадварот. Кітайцы, наадварот, больш за ўсіх шануюць Луі Дубеня, таму яму тут пабудаваны такі вялікі алтар. Наверсе на браме значок Інь-Ян – сімвал адзінства і барацьбы супрацьлегласцяў. Марксісцкі, практычна, знак, 2-й закон дыялектыкі, калі не памыляюся. Прыдуман быў непасрэдна, ці ледзь не асабіста Лао-Цзы. Напэўна, адзін з нямногіх знакаў, які не паўтараецца ў іншых рэлігійных традыцыях. Чыста даоскі знак. Белое – гэта мужчынскі пачатак, чорнае – жаночае. Бясконца лінія – бесперапынны сімвал бяскончасці. Такі вось прыгожы знак. Яго вы можаце ўбачыць ва ўсіх кітайскіх, карэйскіх, в’етнамскіх турыстычных комплексах.

Зараз мы з вамі выходзім на адкрытую пляцоўку панадворка музейнага комплексу. Калі завершым экскурсію, у вас будзе магчымасць пагуляць, пафатаграфаваць, дарэчы пачаставаць бананамі вунь тое сланяня з паганятым. На гэтай пляцоўцы ўперамешку вартава бакоў свету з драконаўскімі тварамі і частка несмяротных. Вось, напрыклад, Луай Інь. З правага боку там ёсць некалькі старажытнакітайскіх імператараў: ужо вядомы Цын Шы Хуан, які сваё войска закупаў. З левага боку, частка заснавальнікаў вядомых вучэнняў: Бадхидхарма. 19 фігурак шаалінскіх манахаў у баявых позах, гэта ўлюбёны аб’ект для фатаграфавання рускіх турыстаў. Бліскучы, залаты мужчына з пэндзлікам у руках – гэта Гуй Сін, сімвал экзаменацыі і выпрабаванняў. Ён нарадзіўся прыкладна ў VIII ст. да н.э. Бог-заступнік літаратуры. Легенда абвяшчае, што літаратурны экзамен быў самы цяжкі, а здаць яго было неабходна, каб атрымаць пасаду чыноўніка дзяржавы. І складанасць іспыту, натуральна, заключалася ў іерагліфічнай пісьменнасці і каліграфіі. І вось нібыта быў адзін вучань вельмі таленавіты з агіднай знешнас-

цю, які здаў на выдатна ўсе экзамены і атрымаў вялікі гонар быць прынятым у імператара. І калі імператар хлопчыка ўбачыў, проста перапалохаўся і яго прагнаў. Засмучаны хлопчык сышоў тапіцца ў моры. Ці то рыба, ці то чароўная чарапаха вынесла яго на бераг. З тых часоў ён шанаваўся як заступнік літаратуры. У пазнейшыя часы культ яго стаў больш універсальным: культ выпрабавальніка-экзаменатара. З'яўляецца сімвалам Палярнай зоркі, часам сузор'е сімвалічна спрабуюць намалюваць у яго на назе. Часам інтэрпрэтуюць, што ён сімвалізуе аспекты ў навучы, г.зн. каліграфію, кніжныя запісы і механіку. У яго ў руках заўсёды тры рэчы: пэндзлік, рукапіс і які-небудзь механізм. На сённяшні дзень ён сімвалізуе ВНУзаўскага выкладчыка, і яму ставяць свечку пры здачы экзаменаў. За тое, што ён сімвалізуе Палярную зорку і рагатасць, сімвал выпрабаванняў, многія параўноўваюць яго з біблейскім Сатаной. Г.зн., з Люцыпарам – анёлам ранішняй зоркі. Бог яго ці то прагнаў, ці то паслаў на зямлю, каб выпрабавалі людзей. Нават Ісус Хрыстос гэтага выпрабавання не пазбег. Кожны гэта выпрабаванне абавязкова павінен прайсці. Некаторыя гнастычныя школы ў хрысціянстве, досыць старыя навуковыя школы заўважаюць, што Бог наўмысна паслаў Сатану на зямлю, каб выпрабавалі людзей, інакш як аддзеліць збожжа ад пустазелля. Той, хто прайшоў выпрабаванне, прайшоў у рай, той, хто не прайшоў выпрабавання, трапіў у пекла. У будыстаў ёсць паняцце сярэдзіннага шляху – шляху паміж дабром і злом. Маўляў, у раі ж не было паняццяў дабра і зла. Пакуль яблыкаў не наеліся, жылі там шчасліва і не ведалі, што такое дабро і што такое зло. І, па райскіх паняццях, Сатана ні добры, ні дрэнны, няма ў яго вызначэння. Зусім роўнае, абыхавае стаўленне павінна быць, сузіральнае. Дык вось,

каб зноў у рай трапіць, трэба вось да такіх сузіральных, простых нейтральных адносін да ўсяго вярнуцца. У будызме таксама ёсць паняцце Сатаны, злы дэман Мара – вельмі дрэнны, агідны, злы, гадкі. Але злы дэман Мара вельмі карысны, ён выпрабаввае людзей, без яго не патрапіш ні ў рай, ні ў пекла. У Старым запавеце, калі вы чыталі кнігу Ёва, прамым тэкстам так і напісана: «І прыйшлі да Бога сыны яго, і прыйшоў сярод іх Сатана». У кнізе Ёва Сатана рэгулярна звяртаўся да Бога са справаздачамі. Хадзіў, даваў справаздачу перад Богам, затым выпрабавваў Ёву яшчэ раз, і зноў ішоў даваць справаздачу. Выпрабаванні гэтыя прывялі да таго, што даказалі, што Ёў усёткі быў святым.

Бачыце, прыгожыя лялькі? Гэта нацыянальны тайскі эпас, нацыянальная тайская драма. Нацыянальная тайская драма можа быць у ляльным выкананні, а могуць артысты апранаць маскі і танцаваць. Называецца нацыянальны тайскі тэатр «лак хон». Асноўным сюжэтам нацыянальнай тайскай драмы з'яўляецца старажытны тайскі эпас «Рамакіен». У сваю чаргу, «Рамакіен» – гэта тайская інтэрпрэтацыя старажытнаіндыйскага эпасу «Рамаяна». Велізарны вершаваны эпас з 24 тыс. вершаў быў напісаны з даўня-даўна нейкім мудрацом Ламіке. Дарэчы, вось яго персанаж, Рэ Сі. Эпас жа апавядае аб жыцці бога Рамы. Дарэчы казка такая. У старажытныя часы на востраве Цэйлон (Шры-Ланка) жылі злыя дэмані, і правадыром усіх злых дэманаў быў злы дэман Раван. Кажуць, што цэйлонцы самі адбыліся ад злога дэмана Равана, таму такія страшныя яны бываюць абліччам сваім. Дык вось, аднойчы пры будаўніцтве Сусвету дэмані дапамаглі багам ствараць Сусвет, г.зн., мяшаць сусветны акіяны. Такое апісанне існуе ў Махабхаратае, у Рамаяне. У розных эпасах яно перасякаецца як гісторыя пра ўз-

біванне сусветнага акіяна. Дарэчы, даволі вядомая вам спадарыня Блавацкая лічыла, што менавіта гэтая гісторыя апісана ў будаўніцтве акіяна, што яны старанна ўзбівалі сусветны акіян, а са сценак яны спрабавалі атрымаць эліксір неўміручасці – амброзію. Са сценак з’явіліся зоркі, месяц, безліч прыгожых жанчын, якія тут жа паразыходзіліся. Узбівалі Сусвет такім чынам. Узялі цэнтр Сусвету вялізную гару Меру, паставілі яе ў сусветны акіян, абматалі вакол гэтай гары нябеснага змея Шэшу, і гэтага няшчаснага змея за галаву і за хвост туды назад цягалі, круцячы, такім чынам, гару і ўзбіваючы акіян. Адпаведна, багі цягалі яго за галаву, а за хвост яны паклікалі цягаць дэманаў. Дзякуючы высакароднаму ўчынку дэманаў дапамагчы багам пры будаўніцтве Сусвету, галоўнаму дэману Равану адпілі ледзь-ледзь эліксіра неўміручасці. У выніку, як сцвярджаецца ў «Рамаяне», злы дэман Равана быў утанаваны, яму падарылі неўміручасць і непаражальнасць для ўсіх жывых істот, акрамя людзей. Ну, людзей проста забыліся ўнесці ў спісы, як самую неістотную частку сусвету. Вельмі цікавая гісторыя! Пакуль гэтага няшчаснага змея за хвост і за галаву туды-сюды цягалі, яму стала дрэнна. І у Махабхараты так і напісана: «І стала змею Шэшы дрэнна, і вырыгнуў ён яд свой у акіян». Вырыгнуў ён і ўсё сапсаваў, ніякі эліксір неўміручасці пасля гэтага ўжо атрымацца не мог. Усе знерваваліся, што ж рабіць, столькі пакутавалі: і гару ў моры ставілі, і дэманаў клікалі – і ўсё без ладу. Урэшце рэшт, як звычайна, сітуацыю выратаваў Шыва. Ён нырнуў у акіян і праглынуў усё гэта бязладдзе, вырыгнутае Шэшай. Гавораць, ён ледзь сам не атруціўся. Ubачыўшы, што муж наглытаўся усякай дрэнна з акіяна, яго жонка Праваці перапахалася за жыццё свайго мужа, схпіла яго за горла і пачала душыць. Маўляў,

каб атрута у страўнік не трапіла. І душыла да таго часу, пакуль атрута, сапраўды, не змагла патрапіць у страўнік. У выніку – і задушыць не паспела, і атруціцца ён не змог. Яд распёкся па шыі. З тых часоў малюнак Шывы мы часта бачым са змяёй вакол шыі, альбо з чорнай шыяй. Але гэта ўжо іншая гісторыя.

Равана аказаўся надзеленым неўміручасцю і стаў непаражальным для ўсіх жывых істот, акрамя людзей. За многія гады ён зазнаўся, пачаў ўсіх жыхароў Сусвету прыгнятаць. Тады ўвесь Сусвет заклечыў да багоў з малітвамі, маўляў, вызваліце нас ад гэтага Равана. Жыць і пераносіць гэтыя прыцясненні ўжо ніяк немагчыма. Людзі пачалі ўгаворваць багоў штосьці з гэтым вырашаць. А багі нічога не маглі з гэтым зрабіць. Маўляў, боскае слова было дадзена аб непаражальнасці і несмяротнасці. Слова – не верабей, выляціць – не зловіш. Урэшце рэшт, пасля доўгіх роздумаў узгадалі яны, што для людзей Равана непаражальным не з’яўляецца. І паслалі яны вялікага бога, захавальніка Зямлі Вішну, нарадзіцца ў чалавечым вобразе, каб Равана перамагчы. І нарадзіўся ён у чалавечым вобразе, пад імем Рама, у царскай сям’і, меў некалькі жонак і некалькі сыноў. Аднойчы жонкі паміж сабой пабіліся за тое, хто ж будзе спадчыннікам пасаду. У выніку Рама са сваёй жонкай Сітай і братам Лакшманай апынуліся за сценамі палаца. На працягу 14 гадоў яны блукалі па лесе. І вось аднойчы, ідучы па лесе, Рама, Сіта і Лакшмана сустрэлі Рэкшмі, сястру злога дэмана Равана, яшчэ больш злую і жудасную жанчыну. Яна зялёная, тоўстая, з ікламі і рагамі. І, убачыўшы Раму, яна ў яго закахалася, і мякка кажучы, да хлопца пачала прыставаць, дамагацца. А Рама – сімвал ідэальнага мужа-сем’яніна. Ён вельмі моцна любіў сваю жонку, быў адналюб і дзяўчыне адмовіў. Вымавіў ёй адназначна: «Прабач,

люблю сваю жонку, нічога не магу з сабой зрабіць». І «перавёў стрэлкі» на свайго брата Лакшману, маўляў, вось хлопец халасты, з ім і дамаўляйся, яго і дамагайся. Пакуль яна спрабавала дамовіцца з Лакшманай, сабраліся ўсе жыхары Сусвету, пачалі ўгаворваць Раму яе забіць. Маўляў, не трэба з гэтай жанчынай ні пра што дамаўляцца, забіце яе, дзеля ўсяго святога, і брата яе забіце. Рама катэгарычна адмовілася яе забіваць. Ён сказаў: «Ну, як жа, якая б яна дрэнная не была, яна ж жанчына, а жанчына – самае прыгожае, што ёсць у нашым жыцці. Ёй трэба кветкі кожны дзень дарыць, вершы і песні пра яе складаць, любіць і ва ўсім дапамагаць». І каб яе больш ніхто не прыгнятаў, ніякіх непрыемнасцяў не рабіў, ён загадаў свайму брату яе абясшкодзіць. Прычым абясшкоджванне па старажытнаіндыйскай традыцыі адбывалася такім чынам. Рама сказаў абрэзаць ёй нос, вушы, рукі, па некаторых версіях, грудзі, што неадкладна было зроблена. Лакшмана дастаў свой вялікі меч і нос, вушы, рукі і грудзі ёй хуценька адрэзаў. Але самай фатальнай, асноўнай памылкай індусаў было тое, што не ведалі яны яшчэ ў тыя часы, які орган знаходзіцца на жаночым целе, з якога зразанне трэба было пачынаць. Пачынаць трэба было, мабыць, з языка, таму, як знявечаная Рэкшмі пабегла скардзіцца брату Раване. Скарга выяўлялася наступным чынам: «Дарагі мой брат Равана, там, у Індыі жыве Рама, у яго такая прыгожая жонка Сіта, што толькі ты варты з ёй жыць». На што сябелюбівы ганарлівы Равана, непаражальны ні для каго, вярнуўся ў Індыю і скраў Сіту. Засмучаны Рама звярнуўся да народа малпаў за дапамогай. У іх быў цар Сунь Укун і яго дарадца Хануман, адзін з самых папулярных персанажаў. Танец Ханумана на ўсіх тайскіх шоу вам заўсёды пакажуць. Малпы пагадзіліся Рама дапамагчы, яны са-

бралі камяні ў Гімалаях, завалілі праліў паміж Індыяй і Шры-Ланкой. Па некаторых версіях мост пабудавалі, па тайскай версіі Хануман павялічыўся ў памерах і гару ў мора пераставіў. Па сушы ўварваліся яны на Шры-Ланку, перабілі ўсіх злых дэманаў, выратавалі Сіту, і пасля гэтага Рама і Сіта жылі доўга і шчасліва. Рама і Сіта з'яўляюцца сімвалам ідэальнай сям'і. Вы, напэўна, бачылі ў хатках духаў дзве такія фігуркі стаецца, яны сімвалізуюць ідэальную сям'ю. Рама яшчэ і ідэальны кароль. Таму ўсе каралі дынастыі Чакры маюць дынастычныя імя Рама, і каранацыя адбываецца ў касцюме Рамы. Кароль Тайланда сімвалізуе Раму, рама-янаўскага, індуйскага героя. Хануман – сімвал сяброўства. Рама-яна – адзін з найвялікшых эпасаў, які зрабіў вялікі ўплыў на ўсю культуру Паўднёва-Усходняй Азіі. Выявы герояў Рама-яны можна ўбачыць паўсюдна.

А пра напісанне эпасу ёсць дастаткова смешная казка. Нібыта вялікі мудрэц Вайніке быў, сапраўды, вялікім мудрацом. Пастаянна хадзіў і медытаваў па лесе. Верагодна, быў настолькі вялікім медытатарам, што, аднойчы, да таго замедытаваўся, што мурашы на ім звілі мурашнік, а ён і не заўважыў. Прачнуўся ўвесь у мурашах. Пакусаны мурашамі Вайніке ішоў па сваіх джунглях і ўбачыў, як паляўнічы з лука застрэліў птушачку. Яго гэта акалічнасць вельмі знервавала, і ён, у сэрцах, расплакаўшыся, ліха выдаў нейкі лірычны верш на тэму, як дрэнна птушчак забіваць. Пасля чаго ён сеў пад дрэва памедытаваць, супакоіцца і падчас медытацыі з'явіліся да яго вялікія індуйскія багі на чале з Брамай і сказалі: «Ой, Вайніке, ты такі фэйны верш прыдумаў. А, давай такім жа вершам апішы ўсё жыццё Рамы і пракруці нам поўнаметражны фільм пра жыццё Рамы. Ён тое, што прасілі, тым жа самым вершам хуценька апісаў, атрымалася 24 тысячы вершаў. Поў-

ны вершаваны эпас. З тых часоў на ўсе мовы Паўднёва-Усходняй Азіі Рамайна заўсёды перакладалася ў вершаванай форме. Многія каралі розных дынастый лічылі сваім асабістым абавязкам перавесці Рамайну з санскрыту, скажам, на тайскую мову. Калі вы былі ў Храме Смарагдавага Буды ў Бангкоку, вакол храма сцяна з роспісам, гэта ілюстрацыя да эпасу Рамайна, а ўздоўж сцены стаяць слупы з вершамі – гэта пераклад Рамы 5-га.

Разьба па дрэве – нацыянальнае мастацтва ў Тайландзе. Тайцы вельмі любяць рэзаць па ціку, цік вельмі мяккі, дастаткова лёгка рэжацца, нескладаны ў апрацоўцы. Асноўнай выдатнай уласцівасцю ціка з’яўляецца тое, што ён не гніе, і розныя паразіты яго не ядуць. Бачыце, ён не з’едзены тэрмітамі. На сённяшні дзень высечка лесу ў Тайландзе практычна забароненая або моцна абмежаваная. У асноўным цік імпартуецца з Бірмы, дзе яшчэ захаваліся велізарныя масівы цікавых лясоў. Там нашмат раней пачалі прапаганду аднаўлення цікавых лясоў. Тайцы вельмі любяць паказваць выдатныя ўласцівасці ціка. Вось рулявое вясло тайскай баржы. Яно плавала-плавала, але дрэва практычна не змянілася. Дамы ў Тайландзе прынята будаваць з ціка. Калі пабудуеце дом з дуба, то яго кожны месяц трэба апрацоўваць супрацьтэрмітнымі прэпаратамі. У Каралеўскім цэнтры разьбы па дрэве таксама шмат прыгожых узораў. У асноўным, арабы купляюць вырабы з ціка (на паўгадзіны кран з нафтай уключаюць).

Хадзем у другі павільён тайскага мастацтва, дзе мы пабачым карціны па крузе. Гэта фрагменты роспісу Храма Смарагдавага Буды. Нейкія рэпрадукцыі і апісанні эпасу Рамайна.

Пад шклом каралеўскія цырыманіяльныя лодкі. На сённяшні дзень ў караля існуе 51 такая лодка. У ста-

ражытныя часы, ў айютайскі перыяд лодкі мелі ваенную функцыю. Дарог у Тайландзе практычна не было. Усе асноўныя перамяшчэнні ажыццяўляліся па рэках і каналах. Пасля таго, як сталіцай прызначылі Бангкок, лодкі згубілі сваю функцыю. На сённяшні дзень гэта толькі цырыманіяльныя лодкі. Выкарыстоўваюцца падчас розных святаў, цырымоній, прычым для іх няма спецыяльнага свята. Каралеўскія, міжнародныя падзеі могуць суправаджацца заплывам каралеўскіх лодак. У пазамінулым годзе быў сход АПЕКА (арганізацыі краін, экспартуючых нафту) ў Бангкоку. У гонар АПЕКА быў заплыў каралеўскіх лодак. Адзіная лодка, створаная за час кіравання цяперашняга караля Рамы 9-га, называецца Нарайсетон. Прысвечана яна індыйскаму богу Нара. Нара – гэта адно з імёнаў Вішну. Ён стаіць на Гаруда. Гаруда з’яўляецца ездавой жывёлай Вішну. У кожнага індуйскага бога ёсць ездавая жывёла. У Ганешы – пацук, у Брахмы – гусь або лебедзь, у Шывы – бык Нанда, у Інтры – трохгаловы слон Ералан і г.д. Адпаведна, Вішну – на гэтай Гарудзе. Гаруда – гэта птушка-хімера. Вішну заўсёды малюецца на Гарудзе. Гаруда з’яўляецца асноўным сімвалам Тайланда. Гэта, як бы, герб Тайланда. Ён на грошах, на банках, на розных дзяржаўных установах.

Тут у нас сабраныя хаткі з розных правінцый Тайланда. Хаты адрозніваюцца нязначна па форме дахаў. Паўночная форма ставіцца заўсёды на палях. Звязана будаўніцтва на палях не з паводкай. І ў сухіх месцах, дзе ніколі не бывае паводак, заўсёды ставяць дамы на палях. У Тайландзе вільготны клімат. Прынцыпова нельга, каб дошка ляжала на зямлі. Інакш завядзецца там пад падлогай усялякая дзіўная жыўнасць: скалапендры, скарпіёны, жужалі смярдзючыя. Таму паміж дошкамі падлогі былі шчыліны, каб заўсёды

шпацыраваў вецер. Але найбольш вядомым нацыянальным тайскім стылем, паўсюдным, папулярным на сённяшні дзень, з'яўляецца хуанаўскі стыль. Ён характэрны тым, што вокны, дзверы, сцены завужаныя ўверх і маюць трапецыяпадобную форму. Цяпер нават нейкі магічны сэнс спрабуюць у гэта ўкладваць, ніхто не ведае, чаму на самай справе так пачата было будаваць. Цяпер нават мэбля прадаецца трапецыяпадобнай формы. Трапецыя ў адрозненне ад паралелепіпеда мае жорсткую канструкцыю, жорсткую форму. Яна «не гуляе». Акрамя таго, кожнае памяшканне ставіцца на рознай вышыні. Бачыце, парожкі заўсёды паміж падлогай. На самай вялікай вышыні жывуць самыя старыя члены сям'і. Статус сацыяльны, духоўны заўсёды адпавядае вышыні становішча (кароль сядзіць на высокім-высокім крэсле). Спяць галавой на ўсход альбо галавой у бок бягучай ракі. У некаторых плямёнах гэта лічыцца ідэнтычным. Алтар ставіцца ў заходняй частцы дома. На алтары ж могуць захоўвацца часцінкі, тыя, што засталіся пасля крэмацыі продкаў, г.зн., прах можа развейваецца па ветры, можа кідацца ў ваду. Калі продкі мелі нейкі высокі духоўны статус, могуць закачацца ў ступу на тэрыторыі манастыра або заключацца ў кудмень. Раней у межах вась адной такой вёскі, а зараз, як мінімум, у межах аднаго пакоя памяшкання, нават падчас сну раскладваюць цыноўкі так, каб не паказваць нагамі на навакольных. Нагамі, лічыцца, вельмі непрыстойна і непрыгожа на каго-небудзь паказваць.

Пабачце яшчэ 7 выяў Буды. Як я ўжо казаў, кожная выява Буды адпавядае пэўнаму дню тыдня. Тайцы заўсёды прынцыпова ведаюць дзень тыдня свайго нараджэння. Любога тайца запытаеце, і ён скажа: «Я нарадзіўся ў панядзелак, альбо ў пятніцу, альбо ў аўто-

рак». Яны заўсёды гэта ведаюць на 100%. Калі яны прыходзяць у храм, менавіта гэтаму Будзе яны на шчасце кідаюць капейчыну. Буда, які медытуе, адпавядае чацвяргу і г.д.

Цяпер разгледзім Цэнтральны Будыйскі алтар і па крузе карціны, якія апісваюць жыццё Буды, пачынаючы ад яго нараджэння да яго смерці. Сідхартха Гаўтама нарадзіўся ў 623 г. да н.э. у царскай сям'і. Адразу ж пасля яго нараджэння вылічылі яго мудрацы па зорках. Практычна як і ў хрысціянскай гісторыі, вешчунны знайшлі Хрыста і прыйшлі пакланіцца. Пасля бацька сабраў наўмысна кансіліум мудрацоў, якія, агледзеўшы цела дзіцяці, знайшлі на ім 108 знакаў яго чароўнага паходжання. Гэта былі чыста фізіялагічныя знакі: адцягненыя мочкі вушэй, доўгія пальцы, адбіткі ступняў. Усяго было 32 буйных знакаў і 76 дробных. Ubачыўшы гэтыя знакі на целе Буды, мудрацы заявілі бацькам, што, маўляў, пасля царэвіч стане альбо вялікім кіраўніком, альбо вялікім манахам, святым, прасветлёным. Бацькам зусім не трэба было, каб царэвіч Гаўтама стаў святым, патрэбен быў спадчыннік пасаду. Таму, каб дурныя думкі пра сэнс жыцця ў галаву хлопчыку не лезлі, вырашылі засцерагчы яго ад усіх негатыўных праяў гэтага жыцця. Пабудавалі яму тры палацы. Калі царэвіча Гаўтаму перавозілі з аднаго палаца ў іншы, з вуліц прыбіралі ўсіх жабракоў, хворых, старых людзей. Усё сваё жыццё царэвіч Гаўтама бачыў толькі маладых, шчаслівых і здаровых. Так працягвалася да 29 гадоў, 28-гадовым яго ажанілі на няпэўнай колькасці жанчын. Ёсць маса перакладаў Трэпітакі. Ёсць маса дадатковых звестак і дакументаў, гістарычныя хронікі дапісаныя і каментарыі палійскія прыкладна таго ж узросту.

Дык вось, у асноўных сутрах ёсць толькі адна жанчына, на якой ён ажаніўся і якая ў далейшым нарадзіла

яму сына Рахулу. А ў каментарыях палійскіх сказана: «І далі яму ў жонкі 80000 жанчын». Г.зн., сабралі ўсіх жанчын, якія ў Індыі былі, і далі яму ў жонкі. Праз год пасля такога шчаслівага жыцця ў яго нарадзіўся сын Рахул. І аднойчы, пасля царскага палявання, з дапамогай аднаго са сваіх слуг, па адной з версій, ён прымушваўся ўсё ж такі выбрацца на вуліцу самастойна за тэрыторыю сваіх палацаў і сустрэў жабрака, пахавальную працэсію, пракажонага і манаха. Па некаторай версіі, ён ні разу так і не пакінуў тэрыторыю палаца, але багі, убачыўшы, што ён так і не пазнае праўду, пачалі з'яўляцца падчас прагулак па садзе зноў жа ў вобразе жабрака, пахавальнай працэсіі, пракажонага і манаха. Не важна, як гэта адбылося, але царэвіч Гаўтама ўбачыў, што ў свеце існуюць пакуты. Усё жыццё бес-сэнсоўнае: у працэсе жыцця людзі хварэюць, старэюць і паміраюць. Адзіны правільны выбар зрабіў вандроўны пустэльнік-манах, які прысвяціў сваё жыццё пошуку шляхоў збавення чалавецтва ад пакут смерці. У ноч нараджэння свайго сына Рахула, ён збег з палаца, кінуў сваю сям'ю, адрэзаў свае валасы – сімвал свайго шляхетнага паходжання і пайшоў у лес, дзе далучыўся да секты аскетаў-ёгаў. Да сённяшняга дня велізарная колькасць аналагічных сект блукае па лясах, у джунглях, займаюцца яны рознымі ёгічнымі практыкамі. У асноўным яны практыкуюць аскезу, забойства цела, г.зн., адмаўляюцца яны ад усяго, займаюцца самакатаваннем плоці, т.ч., лічачы, што яны набудуць духоўнае багацце. Так з рознымі ёгічнымі сектамі ён бадзяўся па лесе і медытаваў, дасягнуў вялікіх вынікаў практык медытацый, пераўзышоў сваіх настаўнікаў, нават адкрыў сваю ведычную школу. Але пры гэтым, у рэшце рэшт, зразумеў, што як бы прасвятлення ня дасягнуў, г.зн., далей рухацца не было куды. Ён зрабіў

выснову, што забойства цела вядзе да згасання розуму. Гэта тупіковы варыянт, і здэкавацца над сваім целам таксама дрэнна, як і яго песціць. Кінуў сваіх вучняў, пачаў прымаць ежу і займацца сваім прасвятленнем самастойна. Дзяўчына прыносіла яму рыс з малаком.

Калі царэвіч Гаўтама зразумеў, што ён блізкі да ісціны, ён сеў пад дрэва бодхі, свяшчэннае дрэва ўсіх будыстаў, фікус рэлігійны, лацінскі назой гэтай расліны лім, і паабяцаў, што не ўстане з-пад дрэва, пакуль не дасягне поўнага і татальнага прасвятлення. Так ён сядзеў і медытаваў на працягу 49 дзён без сну і ежы. Адчуўшы, што вось-вось народзіцца новы Буда, з'явіўся да Гаўтамы злы дэман Мара і стаў яго ўсяляк выпрабаваць. Спачатку ён спрабаваў напалохаць злымі дэманамі, дзікімі сланамі. Царэвіч Гаўтама не спалохаўся. Потым ён з'явіўся да яго ў выглядзе прыгожых жанчын і спрабаваў яго спакусіць. Але, па-першае, 80000 жанчын у яго было на працягу года да гэтага, а, па-другое, ён 49 дзён ня еў, таму жанчыны яго не цікавілі. Царэвіч шчасна прайшоў усе гэтыя выпрабаванні і стаў Будай, г.зн., прасветленым. І ў трэці раз з'явіўся да яго дэман Мара і сказаў: «Ты цяпер не чалавек, ты цяпер Буда, рабіць табе сярод людзей больш няма чаго, так што, мілы мой, збірайся і сыходзь туды, дзе жывуць шчаслівыя жыхары неба, г.зн., у рай». На што, пасля працяглых роздумаў, Буда адказаў «не» і адправіўся ў бліжэйшы культурна-рэлігійны цэнтр прапаведваць сваё вучэнне. Дарэчы, у тайцаў і іншых будыстаў з цэлымі пантэонамі Буды ёсць паняцце «Не паважаны Буда», Буда для сябе. Г.зн., дасягнуў прасвятлення, сказаў сваё «да пабачэння» і пайшоў. Тут менавіта існуе такі сімвал самаахвярнасці, сімвал бодхісатхвы, г.зн., ён дасягнуў прасвятлення, але не стаў сыходзіць у нірвану, а застаўся і пражыў сваё жыццё да канца ся-

род людзей, несучы сваё вучэнне людзям. Гэта лічыцца сімвалам ахвяры, якую багі ставяць нават у аналаг Ісусавай. Ісуса ўкрыжавалі на крыжы, а Буда, з-за таго, што ў Азіі за такія справы нікога ніколі на крыжы не распіналі, а вандроўныя пустэльнікі, як і старцы, яны былі вельмі шануюцца, тады ён звычайна прынёс сваё жыццё ў ахвяру тым, што хадзіў сярод людзей і мучыўся 45 гадоў. 45 гадоў ён пасля прасвятлення хадзіў і 80 гадоў пражыў. У бліжэйшым культурна-рэлігійным цэнтры, куды ён прыйшоў, Буда сустрэў сваіх апошніх вучняў, якія лічылі яго прасветленым, і прамым тэкстам яму прыкладна так і заявілі: «Нічога сабе, ты нас гадамі вучыў медытаваць, ад усяго адмаўляцца, галадаць, нічога не ёсці, адмаўляць сабе ва ўсім, а сам прыйшоў, наеўся рысу і адразу прасвятлеў». Але прасвятленне было па ім відавочна адразу. Вельмі многія гэта параўноўваюць са збылелай вопраткай Ісуса. На наступны дзень, як яны яго ўбачылі і пагутарылі, то адразу зразумелі, што ён стаў прасветленым. Яны зразумелі, што ён меў рацыю, і склалі першую групу яго вучняў. І вось з гэтага моманту яго вучэнні набылі сваю цэласнасць. Быў Буда, стваральнік вучэння, была група вучняў – санха, і было вучэнне – дхарма, якое ён прынёс. І з гэтага моманту, на працягу 45 гадоў ён хадзіў і прапаведаваў сваё вучэнне па ўсіх краінах Індыі. Да канца яго жыцця група яго вучняў, якая накіроўвалася за ім, налічвала 12000 чалавек, больш за 2000 сышло ў нірвану, дасягнула стану архата.

За 3 месяцы да яго смерці зноў з'явіўся да яго злы дэман Мара і сказаў яму, што вучняў у цябе 12000 чалавек, што па тых часах не мала, усіх ты ўсім навучыў, вучэнне сваё пакінуў, рабіць табе больш няма чаго, так што не перашкаджай працаваць, сыходзь у нірвану. Я тут аддзяляю збожжа ад пустазелля, выпрабуюваю лю-

дзей, а ты тут са сваім вечным дабром. Пасля пэўных непаразуменняў і супярэчання Буда пагадзіўся са злым дэманам Мара і сказаў яму: «Узрадуйся, злы дэман Мара, я ўсё выканаў, праз 3 месяцы ад сённяшняга дня я сыходжу». Пасля чаго абвясціў аб сваім сыходзе сваім вучням і праз 3 месяцы ў адным з паселішчаў паднеслі яму і яго вучням дары, г.зн., міласціну і ежу. Там былі аладкі, салодкі рыс. Сярод дароў, адзін з сялян, каваль Чуга паднёс яму нейкую страву са свінога мяса. Даслоўна перакладаецца з санскрыту «свіны ласунак». Да гэтага часу, шматлікія навукоўцы спрабуюць паспрачацца, ірвуць кашулю на грудзях, кажуць, што Буда быў вегетарыянцам, мяса ня еў прынцыпова, таму гэта была нейкая вегетарыянская ежа. Хоць, тым не менш, найстаражытны палійскі каментар кажа, што гэта быў кавалак мяса. Усё роўна, няхай гэта будзе кавалак сала. Палову кавалка Буда з'еў, а палову загадаў закапаць у зямлю і нікому не дакранацца, бо ніхто больш таго мяса не варты. Пасля гэтага яму стала дрэнна, ён лёг на правы бок пад дрэва, галавой на поўнач, прачытаў апошнія свае павучанні, сярод якіх было: усяляк павважаць, шанаваць і любіць кавалю Чугу за тое, што выканаў наканаванае. Буда, мабыць, баяўся, што народ заб'е кавалю, маўляў, настаўніка атруціў. Потым папрасіў сваіх вучняў не сварыцца з-за дробных выракаў і розначытанняў. Ён баяўся і хацеў прадухіліць раскол, які ўсё роўна пазней адбыўся. Пасля ўсяго развітаўся з усімі, сказаў «да пабачэння» і перайшоў у нірвану.

Будысты, дарэчы, стан нірваны вельмі сумленна вызначылі. Вы ведаеце, у многіх рэлігійных плынях як толькі не распісваюць паняцце аватара. У мусульман 72 нявінніцы, якія вечна ўлагоджваюць, цякуць рэкі віна. Увогуле, усё прыдумалі, каб людзі верылі, як там добра. Будысты нічога выдумляць не сталі. Яны ска-

залі: «Вось ён сышоў на першы ўзровень медытацыі, на другі». Там ёсць пэўныя ўзроўні свядомасці, якія чалавек дасягае падчас медытацыі. Калі ўсе ўзроўні гэтыя свядомыя скончыліся, хутчэй за ўсё, ён сышоў у нірвану. Нірвана – гэта стан, які немагчыма апісаць словамі. Ніхто не ведае, што гэта такое. «Увогуле, не ведаеш, пакуль сам не патрапіш». Да гэтага часу ідуць тэалагічныя спрэчкі вызначэння словы «нірвана», хоць ніхто гэтага не ведае. Быццё гэта ці нябыт – не важна. Цела яго загарнулі ў 500 бавоўнавых прасцін, змясцілі ў металічны посуд з алеем. Калі ўсё збудаваў, ударыла маланка, і следам ўсё загарэлася. Калі ўсё згарэла, пайшоў дождж і ўсё затушыў. Згарэла ўсё, як быццам быў толькі алей. Засталіся толькі косткі. Ёсць у старажытным санскрыце слова «шаліра», тое, што застаецца пасля поўнай крэмацыі цела. У тайскай мове ёсць слова «кана» – косткі. Колькі костак засталася пасля Буды – невядома. Вядома, што з 8 краін Індыі збегліся ганцы. Кожны папрасіў часцінку Буды. Было зроблена 8 пахаванняў з часцінкай Буды. 9-е было зроблена над попельам з пахавальнага вогнішча, 10-е – над пасудзінай, у якой адбывалася спаленне. Ці там было 8 костак, для якіх пабудаваў 8 ступ, ці то там было шмат костак, якія падзялілі на 8 частак. У сутры гэтага не напісана. Правяршыць гэтага нельга, таму што пасля 7-га стагоддзя мусульмане заваявалі Індыю, усё разбурылі. Дрэва, пад якім медытаваў Буда, спалілі, а пасля XIV ст., калі індусты аднавілі свой уплыў у Індыі ў большай ступені, будыстаў вельмі мала засталася. Але, тым не менш, у індзізме Буда шануецца, як адно з увасабленняў Вішну. І нешматлікія будысты пачалі аднаўляць ступы. Ступ было зашмат, таму як у II ст. да н.э. вялікі цар Ашока паабяцаў пабудаваць адзін мільён ступ. Мільён, можа, не пабудаваў, але некалькі дзясяткаў тысяч пабудаваў.

Таму, калі ўжо ў XIX ст. еўрапейскія і азіяцкія археолагі пачалі ўсё гэта шукаць, па-першае, змяніліся назвы мясцовасцяў, па-другое, з санскрыту многія надпісы не маглі перавесці, па-трэцяе, ступ было аж занадта. Прайшло 2500 гадоў, гэта не такія вялікі тэрмін. Яны ўсе лічацца аднагодкамі Буды, гэтыя ступы. Вось гэтае месца, тут Буда быў крэміраваны, можа гэтая ступа, можа 20 ступ там, можа 50 там. Фактычна ўсе рэлікварыі, знойдзеныя ў ступе, усе астанкі, яны ўсе абвешчаныя часцінкай Буды, хоць на самай справе Буда валасы на памяць аб сабе пакідаў, раздаваў часцінкі ступняў (пляскаў нагамі па гліне). Гэта маглі быць часцінкі яго сваякоў. У яго была каралеўская сям'я, сваякоў там было дастаткова. Гэта маглі быць часцінкі вялікіх магнаў, яго вучняў, якія рухаліся за ім у той жа перыяд. Таму ўсё гэта абвешчана часцінкамі Буды. Часцінак Буды па ўсім свеце неверагодная колькасць, таксама як валасоў Буды ў Бірме. Іх паказваюць летам, захаваныя ў храмах. Тут 2 валасы, там 4 валасы Буды. Да гэтага часу існуе практыка пакідання валасоў манахамі. Манахі састрыгаюць і пакідаюць валасы. Валасы вялікага манаха, лічыцца, валодаюць неверагоднай сілай.

Буда нарадзіўся, дасягнуў прасвятлення, сышоў у нірвану ў адзін і той жа дзень, у дзень вясновай поўні. Г.зн., практычна на Вялікдзень. Трохі раскажу вам пра ступу. У форме ступы тэрмітападобнай канструкцыі заўсёды выступаюць рэлікварыі, там захоўваюць часцінкі Буды альбо могуць захоўваць вядомыя выявы Буды. Адным словам, яны захаваліся толькі для парэшткаў, для рэліквій. Лічыцца, калі вучні спыталі Буду, як увекавечыць тваё імя пасля смерці, ён моўчкі разаслаў сваё адзенне, паставіў верх дном перавернуты гаршчок, а зверху парасон. З'явілася такая канструкцыя ступы. Праўда, у сутры ёсць канон, хто варты па-

хавання ў ступе. Гэта людзі, якія дасягнулі высокага духоўнага плана або каралі. Ну, а на сённяшні дзень, каму грошай хапіла, усіх у ступе і хаваюць. Ёсць яшчэ сучасная праваслаўная казка-гісторыя. Можна зайсці ў любы праваслаўны храм і знайсці абраз царэвіча Асафата Індыйскага. Ёсць паданне пра Царэвіча Асафата і яго бацьку Авэніра. Жыў у паўночнай Індыі цар Авэнір, злы ганіцель ўсіх хрысціянаў. Нарадзіўся ў яго царэвіч Асафат. І каб не наважыўся сын хрысціянскай ерасі, бацька пабудаваў для яго палацы, не пускаў на вуліцу. А калі царэвіч Асафат усё ж такі самастойна выбраўся на вуліцу, ён убачыў, што ў свеце існуюць пакуты, прыняў хрысціянства і стаў святым. Але практычна вялікая частка гісторыкаў, навукоўцаў схільная на сённяшні дзень сцвярджаць, што паданне пра Царэвіча Асафата – гэта позняя перакладзеная легенда пра Буду, якая ўжо ў пазнейшыя часы прыйшла ў хрысціянскі свет. Такім чынам, Буда апынуўся кананізаваным у ліку праваслаўных святых.

У левым акне мы бачым прыгожае ляпное збудаванне ў індыйскім стылі. Гэта дакладная копія ступы, пабудаванай у Бодхгаі, у месцы, дзе Буда дасягнуў прасвятлення.

Пры апісанні Буды ўтрыравалі многія рэчы: нос як у папугая, рукі: стоячы кісці вісяць даўжэй каленяў, аднолькавай даўжыні пальцы на руках, вялікія мочкі вушэй, нейкі гуз на галаве. Пры гэтым усюды пішацца, што ён быў дзівоснай прыгажосці чалавекам, усе проста ўлюбляліся. Мабыць, былі нейкія свае пэўныя каноны прыгажосці, і яны ў сутры вельмі перабольшаныя. Атрымаўся своеасаблівы тып. У яго былі прыроджаныя знакі – радзімкі. Усяго 108 знакаў. 108 – святы лік. 108 зярнят у будыйскіх пацэрках, 108 – лік, які вызначае нешта глабальнае і ўсеабдымнае: колькасць светаў,

колькасць святых, святых жывёл... Вы бачылі адбіткі ступняў Буды, распісаных значкамі? Там 108 знакаў.

Далей пагаворым пра архатаў. Кожны архат практычна дасягнуў прасвятлення. Тайцы часам называюць разнавіднасці класіфікацыі па дзеяннях. Мабыць у архатаў ёсць пэўныя прыкметы. На востраве Да Січанг сядзіць дзядуля, заснавальнік храма. Яго лічаць архатам і помнік пры жыцці паставілі, ступу. Ён сядзіць там і ўсміхаецца. Тайцы могуць яму паверыць, могуць не паверыць. А сэнсу яму выхваляцца няма, таму што сядзіць ён у сваёй робе, у яго нічога няма. У яго няма маёмасці, няма славы, ён не мае права мець жанчын, ён не мае права мець грошы, золата. Ну, і толку ад гэтай славы. І так бачна, што ён прасветлены, няма сэнсу хлусіць. У летапісе яго выявы ўсюды. Сустрэцца з ім – вялікі поспех. Многія тайцы яго проста баяцца. Яны пачынаюць біцца ў істэрыцы, у іх змяняецца цалкам светапогляд, могуць усё кінуць і змяніць сваё жыццё пасля гэтага. Ён адкрывае некаторым людзям вочы. Вось такіх людзей называюць архатамі.

Нарэшце, апошні пункт нашага прызначэння – гэта храмавы комплекс Ват Ян. На тэрыторыі комплексу Ват Ян мы глядзім тры памяшканні. Памяшканне, дзе знаходзяцца 22 васковых фігуры найбольш вядомых манахаў Тайланда, ступы з часціцай Буды і ўсе жадаючыя змогуць падняцца на 200 прыступак да ступні Буды, так званага мандопу. Кожны храмавы комплекс складаецца з вызначанага набору культавых збудаванняў. Галоўным будынкам кожнага храма з'яўляецца цэнтральны будыйскі алтар. Ён завецца бот. Бот вызначаецца наяўнасцю 8-мі памежных камянёў, басеймаў. У кожным храме можа знаходзіцца некалькі віханаў. Віхан – гэта збудаванне з алтарамі, у якіх адбываюцца звычайныя службы. Ёсць такія збудаванні,

як адкрытыя альтанкі без сцен – сала, для адпачынку і медытацый манахаў. Збудаванні-рэлікварыі – ступы, альбо чэдзі, альбо прангі. Пранг – гэта кхмерскі стыль ступы, чэдзі – гэта ўжо тайскі, шрыланкійскі стыль. І ёсць такое збудаванне – мандоп. Мандоп заўсёды чатырохкутнай формы, з высокай страхой. У мандопах захоўваюцца святыя будыйскія пісанні. У дадзеным выпадку мандоп вынесены на вяршыню гары і ў ім у якасці алтара выразаныя ў камені гіганцкія сімвалічныя адбіткі ступняў Буды, на іх 108 знакаў, якія апісваюць пабудову Сусвету.

Ват Ян – мемарыяльны, каралеўскі, вельмі вялікі па плошчы храмава-паркавы комплекс. Пабудаваны зусім нядаўна, крыху больш за 30 гадоў, прысвечаны каралеўскай сям’і і дынастыі Чакры. Дарэчы, тайцы сюды з дзецьмі прыязджаюць, тут нават гульнявую пляцоўку зрабілі.

Дарэчы, першае памяшканне, якое мы агледзім, у ім знаходзяцца 22 васковых фігуры найбольш вядомых у Тайландзе манахаў. Гэта ўсё пасмяротныя выявы. У Тайландзе манахі з’яўляюцца ўшанаванай праслойкай насельніцтва. Наогул, тайцы схільныя вырашаць свае праблемы ў манастырах. Калі з чалавекам здарылася нейкая складаная сітуацыя, і ён не ведае, як паступіць, ён ідзе ў манастыр, звяртаецца да манаха. Манах, ня абцяжараны нічым мірскім, знойдзе найбольш рацыянальнае рашэнне любой праблемы. Дзякуючы гэтаму, з’явілася досыць шмат папулярных манахаў. Людзі вераць, што менавіта гэты манах лепей за ўсіх вырашыць праблему, дапаможа. Праблема здарылася, значыць, трэба менавіта да гэтага манаха ехаць і ўсё пасля атрымаецца, ён ад усяго ратуе. Ёсць манахі, якія добра фінансавыя пытанні ўладжваюць, ёсць тыя, што сямейныя. Тайцы ездзяць у далёкія храмы, най-

больш вядомыя, старажытныя. Старыя храмы знаходзяцца ў паўночнай частцы Тайланда. Скажам, 15 гадзін едуць аўтобусам, г.зн., кожны дзень вырашаць праблему туды не наездзішся. Тайцы вераць, што калі добра ўявіць сабе вобраз манаха, да якога звяртаешся, то можна атрымаць адказ наўпрост. Вы, напэўна, бачылі ў аўтобусах, у машынах усюды возяць фатаздымкі манахаў. Такім чынам, людзі засяроджваюцца на асобе і атрымліваюць адказ пра сваё жыццё.

Але ў тайцаў прынята самім сыходзіць у манастыр. Мужчынам, як правіла, прынята на 3 месяцы перад службай у войску сыходзіць у манастыр. А шмат хто ходзіць рэгулярна, кожны год на пару тыдняў ці на месяц. Для жанчын такой абавязковай традыцыі няма, але, тым не менш, усё роўна многія жанчыны, у сувязі з нейкімі сямейнымі абставінамі, часта сыходзяць у манастыр. Ёсць жаночыя манастыры. У манастыры вельмі шмат практык. Практыка сядзення – самарэалізацыі, практыка хаджэння сярод людзей – абвяшчэння, практыка сыходу ў лес – адасаблення. Кажуць, чым больш суровы статут манастыра, тым больш цёмны колер адзення ў манахаў. Тут таксама ёсць паняцце сект. Ёсць шэраг сект у тайскім будызме. Секты адрозніваюцца, як правіла, строгасцю кляштарнага статута. Скажам, каралеўская сям’я належыць да самай строгай секты тайскага будызму. Больш строгія секты адрозніваюцца тым, што там адзін раз у дзень маюць права харчавацца, там дадаткова шмат правілаў абмежаванняў і забарон. У белыя адзенні апранаюцца жанчыны (мы бачым сярод фігур дзвюх жанчын). У белых вопратках назіраем мужчын перад прысвячэннем ў манахі, г.зн., мужчыны белы колер тканін носяць абмежаваны час. Жанчыны, як і мужчыны, абстрыгаць валасы, калі яны прымаюць пострыг. Да гэтага, у ролі паслушнікаў яны бу-

дуць заставацца з доўгімі валасамі. Калі да нас прыходзіць група жанчын-манашак, вельмі часта адна-дзве жанчыны з абстрыжанымі валасамі, астатнія з доўгімі. Гэта значыць, што яны яшчэ не прымалі зарок манаства, яны звычайна ў якасці паслушніц жывуць у манастыры. У бірманскім будызме жанчыны апранаюцца ў светла-аранжавае. Можаце далей прайсці, тут вельмі прыгожыя фігуры з мармуру. Гэтыя манашкі практычна нашыя сучаснікі, не старажытныя. Лічыцца, што жанчына можа дасягнуць вельмі высокага духоўнага плана, дзякуючы гэтаму ў наступным жыцці можа ўжо нарадзіцца мужчынам і потым дасягнуць прасвятлення. Прасвятлення могуць дасягнуць толькі мужчыны, хоць ёсць розныя інтэрпрэтацыі. Вось Будай не можна стаць, а бадхісатвай – можна. Гэта афіцыйны, артадаксальны пункт гледжання, а ёсць і іншае, больш мяккае меркаванне аб прасвятленні.

Каля макета кітайскага манастыра белая постаць у балахоне – гэта Гуан Інъ, сімвал міласэрнасці і спагады. Першая жанчына, якая кананізавана і шануецца ў будызме. Бадхісатва Гуан Інъ – гэта чыста жаночае бажанства, Інъ – гэта жанчына. Першая жанчына ў будызме, наколькі я памятаю па сутрах, гэта была жонка Буды. Пасля яна прыняла будызм, пайшла ў манастыр. Сын Рахула сышоў у манастыр, стаў архатам. Асабіста Буда даў дазвол жанчыне прымаць будызм. Тады і была створана першая жаночая сангха – будыйская рэлігійная абшчына. Такім чынам, Буда стаў першым феміністам, бо дазволіў жанчыне вучыцца. Зараз вельмі многія, асабліва феміністы, параўноўваюць, каму было цяжэй – Ісусу або Будзе. Ісус быў з беднай сям'і цесляра, губляць яму было асабліва няма чаго. І вось ён займаўся, вывучаў Стары Запавет, Пяцікніжжа Майсеева. А вось для індуса, які нарадзіўся ў

царскай сям'і і быў з касты ваяроў, адной з вядучых кастаў разам з брамінамі, апусціцца да шудр, кінуць усё і сысці – гэта быў сур'ёзны ўчынак. Г.зн., пасля таго, як ён апусціўся да гэтага, назад яму дарогі не было. Ён быў недатыкальным. Для Буды нажы кідаць, шпурляць камянямі, пляваць – гэта былі дзеянні ніжэйшай касты шудр. Ён дакрануўся да шудр, ён жа адабраў у сябе касту. Вось гэта быў учынак. Ад чаго адмовіўся Ісус, сышоўшы ад цесляра, і ад чаго адмовіўся Буда, сышоўшы з царскай сям'і. Не гледзячы на адрозненні ў сацыяльным статусе, духоўная частка прыкладна ў абодвух аднолькавая: 10 заветаў паўтараюцца і ў будызме, і ў хрысціянскай традыцыі. З тым выключэннем, што хрысціянства з'явілася пазней, калі ўжо існавалі грунтоўна арганізаваныя дзяржавы, пачаліся класавыя войны, палітычныя інтрыгі. І калі ў VIII ст. на 1-2 Сусветных Саборах прымаўся канон, яго так перакроілі, што цяжка сказаць, што мы цяпер маем у Бібліі ад таго, што было першапачаткова. Аж да таго, што нават перакроілі часы. Доўгі тэрмін гісторыкі сцвярджалі, што гэта IV ст., і толькі нядаўна пагадзіліся, што не IV, а ўжо VIII ст. Тады была прынятая Біблія ў тым выглядзе, якім мы маем на сённяшні дзень, падбітая пад тагачасную палітычную сістэму. Таму многія цяпер кажуць, што шэраг апокрыфаў гэтых кніг, у якіх сцвярджалася рэінкарнацыя пры нараджэнні, з Бібліі быў выкраслены, выкінуты, спалены, знішчаны. Цяпер гэтыя апокрыфы спрабуюць знайсці, хоць нейкія іх урыўкі. Натуральна, з'явілася шмат усялякіх падробак, іх вывучаюць. Будыйскі канон распаўсюджваўся па-іншаму. Паслядоўнікаў было значна больш, ніколі рэлігійныя дакументы не рэзалася. Не было нават паняцця інквізіцыі, якая знішчыла вялізную колькасць дакументаў.

Злева мы мінулі дрэва з лісцікамі, падобнымі на сэрца, і гэта фікус свяшчэнны. Пад такім дрэвам, падобным таполі, Буда дасягнуў прасвятлення. Гэтыя лісцікі вы можаце ўбачыць заламінаванымі, размалёванымі нейкімі значкамі, наплечнікі ў манахаў маюць форму такога ж ліста. Гэта святое дрэва ўсіх будыстаў.

Гэтая ступа, да якой мы прыйшлі, кажуць, пабудаваная не ў выпадковым месцы, не выпадковым чынам. Адмыслова выбіралася месца для яе будаўніцтва. Тут намерсе змешчана часцінка Буды, прывезеная ў свой час з Індыі. Мы цяпер паднімемся наверх, я вам усё пакажу. А тут экспазіцыя, прысвечаная святкаванню дня нараджэння галоўнага манаха Тайланда, мясцовага Патрыярха. Вось яго партрэт. Звычайна першы паверх заўсёды пусты, нічым не застаўлены. Падчас вялікіх святаў з'яжджаюцца манахі з розных правінцый, колам раскладваюць цыноўкі. Тайцы вельмі любяць прыйсці і сустрэць манахаў, пагутарыць з манахамі з розных правінцый Тайланда.

Ну, усе падняліся? Тут у нас цалкам памяшканне пакрыта квадрацікамі і пласцінкамі золата. У гэтай ступе змешчана часцінка Буды, вельмі каштоўная часцінка Буды, прывезеная з Індыі. Вакол часта медытуюць людзі. Гэта месца валодае духоўнай сілай, схіляе да духоўнай працы. Падыдзем бліжэй да цэнтра. Гэты стэнд у форме пялёсткаў лотаса. Лотас у будыстаў сімвалізуе імкненне да прасвятлення. Корань у яго ў грунце, сцябло ў вадзе, кветка на падушцы. Пад кожным лісцікам надпісы. Тут сабраныя парэшткі вялікіх манахаў, нейкія цвёрдыя часцінкі, якія застаюцца пасля крэмацыі цела і паходжанне якіх зусім рознае. Камяні спякаюцца. Кажуць, пасля крэмацыі камяні ў нyrках, мачавым і жоўцевым пухірах руйнуюцца ад тэмпературы. Тут і нейкія часцінкі касцей запечаныя. Але тайцы ве-

раць, што колер, колькасць, форма, памер маюць пэўнае значэнне, адпавядаюць таму, што чалавек уяўляў сабой пры жыцці. І зараз у некаторых індуісцкіх традыцыях лічыцца, што ад вялікіх у духоўным плане людзей у палымі застаюцца часцінкі правільнай формы белага колеру. Тут усюды бачная спроба раскласці іх у нейкую лагічную, правільную геаметрычную форму, і тым самым паказаць, што ўсё гэта мае пэўнае значэнне і адпавядае таму, што з сябе чалавек прадстаўляў пры жыцці.

Гэтыя часціцы маюць пэўнае магічную ўласцівасць. Можна часта ўбачыць, як перад гэтым стэндам тайцы медытуюць, і наогул, дзякуючы ім, часцінка Буды, часцінка вялікіх манахаў, гэтая ступа мае тую сілу, якую яна мае. Часцінка, што засталася пасля крэмацыі, яна мае пэўны сэнс, і вельмі часта часцінку каго-небудзь з сваіх бацькоў тайцы могуць насіць, складзеную ў кудмень. Настаяцель манастыра таксама можа насіць часцінку свайго папярэдніка. Частка праху манахаў можа быць складзена ў ступу, частка праху можа быць замяшаная разам з вапнай і злеплена ў выглядзе кудменяў. Вось у гэтым амулеце ёсць часцінка нейкага вялікага манаха.

Сябры мае, а зараз самы час палепшыць сваю карму і ўзняцца на 200 прыступак да ступні Буды. Збудаванне на вяршыні гары называецца мандоп, да яго вядзе агульная колькасць прыступак 290. Але асноўны шэраг прыступак на лесвіцы з драконамі азначаны лічбай 200. У тайцаў-будыстаў ёсць паняцце «заслуга Буды». Заслуга – гэта дзеянне, якое паляпшае карму. 10 асноўных заслуг, як 10 заветаў. Фізічныя пакуты і ахвяры, якія прыносяцца дзеля дасягнення свяшчэннай будыйскай рэліквіі, лічацца заслугай. Уздым наверх – гэта дзея зусім не бескарысная. На кожным узроўні ёсць шэрагі званаў. Адзін раз стукаюць па кож-

ным звоне, языкоў у званах няма, трэсці імі бескарысна. Можна пляснучь далонькай, альбо там ляжыць бамбукавая дубінка, можна ўдарыць ёю па звоне. Гучанне званоў, па індуйскай і будыйскай традыцыі, разганяе злыя сілы, па фэн-шуй, супакойвае, чысціць прастору. Тайцы любяць забягаць на прыступкі рознай колькасці перад пачаткам здзяйснення нейкіх істотных падзеяў. Напрыклад, перад здачай іспытаў, перад вяселлем трэба бегаць абавязкова, каб потым выдатна і здавалася, і шлюб браўся. А пасля здачы іспытаў або пасля вяселля – ізноў, каб замацаваць зробленае. Любыя адметныя падзеі ў жыцці звычайна суправаджаюцца паходамі ў манастыр або ўсходам па прыступках.

Віншую тых, хто адолеў гэткую вышыню, пабачыў у мандопе вялізную ступню Буды пад шкляным каўпаком і адчуў асалоду ад здзейсненага. Напэўна пасля вы адчуеце гармонію і прыемныя змены ў вашым жыцці, а я буду з вамі развітвацца. Спадзяюся, што здолеў як мага дакладней данесці да вашай турыстычнай групы некаторыя старонкі з гісторыі Тайланда і глыбіню яго багатага і разнастайнага духоўнага сусвету.

Падарожжа ў славыты Грунвальд

Пазнанне краін свету – упрыгожванне
і ежа чалавечых розумаў.
Леанарда да Вінчы

Аднойчы, сама таго не чакаючы, я патрапіла ў эпоху ваяўнічага сярэднявечча, у эпоху мужнасці і прыгожага кахання. Гэта здарылася з 12 па 24 ліпеня 2000 года, калі разам з мінскім рыцарскім клубам «Княжы гуф» (Княжы строй) (у ліку групы падтрымкі) я падарожнічала па паўночнай Польшчы.

Спачатку мы прыбылі ў міжнародны рыцарскі лагер, які быў разбіты ў лесе, недалёка ад вёскі Грунвальд (Зялёны лес), для ўдзелу ў інсцэніраванай Грунвальдскай бітве. У апошнім годзе II-га тысячагоддзя нашай эры гэтай грандыёзнай бітве споўнілася 590 гадоў, таму святкаванне ў Польшчы было пышным і казачна-насычаным. Калі мы прыехалі 12 ліпеня, падрыхтоўчыя мерапрыемствы ішлі поўным ходам. Рыцары, якія прыбылі з розных краін і прадстаўлялі рыцарскія клубы і братэрствы, расстаўлялі сапраўдныя шатры са сваімі гербамі і сімволікай, раскладвалі даспехі, рыхтавалі месцы для вогнішчў, старанна агароджвалі сваю тэрыторыю. Звычайных турыстычных намётаў таксама было дастаткова, і пазней адтуль чуўся рознай танальнасці сярэднявечны храп. 13 ліпеня была экскурсія ў горад Ольштын для жадаючых з групы падтрымкі. Раніца 14 ліпеня пачалася з агляду даспехаў і гістарычнага касцюма. Маё з'яўленне з намёту ў конусападобным зялёным геніне (энэне) (галаўным уборы эпохі позняга сярэднявечча) з празрыстым залацістым вэлюмам, які спадаў

на плечы, і падвескамі з лебязга пуху на скронях, і ў белай доўгай сукенцы з тонкай воўны, багата аздобленай жэмчугам і дэкорам на ліфе, з пышнымі рукавамі і высокім каўнерам-стойкай выклікала ва ўсіх гарацае захапленне. Шырокая стужка ішла пад шыю і магічна замацоўвала генін. Каўнер, рукавы і спадніца былі ўпрыгожаны вытанчанымі карункамі. Ператварэнне ў Прыгожую Даму было вокаімгненным і беззваротным. Як цікава было патрапіць ў мінулае, апранутай ў адпаведную вопратку! Я раптам узгадала раман «Францыск Скарына або Сонца Маладзіковае» Алега Лойкі, дзе ён пісаў, што парадная сукенка будучай каралевы Боны Сфорцы каштавала 7000 дукатаў. Пакупная здольнасць манет у XV стагоддзі, ды і ў наступных двух стагоддзях, была даволі высокая. У 1457 годзе за адну прускую марку (3 дукаты) можна было купіць карову, а за пяць марак – добрага каня. Крыху пазней у 1640 годзе жаўнер у Пілау атрымліваў плату адзін талер (дукат) у месяц. Вось якая каштоўная сукня! Дзіва што – каралева! Але мяне і аўтарская праца маладой беларускай мастачкі, учарашняй студэнткі, зрабіла занадта шчаслівай, без боязі як-небудзь сапсаваць такую прыгажосць у такіх экстрэмальных і некаралеўскіх умовах.

Рыцары нашага атрада (а яны прадстаўлялі воінаў Вялікага княства Літоўскага) таксама вылучаліся нарамнікамі-міпарці (тунікі без рукавоў) сіне-жоўтага колеру і знакам феадальнага герба Радзівілаў на грудзях. Затым усе рыцары адправіліся на гістарычнае поле бітвы для ўдзелу ў рэпетыцыі. Пасля поўдня нас чакалі рыцарскія забавы – вясёлыя спаборніцтвы паміж рыцарскімі клубамі: хада на гіганцкіх лыжах, бег з вязкай бяргвення, кіданне дзіды ў «сарацына» конна на драўляным кані, які рухаецца; лазанне на самую верхаліну жэрдкі, хада па бервяне, якое круціцца.

Вакол гульнявога поля зашумеў кірмаш сярэднявечных рамёстваў, пачалася экскурсія для ўсіх дапытлівых да самых яркіх наметаў нашага лагера. Манашкі з Каліфорніі выконвалі сярэднявечныя харалы.

З надыходам змяркання ля падножжа Музея Грунвальдскай бітвы на велізарным экране дэманстраваўся фільм «Крыжаносцы». Вечаровае, мігатлівае ад зорак і іскраў вогнішча, неба падарыла мне казачную сустрэчу з рыцарам-крыжакам, сэрам Эверардам дэ Мантэ-гю. Ён запрасіў мяне ў стан крыжакоў, які знаходзіўся ў непасрэднай блізкасці з полем бітвы, і я зусім страціла сувязь з часам. Рыцары-крыжакі на чале з Вялікім Магістрам пілі французскае віно з кубка, які ішоў па крузе, і філасофствавалі пры гэтым на лексіконе XV стагоддзя. Затым яны павялі мяне да надмагільных камянёў Вялікага Магістра Ульрыка Фон Юнгінгена, дзе яны маліліся Богу аб заўтрашняй перамоге. «Дзіця маё! Маліцеся сёння за мяне і нашу перамогу!» – сказаў Мантэ-гю, ззяючы ад захаплення (асалоды), калі падводзіў мяне пад раніцу да майго намета і вітаючы звамам сваёй кальчугі днявальнага.

У суботу 15 ліпеня ўсё мужчынскае насельніцтва лагера апранула даспехі, ішлі апошнія гадзіны падрыхтоўкі да бітвы. У Грунвальд нахлынула каля 40 тысяч турыстаў з Польшчы і Еўропы. На белым верталёце прыязмліліся прэзідэнт Польшчы і прэзідэнт Літвы для ўдзелу ва ўрачыстасцях з нагоды свята. І пакуль гледачы займалі свае месцы на прыступках амфітэатра і на ўзгорку вакол гістарычнага поля бітвы і былі ўзбуджаныя ад блізкасці свята, – я ўзгадала старонкі гісторыі.

У перыяд з XII па XV стст., калі развіваюцца гарады і гандаль, калі феадалы арганізуюцца ў рыцарскія

ордэны і адбываюцца крыжовыя паходы, пры дварах буйных землеўладальнікаў ствараецца больш пышная і вытанчаная культура: рыцары навучаюцца музыцы, вершаванаму мастацтву, урачыста абстаўляюцца іх воінскія спаборніцтвы – турніры. Узнікае новая, рыцарская або куртуазная (прыдворная) літаратура. Яна звязана са звычаем пакланення «даме сэрца».

Ордэны – царкоўныя арганізацыі, манаскія брацтвы, якія служылі надзейнай зброяй у руках рэакцыйных святароў каталіцкай царквы, якія з дапамогай гэтых ордэнаў замацоўвалі і кантралявалі сваю ўладу. Яны валодалі вялізнымі надзеламі зямлі ў Еўропе. Прапаведуючы новую каталіцкую веру, яны пашыралі і ўмацоўвалі сваю ўладу, будавалі магутныя замкі. Рыцары ордэна тампліераў (рыцары-храмоўнікі), іаанітаў (Мальтыйскі ордэн), першапачаткова заснаваных для прыкрыцця шляхоў да хрысціянскіх святыняў Ерусаліма, да труны Гасподняй, ператварыліся з часам у добра арганізаваную і разгалінаваную па ўсёй Еўропе хеўру гвалтаўнікоў і вымагальнікаў, якая дзейнічала пад прамым заступніцтвам Ватыкана.

Барацьба з крыжакамі ішла без перапынку. Тэўтонскі духоўна-рыцарскі ордэн з’явіўся на землях літвінскага племені прусаў. Ён існаваў у Палестыне з часоў трэцяга крыжовага паходу. Потым мусульмане сталі праганяць крыжакоў. Польскі ўдзельны князь, герцаг Конрад Мазавецкі запрасіў рыцараў Тэўтонскага ордэна, каб яны абаранялі яго зямлі ад нападаў прусаў. Прусы вымушаныя былі часткай выселіцца на паўднёвы ўсход, часткай загінулі ў няроўнай барацьбе, часткай зліліся з немцамі. Літоўскае нацыянальнае аблічча ў іх сцёрлася, а імя перайшло да немцаў, якія зрабілі гэты літоўскі край сваёй калоніяй.

Змаганне з немцамі было адной з прычын дынастычнага аб’яднання Вялікага Княства Літоўскага з каралеўствам польскім у 1386 годзе. Гэта аб’яднанне было вельмі небяспечным для нямецкіх ордэнаў. У 1410 вялікі літоўска-беларускі князь Вітаўт, разам з польскім каралём Ягайлам, даў немцам вырашальную бітву пад вёскай Грунвальд у Прусіі (цяпер паўночная Польшча).

Ордэнскае войска складалася з 30 тысяч вайскоўцаў, войска саюзнікаў – з 60 тысяч. Іншай такой буйнай сечы гісторыя сярэднявечча не ведала. Нягледзячы на колькасную перавагу, войска крыжакоў было лепш узброена і арганізавана; яно мела нават артылерыю. У бітве прымалі ўдзел харугвы з усіх беларускіх зямель і княстваў. Харугвы мелі розную колькасць – ад 60 да 200-600 дзід (дзідай называлася баявая адзінка з трох воінаў: рыцара, збраяносца і лучніка). Вітаўт і Ягайла заключылі дамову з татарскім ханам Джелаладзінам аб далучэнні да войска Вялікага княства Літоўскага татарскай коніцы, не менш за 5 тысяч коннікаў. Бой пачаўся раніцай 15 ліпеня. Літоўска-беларускія войскі былі пастаўлены на правым флангу. Доўга біліся, і ніяк не мог вызначыцца вынік бою. Толькі пад вечар, дзякуючы моцнаму націску на ворага беларускіх смаленскіх палкоў, немцы пачалі бегчы і масава кідаць поле бою. Са зброяй у руках загінуў і сам вялікі магістр ордэна Ульрык фон Юнгінген, дзесяткі комтураў (намеснікаў вялікага магістра), войтаў, амаль усе рыцарскія браты, тысячы прускіх і нямецкіх рыцараў, гасцей, наймітаў. Радасць ад перамогі была вялізная.

З гэтай бітвы пачынаецца бачны пералом у няспыннай барацьбе беларуска-літоўскай дзяржавы з нямецкімі ордэнамі. Сілы немцаў пачынаюць слабець. Магутнасьць іх падарвана на Грунвальдскіх пагорках

у бітве з аб'яднанымі сіламі палякаў, беларусаў, літоўцаў, украінцаў, татар, малдаван, чэхаў (на чале з вядомым чэскім рыцарам Янам Жыжкам). У 1466 заканчваецца незалежнае існаванне Тэўтонскага ордэна, які пачаў разбурацца. Вялікі магістр ордэна павінен быў прызнаць сябе васалам польскага караля і вялікага князя беларуска-літоўскай дзяржавы Казіміра IV. Значэнне перамогі пад Грунвальдам можна пазначыць так: пасля яе на працягу пяці стагоддзяў, да 1914 года, на землі Беларусі і Літвы не ступаў узброены немец (а да 15 Ліпеня 1410 гэта здаралася да васьмі раз на год).

А 14.00 пачалася Грунвальдская бітва і моцны дождж (у гістарычных хроніках, 590 гадоў таму, дождж таксама пачаўся ў гэты час). Я магла назіраць бітву толькі з вялізнага шатра палякаў. Пакуль па полі несліся з сумесным вітаннем першыя коннікі, усё было добра, але калі ўдарылі гарматы і сэрца забілася ў хваляванні ад блізкасці ваенных дзеянняў, конь з каралём Ягайлам панёсся наўскач і скінуў вершніка пасярод поля. У спалоханага каня разарвалася сэрца. Новага караля зрабілі бясконным, а Ягайлу з пераломамі рэбраў забрала «хуткая дапамога» (потым уся Польшча сачыла па прэсе за здароўем «караля»). Гэта быў сумны момант, але сама бітва была грандыёзнай, тэатралізавана-мяляўнічай, у чым я магла пераканацца, праглядаючы відэахроніку.

Скончылася бітва, а з ёй і дождж, і радасны натоўп рыцараў, злічыўшы «параненых» і «забітых», рушыў адзначыць перамогу і суцешыць пераможаных. У гэты знамянальны дзень, я, як, безумоўна, рыцары, была незвычай папулярнай. Можа быць, у кожнай другой польскай сям'і (і не толькі польскай) ёсць фота са мной, з «Бялай Дамай», з «крулевай». Такой папулярнасці я

не адчувала ніколі ў сваім жыцці. Гэта быў мой зорны час. У інтэрв'ю са мной у газеце «Дзёнік Балтыйскі» адзначылі, што ў Каці з Мінска вельмі каштоўная і прыгожая сукенка, маўляў, адзін метр тканіны каштуе тры сярэднямесячных пенсіі на Беларусі. Гэта цалкам выснова польскай журналісткі, вакол якой у гэты дзень важна шпацыравала мноства гасцей, апранутых у сярэднявечныя ўборы з шоўку, парчы і аксаміту.

Пасля заходу сонца, рассеўшыся на лавах за збітымі з хваёвых дошак сталамі, паўтаратысячнае рыцарскае брацтва паглынала румяных, толькі-толькі знятых з ражна парасят і частавалася півам. Усё было максімальна натуралістычна. Сучасны Грунвальд ізноў ахунуўся ў хвалючую і гераічную атмасферу XV стагоддзя. Усю ноч гучалі ў агнях феерверку кнайдскія песні і танцы і не змаўкаў рыцарскі шэпт пра вечнае каханне.

Нядзеля 16 ліпеня была днём ад'езду большасці і днём адпачынку для таго, хто застаўся ў меншасці.

З 17 па 20 ліпеня «Княжы гуф» і Ко гасцяваў у горадзе Гнеў у рыцарскага братэрства Гнеўскага. Мы стаялі намётавым лагерам пад сценамі замка, які як гістарычны аб'ект служыць папулярнасці гераічнага мінулага Польшчы, рыцарства і гасціннасці. Рыцарскае брацтва Гнеўскае мае ў замку свае памяшканні, ладзіць на яго базе рыцарскія турніры для глыбокага пазнання культуры і гісторыі даўняй эпохі.

Нас чакала наступная культурная праграма: наведванне мясцовага шынкі і братанне з «польскімі брацтвамі». Затым наведванне музея ў замку, залаў і галерэй, якія ўжо рэканструювалі. Выстава тронаў Папы Яна II захапіла сваёй пышнасцю. На пароме мы перабраліся на правы бераг Віслы і патрапілі ў такі ж замак горада Квідзіна, пабудаваны на стыку XIII-XIV стст. Умовы

Кацярына Мяшкова

пражывання ў Гневе былі спартанскія, асабліва, калі йшоў дождж, але, як той казаў, назваўся рыцарам – прымі ўмовы абознага жыцця: палі вогнішчы і трымай даспехі сухімі. Толькі думка пра тое, што Гнеў перасякаў вялікі Бурштынавы шлях, злёгка грэла душу на адкрытай усім вятрам замкавай гары, а таксама рукамыйніца ў гатэлі, былым доме аднаго з каралёў Польшчы Яна Сабескага, у неагатычным стылі, з цудоўнай акустыкай.

Налюбаваўшыся Гневам, у лёгкім гневе ад гультайства і волкасі, паспытаўшы непаўторнае меню замкавага рэстарана: боршч на касцях сарацына, кашу плябейскую і дранікі кашталянскія, мы з рыцарамі рушылі на Гданьскае Памор'е, у горад Мальбарк. Гэта здарылася 20 ліпеня.

З 20 па 23 ліпеня пад цаглянай сцяной аднаго з валоў Мальбаркскага замка застракаеў намётамі гарадок рыцараў, якія рыхтаваліся да ўдзелу ў прадстаўленні на пленэры «Аблога Мальбарка 1410», якое заснавальнікі відовішча наладзілі як альтэрнатыву Грунвальду. 590 гадоў таму Кароль польскі Уладзіслаў Ягайла і Вялікі князь Літоўскі Вітаўт пасля паспяховай бітвы пад Грунвальдам абклалі замак, вырашыўшы ўзяць сталіцу крыжакаў. Але комтур Хенрык фон Плаўэн падрыхтаваўся да сустрэчы непрыяцеля і праз 8 месяцаў аблога была знятая.

Нашы ўмовы ў Мальбарку былі залішне паходныя. Нягледзячы на добра арганізаванае харчаванне, мы з цяжкасцю знаходзілі чыстую ваду, але захапленне ад замка было вышэй за ўсе невыгоды. Дзякуючы бесперапыннаму фатаграфаванню з гараджанамі, наша папулярнасць (мая і маёй дарагой сяброўкі Ларысы) пераўзышла ляльку Барбі. Менавіта таму адбылося

інтэрв'ю мясцоваму радыё з «Бялай Дамай з Грунвальду», у якім прагучала думка, што калі такая Дама моліцца за рыцара, то ён абавязкова пераможа ў баі. Познім вечарам напярэдадні рыцарскага свята рыцараў і дам запрасілі на бал з засмажанымі малочнымі парасятамі і захапляючымі танцамі, пасля якога ў мяне застаўся фотаздымак з зачараваным рыцарам Вітаўтам.

22-23 ліпеня 2000 года ў былой сталіцы Ордэна крыжакаў, Мальбарку пачалося свята. У суботу 22 ліпеня распарадак свята быў такі: будаўніцтва замка дзецьмі з дэталю лёга ў заходняй частцы муру, імправізаваны парад войскаў комтура са Швецыі Хенрыка фон Плаўэна, прыбыццё на плошчу прадзамка абозу з параненымі крыжакамі, аб'яднаных войскаў польска-літоўскіх, слуханне лістоў-зваротаў комтура Хенрыка фон Плаўэна і караля Уладзіслава Ягайлы, турнір лучнікаў і арбалетчыкаў, прэзентацыя рыцарскіх дружын, якія ўдзельнічаюць у аблозе, паказ даспехаў, рыцарскага сярэднявечнага касцюма, падрыхтоўка да бітвы. А 21.00 пачаўся штурм валюў комтура фон Плаўэна з інсцэніраванай аблогай і паядынкам рыцарскім. Гэта была відовішчная начная бітва пры паходнях. Гледачы сядзелі на мурах і, у прамым сэнсе, матлялі нагамі. Ужо ад гэтага відовішча займала дух. Па заканчэнні бітвы на набярэжнай ракі Ногат фантанавала незвычайнае піратэхнічнае шоу. Да дзвюх гадзін ночы на падмостках ярка асветленай сцэны прад замкам працягваўся канцэрт старадаўняй музыкі.

У нядзелю 23 ліпеня, у гарачых промнях ажыўшага сонца, а 10.00 на плошчы перад касцёлам св. Яна пачалася рыцарская імша на строгай і бездакорнай латыні. А на вале фон Плаўэна праходзілі забавы і конкурсы плебейскія з удзёлам вулічных разявак. Наноў зашумеў кірмаш старажытных рамёстваў. Голад і сма-

гу можна было здаволіць у карчомках, размешчаных у розных частках прадзамка. Але недзе бліжэй апоўдні мы, шчаслівыя, пакінулі гэтую чароўную прыстань рыцарства і накіраваліся ў рэальны свет у арэоле доblesці, любові і прыгажосці.

Колькі незабыўных імгненняў дораць нам гурткі гістарычнай рэстаўрацыі, каб дакладна і маляўніча да-несці гісторыю ВКЛ, традыцыі, адзежу і ежу, даспехі і мужнасць рыцарства, каб ўзнавіць неверагодны по сіле і важнасці дух той незабыўнай эпохі.

Вясковыя падарожжы

Я — стопрацэнтвая гараджанка. Нарадзілася ў ад-ной са сталіц Магрыбу, жыву ў адной з краін Усходняй Еўропы, але магутныя карані майго роду губляюцца, як ні дзіўна, на вёсцы. Нашая родапачынальніца, мая прабабуля Серафіма, як яе людзі называлі Сарапіна, Назараўна Батура (Гімель) з вескі Белькавічы Пухавіц-кага раёна. Прабабуля была вельмі прыгожая, выдат-ная спявачка і казачніца. «Прыказку скажа, як вузлом звяжа». З першага погляду на чалавека, яна давала яму такую трапную мянушку, што суседзі сапраўднае імя і прозвішча гэтага небаракі ніколі больш не выкары-стоўвалі. Яшчэ яна была на ўсе рукі майстрыха, са-праўдны самародак зямлі беларускай. Шчыра кажучы, нібы Бандароўна ў Купалы. На пачатку вайны, калі ёй было 40, прабабулі давалі не болей за 25 год. Пабралася яна ў юнацтве шлюбам з Іллюшам Батурам, які быў з заможнага і працавітага роду, і нарадзіла чатырох дзе-так. Першым дзіцяткам была мая бабуля Сафія, якая адна з чатырох, па волі лёсу, нарадзілася ў тых самых Белькавічах. У 1927 годзе маладая сям'я пераехала ў Мінск шукаць лепшай долі разам з маёй трохмесяч-най бабуляй. Астатнія дзеткі нарадзіліся ўжо ў сталіцы БССР і з маленства з'яўляліся сталічнымі вяхарамі. А мая бабуля ў пашпарце мела «вясковую метку», і можа з гэтай нагоды яна ўсё жыццё саромелася свайго «нега-радскога» паходжання, ёй хацелася пазбыцца былога і сваіх вясковых каранёў. Яна любіла горад, ганарылася сваёй «гарадскою біяграфіяй» і мяне выходзіла ў лю-бові да гарадскога цывілізацыі. Ужо пасля вайны бабу-ля прыехала на радзіму сваіх бацькоў усяго некалькі разоў, дзе наведла свайго роднага дзядзьку Сяргея і

абяцала яму прывезці мяне, дашкольніцу, пагасцяваць на лета. На жаль, сваё абяцанне яна не выканалала і маё першае знаёмства з вёскай адбылося ў стрыечнай сястры майго бацькі Вольгі. Але гэта, як кажуць, зусім іншая гісторыя.

Калі нешта не дазваляць чалавеку, ён пасля нагоніць тое, што забаронена. І адсюль, зразумела, чаму, акрамя краін свету, я вельмі люблю наведваць розныя малыя гарадкі, мястэчкі і вёскі Беларусі. Яны ўсе маюць мноства кранаючых гісторый і, асабліва, уражваюць тыя расповеды, якія хваляваннем голасу перадаюць асабістыя пачуцці іх апавядальнікаў, што намагаюцца выкласці свае ўспаміны і зберагчы светлую памяць продкаў. А краявіды..!

Зразумела, што былі і незабыўныя «дзелавыя» вандроўкі на вёску пад час студэнцтва: восеньская эпапея па збору ўраджая бульбы і ільну, летнія фальклорная і дыялектычная практыкі з плаўным перацёкам у кіпу-ча-рамантычнае жыццё студэнцкага атраду.

Я прыгадаю толькі дзве вандроўкі, якія пакінулі ў маім сэрцы глыбокі след.

Адна з іх прайшла ў ваколіцах вескі Домжарыцы Лепельскага раёна Віцебскай вобласці, галоўнай сядзібе Бярэзінскага біясфернага запаведніка, куды мяне павезла пасля вяселля мая былая свякроў. Дзіўнае шлюбнае падарожжа! Такое магло адбыцца толькі са мной! Малады «гарэў» на працы, а я бавіла час у пяшчотным атачэнні дзвюх цудоўных жанчын: маёй свекры і яе маці, бабы Каці.

Цэлы жнівеньскі тыдзень я дыхала чысцюткам паветрам запаведніка і штورانіцы прымала прапанову маёй свекрыві «схадзіць па грыбы за Начаўкі». Начаўкамі местачкоўцы называюць яр у вялікім лесе, які можна назваць «грыбным царствам» для пачаткоўцаў у «ціхім

паляванні». Дзень у дзень я з гонарам вытрымлівала гэты нялёгкі для гараджанкі іспыт: спачатку мы рухаліся па маршруце «дзярэўня-пасёлак-стройка», а пасля пачыналіся кіламетры блукання па лесе з грыбнымі торбамі, якія незаўважна цяжэлі, і незлічоныя паклоны розным мурожным купінам ў пошуках белых грыбоў. І, надзіва, ніякай стомы! А колькі было стоенай радасці, калі раніцай мы са свякроўкай на падыходзе да лесу спынялі хаду і засяроджана чыталі замову, каб лес быў лагодны і адкрываў нам свае зялёныя таямніцы. Вядома, я чытала з паперкі, якая пасля некуды знікла. Зараз мне часцяком не хапае ў лесе гэтай чароўнай замовы, але шмат вады сплыло з тых дзівосных «краяведчых» вакацый, якія сталі далёкім, але незабыўным успамінам.

Здаралася, што па дарозе мы заходзілі на могілкі - павітацца з дзедам майго мужа Анатоля. Калі ў першы раз свякроў падышла да агароджы, я пачула ад яе сціплую, але дужа трапную характарыстыку свайго бацькі: «На магіле ў майго бацькі Ляксея зямля не падаець – не скупы быў, добры». А з даверных размоў з бабуляй Анатоля Кацярынай Міхееўнай Ціханавец, былой партызанкай, у мяне захаваліся некаторыя цікавыя біяграфічныя звесткі яе з мужам нялёгкай і адначасова шчаслівай долі.

Аляксей Федаравіч Ціханавец – «масцер» дарожнага будавання пры НКУС. У часы вайны – малодшы сяржант, сапёр адной Чырвонасцягавай дывізіі. Быў у палоне і ўцёк. Атрымаў за заслугі ад дзяржавы 4 ордэны і медаль. Памер 3 сакавіка 2001 года ад запалення лёгкіх (або проста стаіўся жыць і выйшаў на двор пасля лазні ў адной сподняй бялізне) і гэта амаль у 90 год. На жаль, я з ім не была знаёмая.

Кацярына (мая цёзка) вырасла ў заможнай сялянскай сям'і, дзе было 12 дзяцей – 6 дзевак і 6 хлопцаў.

Бацька памёр ад запалення, калі ёй было 7 месяцаў, а старэйшая сястра ўжо пайшла замуж у другую вёску. Яна заўсёды адчувала падтрымку і дапамогу старэйшых братоў і сясцёр. Ажаніліся з Аляксеем, калі Кацярыне было 18 год, а яму 19. Праз год пасля жаніцьбы ў Кацярыны Міхееўны здарыўся выкідыш, і закаханы муж аберагаў здароўе маладой «жаны» аж цэлых пяць гадоў – не дазваляў ёй хадзіць у калгас на працу. Пасля яна нарадзіла 10 дзяцей, шасцёра з якіх выжылі: Аня, Жора, Ніна, Рая, Наташа і Коля. Дарэчы, Рая – мая першая любімая свякроў.

Баба Каця мела зайздроснае здароўе (амаль усе здаровыя зубы, выдатны апетыт, светлую галаву, гучны голас) і памерла 3 верасня 2003 года ва ўзросце 91 года пасля амаль адначасовай смерці двух сваіх малодшых сына і дачкі – Мікалая і Наташы. Пахавана на вясковых могілках побач з любімым мужам Аляксеем.

Гаворачы з ёю, я міжвольна ўгадвала дыялекталогію з паўночна-заходнімі гаворкамі, студэнцкія гады і на сэрцы прыемна цяплела. «Его – яга. Жана яга. Гукаў са мной. Баілі. Мальцы. Несканчоны дзень. Палынь гаркая...» Яшчэ я ўжываю яе прыказкі: «Век пражывеш і Кузьму бацькам назавеш. Росціла дзеці, а няма дзе галоўку падзеці. Дачкі аднаго поля, а розная доля. У восень пагод восем». Таксама асела ў памяці гісторыя пра бацюшку, які ў посны дзень – сераду прыехаў ў вёску наведаць сваю паству. Вяскоўцы падрыхтавалі да яго прыезду багаты пачастунак, у які ўваходзілі і мясныя стравы. Служыцель культу з задавальненнем сеў за стол, а адзін смелы чалавек запытаўся, ці можна святару есці мяса, калі трэба «серадзіць». «Няхай той серадзіць, хто дома сядзіць, а я ў дарозе», – адказаў бадзёра поп.

Калі мы радасна і з размахам раскладалі перед хатай на прасцірадле свой лясны трафей, Кацярына

Міхееўна, разглядаючы прыкметна змятыя грыбы, прамаўляла: «Грыбы пацёпаліся». А самым дзівосным было тое, што і яна, і яе дачка лічылі сыраежку лепшым па смаку грыбам. «Сураежка хроменькая (крохкая)». А мой любімы польскі баравік (ён мне часцей трапляецца) яны не ўжывалі і называлі яго «пярдуном ці ледавіком». Жаўтлявая курачка чамусьці мела назву «балацянік». Шмат загадак на вёсцы для гараджанкі!

Пасля ўпарадкавання і гатавання грыбоў, Раіса Аляксееўна штовечар вяла мяне на шпацыр па вёсцы. Разгляд вясковых сядзіб заканчваўся сходамі да вузкай, плыткай, багата зарослай травой рачульцы Бузянкі. На сходах мая спадарожніца замаўкала, задуменна гледзячы на раку свайго дзяцінства, і з сумам прамаўляла: «Раней жоўценькі пясочак быў». Я згодна ківала пад гукі вечаровай вады, не ўяўляючы, якім было гэтае месца 30 год таму. Для мяне ва ўсім гучала журботна-ласкавая вясковая лірыка!

Другі мой часовы вясковы прытулак на Беларусі я атрымала ў Гомельскай вобласці, на Рагачоўшчыне. Там, дзе блакітным змеем выгінаецца між хмызоў і пясчаных узгоркаў Днепр – гонар беларусаў, другая па даўжыні і плошчы басейна рака пасля расійскай Волгі і «рыбацкае шчасце» усіх аматараў вудаў і нератаў, якія жывуць сярод казачна-паэтычнага ляснога атачэння. Пазнаёміцца з радзімай сваіх продкаў, з іх сядзібамі і берагамі Дняпра мяне запрасіў адзін дужа захоплены нахлыстам рыбак, вялікі рамантык і звяздар, які заўсёды складае пад буйнымі дняпроўскімі зорамі паэтычныя радкі-месенжы адной зеленавокай мінчучцы. Пра яго рыбацкае хобі, якое нарадзілася яшчэ ў дзяцінстве, можна сказаць словамі яго земляка Міхася Лынькова: «Тут прайдзены ўсе дарожкі, тут знаёмы быў кожны

куст, кожны камень, каля дняпроўскіх берагоў, тут з завязанымі вачыма прайшоў бы кожны бугор, кожнае лясное балота...».

Напачатку я мінула старажытны Рагачоў, які і сёння вабіць захаванай архітэктурай мінулых часоў, дзе ў настаўніцкай семінарыі вучыўся аўтар «Міколка-паравоза» і «Векапомных дзён», і куды вельмі любіў прыезджаць Уладзімір Караткевіч («...у маім Рагачове» выхапіла я ў апаবাদанні «Дрэва вечнасці») і праводзіць у дзедавай хаце некалькі месяцаў на год. За новамодным вялізным «Еўрааптам» горада дарога паляцела на вёску Мадору і аграгарадок Кісцяні.

Калі назва Мадора мілагучная, мае ў сярэдзіне націскную ноту «до», па доследах навукоўцаў, адзінкавая на Беларусі і азначае вільготную мясціну, возера ці балота, тапонім Кісцяні спачатку можа напужаць сваёй ваяўнічасцю. Кісцень – гэта старажытная зброя ў выглядзе кароткай палкі з металічным шарам на ланцужку. Але як выявілася, дык гэтае найменне на самой справе ніякім чынам не звязанае з вайной і зброяй. У аснову назвы пакладзена мужчынскае імя Касцяян (Канстанцін), а шмат Касцянаў, месца, дзе жывуць прадстаўнікі аднаго роду (суродзічы) – Касцяні (Кісцяні).

Мой дарагі рыбак вырашыў перад Кісцянямі зрабіць паварот на Яленава, каб пазнаёміць мяне з роднай вёскай сваёй маці – Лідзіі Максімаўны. Прырода шчодра надзяліла гэтую жанчыну прыгажосцю, моцным характарам, багатай душой і выдатнымі вакальнымі дадзенымі. Першымі днямі мінулага ліпеня яна сышла ў лепшы свет, а ў гэтым застаўся яе вялікі рукапісны спеўнік і запіс яе боскага голасу, пачуўшы які праслязілася ад захаплення і жалю мая мама. Бацькі спадарыні Лідзіі таксама мелі сваю гісторыю. Бацька Максім загінуў на фронце, калі Ліда і яе брат Коля былі яшчэ

зусім малымі, а да іх маці Лёксы (Аляксандры) пасватаўся Мікола, якому яна нарэшце адказала згодай. Айчыным пасля асабліва палюбіў Лідачку, якая ўбілася ў ласку за сваё працалюбства і спрыт, а крыху ленаваты Коля неаднойчы атрымоўваў кухталей. Па ўспамінах унука, дзед Мікола выдзяляўся стрыманым і адказным характарам, а баба Лёкса была жыццярадаснай забаўніцай і завадатаркай, любіла ўдзельнічаць у вясёлых народных гульнях, нават з пераапрапаннем. Яна магла падвесці сабе вугельчыкам вусы, калі ператваралася па творчай задумцы ў мужыка, чым вымушала Міколу крыху злавацца і нерваваць з-за легкадумных паводзін на людзях сваёй «несур'ёзнай» жонкі. «Баба Лёка паляцела далёка,» – гэтую прыказку яна паўтарала, калі спяшалася з дому іграць на свяце першую скрыпку.

Гледзячы з сумам на рэшткі бяровістых сцен некалі ўтульнага сялянскага дамка, мне падалося, што гэта было даўно і няпраўда. І толькі працулы аповед майго суправаджальніка дазволіў уявіць з драўлянага ганка растаноўку мэблі і хатніх рэчаў, колер фіранак і дываноў у першым, гасцінным і цёплым доме яго дзяцінства, куды свайго малаго пястуна з Мінску прывозіла да бацькоў маладая Ліда.

Я і раней з задавальненнем слухала гэтыя ўспаміны пра вёску. Але зараз, асвечаная лагодным лютаўскім сонцам, я быццам знаходзілася на сцэне, дзе калісьці праходзіла галоўная дзея жыцця далёкіх і блізкіх прадстаўнікоў аднаго чалавечага роду.

Далей мы разгледзелі сярод хмызняку і дрэў падмуркі хат былых суседзяў-аднавяскоўцаў. Напрыклад, зусім побач жыла цётка-варажбітка з дурным вокам, ад якога нават неблагая іншамарка магла забуксаваць на роўным месцы і забалець галава... І там жылі людзі, і там... Весела было, хораша! Усё рабілі талакой і

былі шчаслівыя. Збіраліся ўлетку пад першымі зоркамі ў вялікай альтанцы напрыканцы вёскі, спявалі-гаманілі-жартавалі і нараніцы лёгка беглі на працу. Асабліва любіла вячоркі ў альтанцы моладзь. Стаіць яшчэ гэтая «апошняя з магікан (магіканак)» мінулага, якая ведае безліч вясковых таямніц, а можа нават і тую, пра Алену (Ялену), імя якой лягло ў назву пасёлка. Моўчкі развітваецца альтанка з кожным, хто з'язжае з Яленава, з надзеяй пабачыць яго наноў. І я з іх ліку.

Пасля настальгічнага Яленава былі Кісцяні, за Кісцянямі з сельсаветам, поштай і цікаўнымі кабетами на роварах мы з маім рыбаком прышвартаваліся ў пасёлку з прыгожай назвай Дняпроўскі.

Я, як і належыць задзякальнаму знаку Рыб, люблю ўсё, што звязана з воднай прасторай. У маім сэрцы месціцца Ціхі акіян, Чорнае, Балтыйскае, Міжземнае, Паўднева-Кітайскае моры, возеры-легенды Нарач і Свіцязь, рэкі Свіслач, Нёман, Дняпро, Гаўя, Одэр, Влтава, Чао-Прая, Туул...

Таму яшчэ моцны і ладны дом-«карабель» непадалёк ад Дняпра, які пабудоваў для сябе і нашчадкаў дзед Васіль, і дзе «заякарылася» светлая памяць пра яго, затрымаў мяне яшчэ на цэлых два дні.

Першы дзень майго падарожжа пачаўся са знаёмства з зімовым Дняпром, які яшчэ быў пад празрыстым ледзяным панцырам, але несумнеўна марыў пра вясёлы і шумны крыгаход. Я ведала навіны пра раку з месенжаў, якія ляцелі да мяне з гэтай дзікай (у параўнанні з мегаполісам) далечыні. Рака была жывой і роднай, звязанай з цяперашнім нашчадкам дома-карабля яшчэ з дзіцячых гадоў непарыўным фламандскім марскім вузлом. Побач з ёй, як побач са святыняй, ён «атрымоўваў бадзёрасць цела і духу». «...Прыязджай хутчэй, рака думае пра крыгаход ўслых. Я чуў з берага, як яна

ўздыхае ў прадчуванні шумнай валтузні дрэйфуючых крыгаў, і марыць выйсці з берагоў, паказаўшы сваю нагадаваную сілу. Але не верыцца, што гэта здарыцца сёлета. Зімы зараз маласнежныя». Пасля ішлі лірычныя апісанні вялізнага дыска поўні над Дняпром, дзіўных, падобных на зоры, нябесных аб'ектаў (неаднойчы суседзі распаўядалі пра магчымыя іншапланетныя караблі), зацішнага вогнішча на другім беразе, таямнічага гоману ветру з соснамі.

І вось мінуўшы наш падворак, які бліжэй за астатнія да ракі і адразу ж трапляе ў абдымкі вольнай прыроды, я ў гумавых галёшах і кажусе даверліва крочу за сваім правадыром. Спачатку я злезла (не без дапамогі майго рыцара) са стромага пагорка, цапляючыся галёшамі за мокрую і доўгую траву. Незвычайны пагорак – у ім прыхаваная пад драўляным векам свідравіна з чысцоткай вадой (магчымы стратэгічны запас)! Пад гарой, аж да ракі з астравамі вербалозу і лапікамі шарону ляжаў луг. У суправаджэнні сонечных промняў мы перайшлі яго і спусціліся на рачны лёд. Рака была ціхай, прыбярэжны лёд здаваўся моцным, і я насмелілася пакоўзацца ў сваіх гумавіках, як на каньках, па самай вялікай беларускай рацэ (рызыкаўна, але шанец – звер рэдкі, не ведаеш, калі сутыкнешся з ім іншым разам). Над ільдом узвышчалася галлё дрэва, якое ўвосень звалілася ў ваду і, лежачы, засталася зімаваць з рыбамі. Дарэчы, увесну рыбакі могуць пашукаць пад ім «свае шчасце». Але я ўпэўненая, што першым пачне «пошукі» мой рыбак.

Сышоўшы з лёду, мы працягвалі праменад па беразе і дзівіліся ўсім, што адкрывала нам наваколле: перадвясновай ракой, лёд якой штодня танчэў; прыбярэжнымі дрэвамі, добра пагрызенымі і перагрызенымі бабрамі, і ад таго падобнымі на заточаныя алоўкі без грыфеля; высокім пясчаным берагам, які без пад-

мацоўкі каранёў дрэў калі-небудзь канчаткова зліжа цячэнне ракі. А некалі тут, на высокабярэжным узвышэнні знаходзіўся маёнтак пана Крыцкага. Дзе ж ён? Ніякіх слядоў не засталася ад панскага дома, толькі ўзлесак са слядамі казуль, аленья ці лася на падталых сумётах і ручая ў ільдзістай аблямоўцы берагоў, толькі пранізліва пераклікаюцца між сабой ястрабы.

Надыхаўшыся лесам і краявідамі, мы, лагодныя і ўсмяшлівыя, рухаліся ў накірунку вядомай бацькоўскай сядзібы. Калі за спінай засталася паляна з прыветнымі сасонкамі і каменьчыкі прасёлкавай дарогі захрабусцелі пад нашымі гумавымі падэшвамі, мой гід паказаў мне на далёкі акраец палетка, дзе побач з лесам магічна і маляўніча застылі ў нерухомасці ўладары лясных «снежных» слядоў – магутны алень і трапяткія казулі. І ў гэты момант свет падаўся мне наскрозь прасякнутым гармоніяй.

Назаўтра апоўдні надарыўся незвычайны снегапад. Лавіна нябеснай крупкі абрынулася на Дняпроўскі і, здавалася, што яна засланыя сюды, каб затрымаць мяне святой цішынёй вясковага дома і даўжэй не пушчаць да стрыманай і халоднай сталіцы. А можа гэтакі вялікі снег вымаліў у нябеснай канцылярыі мой шчаслівы рыбак? Але ж ён абяцаў мне паказаць і іншыя краявіды! Нечакана праз снег заззяла сонца і я ўбачыла, што акрамя так званага «цыганскага дажджу» бывае і «цыганскі снег». Нечакана снегапад спыніўся, паветра напоўніцу стала марозным, і мы распачалі свой аўтапрабег.

Заехалі ў Заеззе, віталіся з «ніцымі лозамі» і нешматлікімі сядзібамі у Залоззі... Ізноў любімыя Караткевічам Кісцяні... І ў мяне «сэрца заходзілася ад замілавання» ў Янкавым Лозе, калі мы стоячы на вузкай сцежцы крутога схілу праз брыльянцістыя адталыя галіны

ялін назіралі за Дняпром. Скажу па сакрэту, што тая таемная сцежка мае прамое дачыненне да «рыбных мясцін», якія чакаюць толькі самых упартых і «адданных справе».

А ў самай аддаленай на нашым маршруце вёсцы Азярышча (і бліжэйшай да Рагачова) рака радасна сустрэла нас добра падталым левым берагам, быццам ужо дамаўлялася з вясной пра сваё вызваленне. Гледзячы са стромага берага на вольны край вады, мне таксама захацелася на ўяўным рачным пароме (які я ніколі не бачыла наяве, але бачыў мой рыбак) пераадолець апошнюю зімовую скаванасць і дакрануцца да вясны. Дарэчы, забылася напісаць пра пчальара з Дняпроўскага, якога мы сустрэлі па дарозе ля Азярышча. «Што ён там забыў?» – падумалі мы. Што падумаў ён, таксама не было вядома, але ў яго быў той жа хітравата-цікаўны погляд, як у жанчыны на ровары з Кісцянеў.

Падарожжа другога дня скончылася пакланеннем продкам майго кіроўцы на вясковых могілках. Па-першае, дзеду Васілю (дарэчы так звалі і любімага дзеда Караткевіча), сумленнаму, прыстойнаму, з унутраным стрыжнем, чалавеку з цяжкім лёсам «ворага народа», які меў залатыя рукі (пабудаваў дом на прыгожым прыдняпроўскім узгорку), поўнае кахання сэрца (колькі я чула пра доўгакосую каханую Ёшу) і філасофскае ўспрыманне жыцця. А яшчэ (я гляджу ў нататнік) ён збіраў у ляшчынніку арэхі, сушыў і хаваў у чароўны мяшэчак, каб потым частаваць малых. Вельмі ганарыўся маім рыбаком, калі ён вярнуўся з войска і цэлы тыдзень вадзіў яго, выдатніка парашутнага класа, па суседзях, прымаючы віншаванні і частаванні. Меў зайздросны волатаўскі апетыт. Напрыклад, толькі першых абедзенных страў у яго было дзве: нава-

Кацярына Мяшкова

рысты боршч або сытны суп на пражараным сале і малочны суп з клёцкамі. Калі гэты моцны чалавек памёр, яго дарагі ўнук не хацеў бачыць свайго дзеда ў труне, таму ішоў пешкі з Рагачова да дзедавай вёскі, каб наўмысна спазніцца на пахаванне і ўзгадваць дзеда толькі жывым. Па-другое, бацькам Аляксею (але ўсе яго клікалі Лёнем) і Лідзіі, якія зведалі ў жыцці «шчасце адзінага кахання». І, калі мы ехалі з Яленава, «дзіця кахання» гэтых шчаслівых людзей распавядаў, як юнаком бацька бегаў з Дняпроўскага «праз лясы-паляны» (каля 4 кіламетраў) на спатканні да сваёй спявачкі-Лідачкі. Нізкі паклон і шанаванне людзям, якія любілі, бераглі і асвяталі сваім важкім і праўдзівым жыццём гэты дзіўны і багаты кут прыдняпроўскай зямлі! І дзякуй, Божа, што яны выхавалі такога чуллівага і надзейнага пераемцу скарбаў сваёй зямлі і сваёй душы!

Шмат цікавага засталася па-за межамі майго апавядання, але вялікі горад чакае сваю жыхарку, каб затрымаць асалоду і ад яе незамежных падарожжаў.

Адкрыццё Манголіі

Сьвет — гэта найлепшая школа жыцця.
 Хто шмат бачыў, той шмат ведае. Кожны,
 хто толькі можа, няхай аглядае ня толькі
 свой край, але і замежжа.

Вацлаў Ластоўскі

Маё знаёмства з Манголіяй, а дакладней, з манголамі пачалося пад Мінскам на адным з форумуў СНД па актуальных пытаннях супрацоўніцтва судова-медыцынскіх экспертных службаў. Я была ў ліку арганізатараў гэтага грандыёзнага мерапрыемства, куды былі запрошаныя вядучыя судовыя медыкі з Расіі, Украіны, Казахстана, Арменіі, Малдовы і Манголіі. Усё адбывалася напрыканцы вясны ў мадэрновым азараўленчым цэнтры на беразе вадасховішча Дразды. Рэгістрацыя гасцей праходзіла ў фае рэсэпшэна цэлы дзень з раніцы і да ночы. І вось назаўтра, мы, трое дзяўчат з аргкамітэту, вырашылі, што прынялі ўсіх дэлегатаў нашай міжнароднай канферэнцыі (а гэта былі сапраўдныя «зубры» судовай медыцыны), і што ў манголаў не атрымалася патрапіць да нас са сваёй далёкай Манголіі (дзе тая Манголія, а дзе мы!), таму можна з чыстай душой папалуднаваць у рэстаранцы. Але не паспелі мы скончыць гэтую прыемную справу, як за намі прыбег ганец і абвясціў: «Хутчэй на рэсэпшэн! Манголы прыехалі!». Да гэтага часу я ўяўляла манголаў кажакаватымі, мажнымі ўсходнімі дзядзькамі, падобнымі на прадстаўнікоў з Казахстану, але як я была здзіўлена тым, што «манголамі» былі дзве чароўныя і зграбныя дзяўчыны. Я нават здзівілася: «Якія прыгожыя судова-медыцынскія эксперты ў Манголіі!». Адну з іх звалі Сарангерел, і гэта імя перакладалася як

святло Месяца, а другую Ганцэцэг – сталёвая кветка. Але па характары гэтыя імёны ім не адпавядалі. Сарангерел (звычайна па-народнаму Сара) выявілася як дзяўчына з ўнутрана моцнай арганізацыяй, рашучая, сапраўдныя сталёвае ўпрыгожанне. А Ганцэцэг (Гана) аказалася яе поўнай процілегласцю: мяккая, рамантычная, чулівая, як святло поўні. Я адразу спадабалася дзяўчатам, мы пасябравалі, і на ўрачыстай вячэры яны запрасілі мяне прыехаць да іх, у Манголію. Я так узрадавалася, быццам мне прапанавалі трапіць у Эльдарада (прадчуванне прыгод заўсёды хвалюе і вабіць вандроўцу).

На наступны дзень пасля канферэнцыі была субота, але маё кіраўніцтва выклікала мяне, каб я забяспечыла нашым гoscям прыемнае баўленне часу да цягніка. Мая мама, якую я прыхапіла з сабой разам з дзвума торбачкамі беларускіх сувеніраў, часам з захапленнем і цёплай усмешкай узгадвае, як Гана перад спевам на дыктафон прамовіла: «Каця, прыгожы і вясёлы дзяўчынка, спадабаўся ты мне!» – і заспявала чыстым, звонкім голасам мангольскую песню для мамы і пра маму. Гэта было такім дзівам у мурах службовага інтэрнату, якія ведалі толькі хуткую плынь нешматлікіх камандзіраваных службоўцаў з абласных гарадоў Беларусі. А тут вольныя і прывабныя дачкі з краіны слаўтага і грознага Чынгіза! Пасля душэўнай цеплыні інтэрнату адбыўся шопінг па Заходнім кірмашы, гартанне маіх фотаальбомаў пад кароткае чаяванне і развітальныя абдымкі на чыгуначным вакзале.

Я была шчаслівая ад уражанняў гэтага нечаканага знаёмства. «Еду!» – рашуча сказала я сабе і ўзяла крэдыт у «Белросбанку» на гэтае падарожжа. Мне здавалася, што калі я не ўбачу Манголію, я страчу нешта вельмі важнае, нахштатт Палярнай зоркі жыцця.

І вось, 21 жніўня я, прыгожая, пасля цырульні, стаю з мамай каля вагона цягніка «Мінск-Масква», і мама, не хаваючы шчырага здзіўлення, пытаецца на развітанне: «Ну, куды ты, Каця, едзеш як апантаная, адна, добра-ахвотна? Гэта ж немаведама дзе! Што за няўрымслівая дзяўчына!». Але хто можа спыніць тую, якая марыць пра вольны вечер? Хіба што Сусветны Патоп?

Супакоіўшы маму звыклым: «Не хвалюйся, мамачка, усё будзе добра!» – я падхапіла рэчы і з уваходу ў купэ пачалася мая «мангольская эпапея». Ноч праляцела непрыкметна, і раніцай мяне сустрэла Масква. «Калі твой цягнік на Улан-Батар?» – запыталася мая спадарожніца, масквічка Галіна Міхайлаўна, якая яшчэ ў цягніку ўзяла на сябе ролю маёй мамы. Я бадзёра адказала, што ўвечары, а дзевятай гадзіне. «Столькі чакаць на вакзале?! Гэта цяжка, запрашаю да хаты,» – сказала яна, і я занатавала свой будучы маскоўскі маршрут. Пляменнік, які сустракаў маю выратавальніцу, перавёз мяне з Беларускага вакзала на Яраслаўскі, дзе я пасля развітання набыла чыгуначны білет (авіябілеты былі да мяне грашова непад'ёмныя) да сваёй Манголіі, пакінула рэчы ў камеры захоўвання і «паляцела» па адрасе маёй новай знаёмай. Неўзабаве я выйшла на станцыі метро «Універсітэцкая» і рушыла паралельна трамвайнай лініі да тэатра Джыгарханяна на Ламаносаўскі праспект, дзе ў кватэры 87 (акурат нумар маёй мінскай кватэры, і не вер пасля ў знакі і сімвалы Сусвету!) мяне чакала яе гаспадыня. Галіна Міхайлаўна была ўдавой вядомага савецкага пісьменніка і жыла ў вялікай кватэры разам з яго сынам ад ранейшага шлюбу. Іх агульная з пісьменнікам адзіная дачка-піяністка жыла ў Амерыцы і забірала сваю маму з верасня да сакавіка «пашыкаваць» за акіянам. Мне пашчасціла правесці цэлы дзень з гэтай добрай і інтэлігентнай жан-

чынай. Яна дыктавала мне свае сакрэтныя кулінарныя рэцэпты, пякла хуткія і смачныя пірагі, якія я ела на поўную губу, вучыла «тэхніцы бяспекі» ў далёкай дарозе, распавядала пра сваё жыццё і Амерыку, слухала (які раз!) захапляючае фартэп'яннае сола сваёй дачкі і, нават, прапанавала мне прылегчы на канапе. Казка! Ну, ці не Бог веў мяне?

А восьмай вечара я ізноў апынулася (дзякуючы першай лініі маскоўскага метро – падарунку камсамольцаў-метрабудаўнікоў да 15-годдзя УЛКСМ) на Камсамольскай плошчы, «плошчы трох вакзалаў»: Ленінградскага, Яраслаўскага і Казанскага, каб з Яраслаўскага вакзалу распачаць свой «вялікі мангольскі шлях» (амаль 105 гадзін, амаль 7 тысяч кіламетраў у адзін бок). Абкладзеная багажом у зале чакання я баялася прапусціць сярод абвестак жаданы назоў цягніка. І вось я на пероне, куды падалі мой састаў, сярод вялікай колькасці манголаў з рэчамі, якія нецярпліва пераступаюць у чаканцы адкрыцця вагонаў. Як толькі праваднікі вагонаў адчынілі дзверы, я на імгненне знерухомела ад нечаканасці. Пасажыры кінуліся браць агульныя вагоны (на шчасце, у мяне быў купэйны вагон) штурмам, каб хутчэй заняць месца, і не толькі праз дзверы, але і праз вокны. Быццам у машыне часу я перанеслася ў часы ваеннай славы вялікага бацькі сучасных манголаў. Напэўна мяне яшчэ напужала тое, што ўсе яны – чорнавалосыя (чорнагаловыя), рашучыя і хуткія азіяты, а я адна сціплая, далікатная і светлагаловая еўрапейка. «Божухна, дапамажы мне, як гавораць, пераадолець гэтыя чацвёрта сутак на колах з прыемнымі прыгодамі, знаёмствамі і ўражаннямі!» – падумала я і насцярожана села на сваю ніжнюю паліцу.

Цягнік «Масква-Улан-Батар» па звычцы рухаецца да канцавага пункту прызначэння ў сваім мангольскім

складзе: машыніст, начальнік цягніка, правадніцы – манголы, а цягнік «Улан-Батар-Масква» абслугоўвае каманда «масквічоў». І вось я апынулася ў такім «мангольскім цягніку», і ён спачатку быў для мяне поўнай загадкай. Чаго чакаць? Гэта ж не да Маладзечна даехаць ці прынамсі да Сочы (52 гадзіны на цягніку Мінск-Адлер) – не саскочыш. Але Бог мяне пачуў, і падарожжа прынесла мне радасць і надзяліла багатым жыццёвым вопытам. Але галоўнае, што я палюбіла манголаў і Манголію на ўсё жыццё.

Спачатку я пазнаёмілася з дзяўчатамі-спадарожніцамі з майго купэ Лхагвай (асяроддзе) і Зулой (Раство) і іх знаёмымі хлопцамі Энхтуёй (промні свету) і Мунхуу. Як толькі прагучалі іх імёны, я дастала свой нататнік, і яны з разуменнем і ўсмяшкай (што тут складанага!) запісалі свае імёны. Для мяне ж усё гучала нязвыкла і іншапланетна. Так я пачала летапіс свайго падарожжа і мангольска-беларускі слоўнік, дзе былі мангольскія імёны, выразы моўнага этыкету, рэцэпты, абразкі размоў і г.д. Далей я выйшла на калідор і занатавала назвы ўсіх станцый вялікіх і малых, на якіх спыняўся цягнік, з гадзінамі прыбыцця і адбыцця.

Першым у спісе ішоў горад Уладзімір (0.29-0.52). Я не казалі раней, што большасць пасажыраў-манголаў была «чаўнакамі», якія везлі з маскоўскіх кірмашоў і оптавых рэчавых баз адзенне, якое маглі прадаць у Сібіры з выгодай і прыбыткам. Шмат хто з гэтых людзей жыў у цягніках не першы год, і гэта было іх адзінай магчымасцю зарабіць грошы на жыццё і навучанне дзяцей. На малых станцыях Сібіры і Забайкалля «чаўнакі» прапаноўвалі тавар з вокнаў цягнікоў, а на вялікіх – выходзілі, бо там іх ужо з хваляваннем чакалі пакупнікі. Яшчэ тое відовішча! І чым хутчэй вандроўныя гандляры збаўляліся ад поўных валізак, тым хутчэй яны

пакідалі цягнік і вярталіся да сваёй «багатай карміцелькі» (а ў нас такой «мамкай» была Польшча). Адзін саракагадовы мужчына «пражыў» у цягніку 10 год, знайшоў там жонку, і зараз было яго апошняе падарожжа як «чаўнака», бо жонка чакала дзіця і нарэшце прыйшоў час асталявацца на радзіме. Дарэчы, ён ехаў у нашым вагоне. З усіх пасажыраў, ён выглядаў як самы сур'ёзны, высокі, самы прыгожы і клапацлівы мужчына. Мінаючы маё купэ, гэты дзіўны мангол заўсёды пытаўся сваім зычным голасам, ці не дзьме мне з вакна, ці не патрабуецца дапамога. Ад голасу незнаёмца я пужалася, але мне, бездапаможнай іншаземцы, падабалася знаходзіцца пад такім клапацлівым наглядам мангольскага «мачо».

Ва Уладзіміры да нашых «чаўнакоў з вопраткай» далучыліся іх калегі з крышталём. Яны прыцягнулі яго з Гуся-Крыштальнага, вядомага крыштальнага заводу. Я ніколі не бачыла ў вагоне і ў розных яго схованках столькі скрыняў! Мы ледзь не спалі на іх, бо і наша купэ нарэшце «укамплектавалася» чацвёртым – «крыштальным» пасажырам. Гэта была цётка Жаргалдаваа (шчаслівы панядзелак). Спачатку я на яе пабыхцела скрозь дрымоту, а яна ўпэўнена кіравала сваімі памочнікамі, якія хутка рассоўвалі скрыні ва ўсе шчыліны, і да мяне падлашчвалася.

«Навошта Вам столькі крышталю і хто яго будзе купляць? – запыталася я раніцай пасля знаёмства з гэтай цёткай. – Мне здаецца, што «крыштальны бум» даўно сышоў, гэта было модна ў часы дэфіцыту». «Каця, Манголія любіць крыштал. Манголія модна крыштал. Толькі пакажы – з рукамі адарвуць,» – пачула я ад «Шчаслівага Панядзелка». Што тут зробіш, дзеля народнай любові можна пацярпець і кардонныя скрыні пад бакамі і нагамі.

Прытрымліваючыся раскладу руху цягнікоў, уначы пасля Уладзіміра мы пакінулі Горкі (цяпер Ніжні Ноўгарад), цесна звязаны з імем літаратурнага правадыра сусветнага пралетарыяту. Другі дзень шляху, які ў мяне пачаўся са знаёмства з «вялікай пакупніцай крышталю» Жаргалдавой, у пасажыраў цягніка і іншых купэ нашага вагону пачаўся з прыпынку ў Кіраве (9.48-10.08). У пасажыраў іншых купэ нашага вагону (у асноўным, гэта былі мужчыны) ён яшчэ пачаўся картачнай гульні «хозыр» (нагадала мне гульні ў дурня) у нашым купэ. Чаму яго вылучылі з іншых? Невядома. Можа таму, што там было «дзівадзіўнае, беласкурае» – я, а можа таму, што маладыя і гарэзлівыя дзяўчаты, а можа, кампанейская і лагодная Жаргалдава. На кожнай ніжняй паліцы сядзела чатыры чалавекі і «рэзалася» на кардоннай скрыні. А я, седзячы, як на купіне, на падушцы, амаль прыціснутая да акна, рабіла гульцам маленькія каналкі з маскоўскім тварожным сырам, які я разлічвала есці аднаасобна аж да Улан-Батара. Не атрымалася! Гэта была мая маленькая падзяка за тое ашаламляльнае відовішча і прыязную атмасферу нечаканага свята вагоннай садружнасці. Я назірала за разгарачанымі гасцямі і запісвала іх вяселую гаману на дыктафон. А яшчэ я запісала, узгадаўшы фальклорную практыку, нейкую мангольскую песню ў выкананні Энхтуя і Мунхуу. Як яны стаялі насупраць расчыненых дзвярэй нашага купэ, так адразу прыгожа і праспявалі для незнаёмага чалавека. Лёгка, без ілжывай сціпласці. Большасць манголаў насамрэч такія і ёсць. Яны жывуць адным днём, шукаюць шчасця па ўсім свеце і не надта прыслухоўваюцца да таго, што скажуць людзі. Вольныя ластаўкі!

Незаўважна мы праехалі Балезіна і Перм. Гульцы паціху сыходзілі, за адным, самым упартым, нават прыйшла жонка і забірала яго сілком пад усеагульны рогат.

Калі гаспадары, дакладней, гаспадарыні купэ засталіся адны, я пачала выпытваць неабходныя для камунікацыі і палітэсу выразы: «Баярлаа! – Дзякуй! Сайн байна уу! – Добры дзень! Баяртай! – Да пабачэння! Тавтай морил! – Сардэчна запрашаем! Уклени мэнд! – Добрай раніцы! Удри мэнд! – Добры дзень! Оройн мэнд! – Добры вечар! Шунин мэнд! – Добрай ночы! Сайхан Омаартай! – Спакойнай ночы! Эруул мэнд! – На здароўе!

Юухииж байна? – Як справы? Сайхан эндрал! – Усе нармалёва!

Бі чамд хайртай! – Я цябе люблю! Маш гоё! – Вы вельмі прыгожая!

Надад таалагдаж байна! – Мне ў вас падабаецца! Чы надад таалагдаж байна. – Ты мне падабаешся. Чиний нэр хэн бэ? – Як цябе завуць? Миний нэр Жаргал! – Мяне завуць Жаргал. Коё амттай! – Вельмі смачна! Цаг хэд вэ? – Колькі часу?». Язык адмаўляўся мяне слухацца, і я спатыкалася на кожным слове. Таму ноччу, «пад коўдрай», я, як перад іспытам, бубніла незнаёмыя фразы, каб на раніцу з лёгкасцю павітацца, паклікаць або сказаць прыемнасць па-мангольску. І вось на трэці дзень, калі мы развіталіся з Екацярынбургам, Цюменню і Ішымам, я пачала паступова і з задавальненнем «уваходзіць» паступова, як у ваду, у адну са старажытных моў Цэнтральнай Азіі.

Заходне-Сібірская чыгунка сустрэла нас Омскам (11.20-11.35). Я ніколі не спадзявалася, што патраплю ў Сібір як турыстка. Што я ведаю пра гэты край? Лясы да небакраю, тайга, суровыя зімы, горныя хрыбты і магутныя рэкі, высылка палітзняволеных ад часоў

паўстання Кастуся Каліноўскага да сталінскіх рэпрэсій... Тэрыторыя Сібіры ўдвая больш маштабаў Заходняй Еўропы... Сонца праходзіць Сібір за 5 гадзін... А яшчэ я знайшла пасля ў Вікіпедыі этымалагічнае тлумачэнне слова «Сібір» (па тэме маёй вандроўкі, з мангольскім «ухілам»): ««Шибир» – мангольскае слова, якое азначае багністую мясцовасць з бярозамі і лясным гушчарам. Мяркуецца, што гэтак, у часы Чынгісхана манголы называлі памежную з лесастэпам частку тайгі». Якое пчасце бачыць гэтае неабсяжнае валадарства вялікага лесу, які расступаецца (паводле Я. Коласа) толькі перад ракою, як перад красуняю!

Летні заходне-сібірскі вечар спусціўся да нас у Новасібірск (19.04-19.20). Вось, што я «выціснула» з СЭС (Савецкага Энцыклапедычнага Слоўніка): «Новасібірск – заснаваны ў 1893 г., размешчаны на паўднёвым усходзе Заходне-Сібірскай нізіны, на рацэ Абі. Сэрца сібірскай зямлі. 1,5 млн насельніцтва. Сібірскае аддзяленне АН СССР. Акадэмагародок размешчаны на беразе штучнага вадасховішча – Обскага мора (у Кіеве – Кіеўскае, у нас – Мінскае). Тэатр оперы і балета «Вялікі тэатр Сібіры». Свой першы сезон адкрыў у 1945 годзе». Я ж бачу, на жаль, толькі будынак вакзалу. Але ж для першага знаёмства і гэта нармалёва.

Пасля ідуць Тайга (22.35-22.40), Марыінск (0.42-1.07) (гэта ўжо Краснаярская чыгунка), Багатол (2.58-3.00), Ачынск (3.56-3.58). Чацвёрты дзень падарожжа пачаўся з Краснаярскага вакзалу (6.52-7.15), а недзе гучыць вадаспадная сімфонія адной з гіганцкіх гідраэлектрастанцый Заходняй Сібіры – Краснаярскай. Станцыі Іланская, Тайшэт... З Ніжнеўдзінску (16.33-16.56) пачынаецца другая важная частка Сібіры – Усходняя. «Еўтушэнкаўская» станцыя Зіма («Если суждено мне вновь родиться, то опять – на станции Зима»)

на Транссібірскай магістралі праплывае пад вячэрнімі ліхтарамі. Амаль перад поўначчу наш цягнік пабачыў Ангарск, а пасля – Іркуцк-Сартавальны і Іркуцк-Пасажырскі. Кароткі экскурс па горадзе ізноў з таго самага СЭС: «Іркуцк – галоўны горад Усходняй Сібіры. Вядучая галіна народнай гаспадаркі – машынабудаванне, у тым ліку для золатаздабывальнай і алмазнай прамысловасці. Першая ў ангарскім каскадзе энергетычных гігантаў гідраэлектрастанцыя. У мастацкім музеі ёсць унікальныя іконы старажытнага сібірскага жывапісу. У 47 км ад Іркуцка архітэктурна-мастацкі музей драўлянага дойлідства». Давяраю СЭС, бо нічога не бачыла (і Слюдзянку (3.14-3.20) таксама) – толькі сны.

Пяты дзень быў самым цікавым з усяго падарожжа, бо ён канчаткова наблізіў мяне да маёй мамы – сустрэчы з маімі манголкамі Сарай і Ганай. Раніца прыйшла разам з прыпынкам ва Улан-Удэ (7.54-8.24), сталіцы Бураціі, даўняй суседкі-сястры Манголіі. А пачыналася цяперашняя сталіца з зімоўя для збору ясаку (даніны) з мясцовага тунгускага насельніцтва (з бурат-мангольскага ясак не спаганяўся). Сібір-звяры, футра-багацце-улада... Недзе праз 100 кіламетраў Трансіб павінен быў «вынесці» нас да «славутага» мора-возера Байкалу, «самага глыбокага на нашай планеце» (1620 м). Акрамя Байкала на Зямлі толькі два возера маюць глыбіню больш за 1000 метраў: Танганьіка (1470 м) і Каспійскае мора (1025 м). Сярэдняя глыбіня возера таксама вельмі вялікая – 744,4 м. 1800 відаў раслін і жывёл. Многія з іх не сустракаюцца ў іншых вадаёмах Зямлі, напрыклад, байкальскі омуль. Да яго імкнуцца сотні вялікіх і малых рэк, а з яго выпякае толькі адна магутная Ангара». Па бурацку назва возера гучыць як Балгай далай – «прырода+мора». І вось, нарэшце (аж дух заняло), усе вагонныя «жыхары» не-

наўмысна заплюшчылі вочы ад нечаканага зліцця сіняй вады і сініх нябёсаў. Цягнік агінаў Байкал з захаду, спяшаўся, і здавалася, што празрыстыя хвалі ледзь не ліжучь рэйкі і колы. Людзі стаялі ў калідоры, абaper-тыя на парэнчы, і іх сэрцы, магчыма, моцна грукалі ад радасці, вартай усяго жыцця. А можа ўсім на імгненне захацелася ператварыцца ў омуляў, каб выкупацца ў гэтай святой прыроднай чысціні і атрымаць яе блабла-славленне.

Ад Байкала чыгунка прывяла да Гусінага возера (11.17-11.19), таксама вялікага, сіняга, чароўнага, з горнымі хрыбтамі ў аддаленні, але без гусей.

Праскочыўшы Джыду (гучыць ваяўніча, як нашая «дзіда»), месца дыслакацыі авіяцыйнага палка, мы трапілі ў Наўшкі, транзітную мытную станцыю («на вушка» пра абыход мытні і мытнікаў), дзе ў нас было 4 гадзіны вольнага часу. Спачатку, пакуль мытнікі ўважліва прагледзелі, а брыгада цягніку прывяла да ладу чыгуначны састаў, нам прапанавалі пагуляць па станцыі.

Я не губляла часу на пероне, а заводзіла новыя знаёмствы з уланбатарцамі на выпадак, калі ў маіх сябровак не атрымаецца мяне сустрэць. А жыць недзе ж трэба! І горад без гіда добра не агледзіш! Таму я занатавала некалькі адрасоў і нумароў мабільнай сувязі самых дабраязычлівых суразмоўцаў.

Яшчэ перад адкрыццём Байкала, ля вакна я пазнаёмілася з аднымі з іх – прыязнай інтэлігентнай парай: вядомым мангольскім архітэктарам Нарантуёй (сонца) і яго жонкай Ауюной (смарагд) (яны ехалі дамоў з падарожжа па Еўропе). Нарантуяа распавядаў мне пра Мангольскую Швейцарыю – возера Хубсугул, пра тое, што мне яго трэба абавязкова наведаць, бо гэта – не-сусветная прыгажосць. Пра пустыню Гобі, якая займае

тэрыторыю чатырох аймакаў (абласцей). Пра вядомую спявачку Чымэдцэсэ і пра мангольскія карані у назвах вядомых рускіх гарадоў і рэк. На развітанне ён мне падпісаў цікавы глянцавы часопіс «Sunny Mongolia Today». «Аз жаргал эруул энхийг сайн сайхан хусэл» (З пажаданнем шчасця і міру добраму чалавеку) прачытала я развароце вокладкі.

На пероне са мной пачаў гаворку чалавек сталага веку, этнічны казах Кайнулдай, які жыве ў самым вялікім раёне Улан-Батара – Баянзурхе (багатае сэрца). З жонкай Кайнай ён вяртаўся з С.-Пецярбургу, дзе быў у камандзіроўцы на заводзе сталярных канструкцый «Інкон». Якім патрыётам аказаўся гэты чалавек, які знянацку ўзяў мяне пад увагу! «Ты гаворыш, што тут, у Бураціі, у памежных Наўшках, бяздоннае лазурнае неба, што ты адчуваеш чысціню горнага паветра і хочаш пакаштаваць бурацкія буузы. Не, не, не! Толькі мангольскае неба, мангольскае паветра, мангольскія буузы – самыя лепшыя ў свеце. Ты гэта заўтра адчуеш. Я адказваю за свае словы». І ён мяне не падмануў! Манголія заваражыла мяне, і я закахалася ў яе неба, у яе паветра, у яе буузы, і, канечне ж, у манголаў.

Але ў дадзены момант я захаплялася бяхмарнымі бурацкімі нябёсамі, дыхала смачным, не шкодным паветрам «без прымесьяў і сумесьяў», а калі дазволілі вяртацца ў цягнік, я пакаштавала сакавітыя бурацкія буузы, якія чакалі мяне на сподачку Жаргалдавы. Цуд!

«Як жа ж далёка мой Мінск!» – падумалася мне пад адноўлены грукат колаў цягніка «Масква-Улан-Батар», якога неўзабаве чакала мангольская мытня.

Андрэй Макаёнак: маналогі яго жыцця

У наш суровы век стала асабліва адчувацца патрэба ў такіх чалавечых якасцях, як чуласць, дабрыня, сардэчнасць, спагадлівасць, таварысцкая падтрымка, брацкая гатоўнасць дапамагчы бліжняму, уважлівасць, далікатнасць і душэўная цеплыня. Зберагчы ў чалавеку дзіцячую цеплыню, далікатнасць, ласкавасць, дабразычлівасць і сердаболле – справа нялёгкая і не менш важная, чым, скажам, увядзенне новых карпусоў заводаў ці запуск спутнікаў у космас.

А. Макаёнак. “Верачка”

Існуе думка, што драматургія заўсёды ярчэй і дакладней за іншыя літаратурныя жанры адлюстроўвае канфліктныя сітуацыі часу. Бо драма ўбірае ў сябе толькі неспакойнае, толькі тое, што мяняецца, толькі хаатычнае, бязладнае, якое мае патрэбу ва ўдасканаленні, у гарманізацыі. Таму драматургі павінны быць псіхолагамі і гісторыкамі ў яшчэ большай ступені, чым паэты і празаікі, бо яны першымі разведваюць, намацваюць новыя канфліктныя ўтварэнні і рэаліі будучыні. А тэатр, ажыўлены гэтым творчым намаганнем, адпаведна дасканаласці сваёй структуры – сінтэзу мастацтваў у адзінай прасторы-часе – здатны аб’ёмна адлюстроўваць свет вакол нас.

Андрэй Ягоравіч Макаёнак імкнуўся і здолеў захаваць для нас хуткаплыннае мастацтва тэатра з ягонай адметнай, спавядальнай місіяй. Ён нарадзіўся драматургам, умеў ствараць на сцэне бліскучыя вобразы сучаснікаў, жыццёвыя. Непаўторныя па сваёй камічнай

запамінальнасці, нягледзячы на сваю ўмоўна-фантастычную сутнасць. А. Макаёнак увасабляў сабою вялікі тэатральны сусвет. Я убачыла гэта на фотаздымках, змешчаных у двух вялізных вішнёвых альбомах. Адкрываеш адзін – і адразу, нібыта кадры з вялікай стужкі пад умоўнай назвай «Чалавечая натура», фотакалаж на цэлую старонку. Макаёнак радуецца, смуткуе, здзіўляецца, пакутуе, не згаджаецца, марыць. І так – старонка за старонкаю раскрываецца духоўнае аблічча таленавітага драматурга.

У руках – нататкі А. Макаёнка. Хвалююча і неверагодна. Хочацца адразу занатаваць гэтыя творчыя «дапаможнікі». Адрасы-тэлефоны, інфармацыя аб сучасным становішчы на зямным шары, смешныя показкі на рускай і беларускай мовах, павучальныя гісторыі-быліцы. Вось адна з іх:

«Адзін чалавек працаваў у закусачнай насупраць тэатра. Вельмі любіў акцёраў і тэатр. Калі акцёры забягалі паміж рэпетыцыямі да яго, карміў іх бясплатна. Аднаго разу, каб прынесці нейкую карысць тэатру, купіў усе квіткі на спектакль і замілавана сачыў за дзеяннем на сцэне. Але зацятага тэатрала напаткала бяда: за грашовую нястачу яго пасадзілі ў турму. Узрушаныя акцёры сабралі грошы і выкупілі свайго сябра. Пасля ён сам стаў акцёрам і нават заслужаным дзеячам культуры адной з былых савецкіх рэспублік».

З матэрыялаў, прапанаваных мне Любоўю Іванаўнай, удавой Андрэя Макаёнка, я нечакана дачадалася, што Андрэй Ягоравіч пісаў некаторыя п'есы па-руску, пасля перакладаў іх. Аб гэтым сведчыць першапачатковы варыянт урыўка з п'есы «Пагарэльцы».

СПРОСИ СЕБЯ САМ

(пролог и эпилог к исторической комедии)

От автора.

Всякий из нас по своему усмотрению волен пристегнуть к какой-нибудь были народную мудрость:

Что посеешь, то и пожнешь! Или:

Как аукнется, так и откликнется. Или:

Не в свои сани не садись! Или:

Не все коту масленица, бывает и великий пост.

А если задуматься, какой же сюжет, какая житейская история лежит в основе каждой из этих пословиц?

Есть над чем поразмышлять... Почему же все-таки народ так часто обращается в сущности к одной мысли? Вероятно, и в жизни не реже встречается такое, о чём в пословицах сказано.

Человеческий нравственный опыт втуне не пропадает. Конечно, в генах он в наследство не передается, а живет в традициях, в обычаях, в рассказах бывалых людей о бывших и небылицах. Иногда в сказках. Иногда в былинах. Иногда в протоколах, сохранившихся в архивах. Если их пощадили мыши. (Они нередко обгрызают историю).

Вот и у меня всплыла в памяти полузабытая частная быль – смешная, забавная и одновременно грустная и печальная. И мне показалось, что она может быть поучительной, несмотря на то, что случилась она давным-давно. Может, только некоторые дедушки да бабушки и припомнят ее.

А соль этой были вот в чем. Тот, кто попирает слабого, угождал сильному, льстил, врал, криводушничал, выгадывал, пренебрегал благами других ради собственной сытости, кого одолевало честолюбие и чванство, тот сам себе программировал неотвратимую кару – позор и унижение в конце жизни или дурную память после смерти. Опущенные долу глаза и стыд – вот удел внука за содеянные худые дела

своего предка. И горько ему будет от бессилия избавиться от той памяти и славы.

История эта началась в тот год, когда на наш город обрушилось несчастье – землетрясение. Для нас это было большой неожиданной бедой. В других странах это повторяется и, говорят, с еще большими последствиями. Но для нас тогда эта стихия была ужасной.

Всю историю рассказывать, скорее всего, не следует. А вот с чего началась и чем закончилась – поведать стоит.

Как аукнулось? И как откликнулось?

В народных пословицах ведь в трех словах все сказано. И догадливый понимает – к чему это: «Гром не грянет, мужик не перекрестится».

А заканчваецца п'еса “Пагарэльцы” маналогам Наталлі Мікалаеўны – разважлівым, узвышаным і жыццесцвярджаючым, у лепшай чэхаўскай традыцыі.

Наталья Николаевна (наклоняется, вынимает из руки Ухватова красненькую записную книжечку, читает). «Несколько наводящих вопросов о связи времен. Отходя ко сну, спроси себя сам: «Что ты сделал сегодня? (Отрывается от записной книжки) Боже мой! Боже мой! Это же мужа моего книжечка. А я ее столько лет искала. Столько лет искала... Это же его, мужа моего, завещание, последнее слово... (Читает дальше). Отходя ко сну, спроси себя сам: что ты сделал сегодня? Подведи итоги делам твоим. Может, чужое просо вытоптал, обидел кого? Обругал? Наказал? Уволил с работы? Или осудил? Кого? За что? Справедливо ли?

Чем это обернется для тебя, для людей завтра? Через год? Через десять лет? А через двадцать лет?

Вспомнить об этом, не стыдно ли будет тебе? Перед собой. Перед сыновьями. И перед внуками.

Что ты сделал сегодня?

Дерево посадил? Просо посеял? Обласкал кого? Поощрил? На должность поставил? Власть над людьми вручил? Кому? Достойному ли? Справедливо ли?

Чем это обернется для тебя, для людей завтра? Через год? Через десять лет? А через двадцать лет?

Вспомнить об этом, не стыдно ли будет тебе? Перед собой. Перед сыновьями. И перед внуками.

Подводя итоги жизни, гордиться будешь или каяться?

Спроси себя сам, отходя ко сну: Что ты сделал сегодня?

Наталья Николаевна подходит к рампе и ясными ласковыми глазами ищет встречи с глазами каждого сидящего в зале зрителя.

А где-то затухающее эхо повторяет: «Спроси себя сам! Спроси себя сам!»

Апошнія словы перагукаюцца з хэмінгуэўскімі: «І не пытайся, па кім звоніць звон. Ён звоніць па табе». Словы, аспрэчваць біблейскую глыбіню якіх, няма сэнсу.

Абмежаваць творчыя пошукі Андрэя Макаёнка немагчыма. Ставячы вострыя актуальныя праблемы ў сваёй сатырычна-фантастычнай камедыі «Падвал, або Дыхайце эканомна», ён выкарыстоўвае элементы шаржу, гратэску, на фоне якіх становяцца ярчэйшымі процілеглыя бакі чалавечага светапогляду. Гэткім своеасаблівым рэзанансам гучыць і «Голас прэзідэнта»:

«Грамадзяне свету! Будзьце мужнымі! Надыйшла гістарычная ракавая гадзіна. Супярэчнасці паміж намі і чырвонымі дасягнулі крытычнага напружання. І ў нас, і ў нашага праціўніка накапілася такая колькасць зброі масавага знішчэння – хімічнага, бактэрыялагічнага, атамнага, тэрмаядзернага і нейтронага, якога ўжо даволі, каб напоўніць рот попелам кожнаму, хто жыў на нашай планеце. Настала цяжкая, ліхая хвіліна рашыцы: альбо мы, альбо яны. Было б неразум-

ным не апраўдаць надзеі, веру і спадзяванні падаткаплацельшчыкаў. Мы праславімся ашуканцамі і марнатраўцамі, калі не выкарыстаем па-гаспадарску іх шматгадовы ахвяраванні на нашу справу. Мы абавязаны, нарэшце, здравы сэнс, волю і цвёрды дух. Мы прывялі сябе і ўсё чалавецтва да трагедыі не сваёй цвёрдасцю, а хістаннем, не ўпэўненасцю і рашучасцю, а няўпэўненасцю і нерашучасцю, не сваёй дзейнасцю, а бяздзейнасцю. Быў час, калі назіраючы, як па глобусе распаўзаецца чырвоная, у нас дрогнула не рука з мячом, а душа. Дык не будзем ізноў імпульсіўнымі, давяраючы кожнаму абяцанню аб міры, якое даюць ворагі міра, і адхіляць, як небяспечную, кожную прапанову прыхільнікаў міру праявіць сілу. Наш народ не хоча мець нічога агульнага з вайной, але наш народ не хоча мець нічога агульнага са згодніцтвам. У гэтым усе мы адзінадушыныя. Хай за рубяжом не думуюць, што акіян – перашкода нашай адзінадушынасці. Зараз няма вайны. Але няма і міру! Усе людзі ненавідзяць вайну. Але вельмі часта нашы людзі яшчэ больш ненавідзяць дысцыпліну, свой абавязак. Мы павінны зразумець, спасцігнуць, засвоіць простую ісціну: доўгачаканы мір настае пасля вайны, і таму, каб гаварыць пра мір, неабходна, каб спачатку была нейкая вайна. А яе няма. Я ўпэўнены, што сучаснае накаленне маіх суайчыннікаў з гатоўнасцю сустрэне суровае папрабаванне такой неабходнасці ў інтарэсах міру, дзеля ўсеагульнага спакою і цішыні. З поўным усведамленнем гэтай неабходнасці мы націснулі на ўсе пускавыя кнопкі нашых ракетна-ядзерных устаноў, і ў гэтую мінуту нашы ракеты набліжаюцца да намечаных цэляў у стане праціўніка. Будзьце мужнымі і вы! Хай паможа вам Бог. (Прэзідэнт з палёгкай уздыхнуў і ўжо пры святле закончыў). Калі ён зможа каму-небудзь дапамагчы.

Гэтыя творы належаць адначасова мінуламу і будучыні. Яны – яскравае сведчанне таго, што сапраўдная літаратура заўсёды прагнастычная.

ВАНДРОЎКІ ПРАЗ МАСТАЦТВА

У «Дзённіку чараўніка» Паола Каэлья мне спадабаліся радкі пра тое, што калі чалавек вандруе, ён, сам таго не заўважаючы, перажывае другое нараджэнне. Ён трапляе ў новыя для сябе сітуацыі, дні яго доўгія, вакол часцей за ўсё гучыць невядомая яму мова. Ён падобны на немаўля, што толькі што пакінула матчына лона. І ён надае значна больш увагі таму, што яго атачае, бо ад гэтага залежыць, ці выжыве ён або не. Ён становіцца больш даступным для людзей, бо яны могуць прыйсці да яго на дапамогу ў цяжкую хвіліну. І выпадковую ласку багоў ён успрымае з радасцю і будзе памятаць яе да канца дзён сваіх. І ў той жа час, паколькі ўсё для яго ў навінку, ён заўважае толькі прыгажосць і шчаслівы ўжо таму, што жыве.

Гэта чыстая праўда, бо сама пад час вандровак неаднойчы аказвалася ў даволі складаных сітуацыях, і, насмельваюся сказаць, што я «нараджалася» неаднаразова, дзякуючы ласцы багоў і добразычлівасці людзей. Тыя дзіўныя гісторыі я з радасцю распавядаю маім блізкім сябрам, і некаторыя пад час сваіх вандровак мараць пабачыць тую ж самую Пустэльнію, або тое ж самае Мора і, на жаль, расчароўваюцца, калі нашыя ўражанні не супадаюць. Нядаўна мая сяброўка ўгадала, што ў яе памяці захоўваюцца абразкі, як мяне частавалі ў балгарскай сям'і, з поўным апісаннем страў і настроем за сталом.

Але часцей чым падарожжы па свеце, мы здзяйсняем сваё знаёмства з іншымі краінамі і са сваёй радзімай праз музыкантаў, мастакоў і літаратараў (Сальвадор Далі, Аляксей Марачкін, Андрэй Макаё-

нак). Ёсць персоны, якімі ганарыцца некалькі краін, і найчасцей, адна з якіх – Беларусь, якую мы адкрываем штодня і дзе вялікіх талентаў вызарыла буйна. У маім выпадку, гэта Гіём Апалінэр і Фердынанд Рушчыц.

З дачкою незабыўнага Рушчыца

Фердынанд Рушчыц... Выдатны мастак, пейзажыст, дэкаратар, графік, майстра ксілаграфіі і лінагравюры. Каларыст, які тонка адчуваў і разумеў рэчаіснасць, эмацыянальныя пейзажы якога заўсёды заключалі сімвалічны сэнс. Мала хто з людзей, не звязаных з мастацтвам, знаёмы з творчасцю гэтага жывапісца, ураджэнца Беларусі, патрыёта роднай зямлі, «тутэйшага» па светаўспрымання, па адчуванню беларускага асяроддзя. Толькі ранняя карціна «Ля касцёла» (Нацыянальны мастацкі музей Рэспублікі Беларусь) сучасным беларусам можа нагадаць, што такі мастак існаваў... Гульня лёсу, які раз'яднаў Беларусь і Рушчыца, зрабіла яго ў нашым уяўленні чужынцам, палякам, які пасля Брэсцкага міру «афіцыйна» апынуўся за мяжой. Але гісторыя яго жыцця паведамляе пра сумленнага беларуса, выдатнага знаўцу старажытных камяніц, які быў старшынёй таварыства па ахове помнікаў гісторыі і пакінуў цікавыя творы, адначасова простыя і адначасова велічныя.

І вось у траўні 1991 года, да нас, па запрашэнню Суполкі «Пагоня» Саюза мастакоў БССР, з Варшавы на цэлы тыдзень завітала спадарыня Барбара Рушчыц – дачка Фердынанда Рушчыца. Спадарыня Рушчыц па прафесіі археолаг-егіптолаг, кожны год

выезджала на раскопкі ў Егіпет, Судан. Але сваю радзіму не наведвала паўстагоддзя.

У праграму візіту спадарыні Рушчыц уваходзіла экскурсія па Мінску, знаёмства са старым Мінскам, прагляд фальклорнага свята «Юр'е», што праводзілася на Белай дачы, наведванне вёскі Багданава Валожынскага раёна Мінскай вобласці, дзе жыла сям'я Рушчыцаў, і яе ваколіцаў, Вільні, а таксама падарожжа па гістарычных цэнтрах Беларусі: Заслаўі, Міры і Нясвіжы.

У падарожжа ў Мір і Нясвіж з Барбарай Рушчыц адправіліся мастакі Суполкі «Пагоня» Аляксей Марачкін, Яўген Кулік, Уладзімір Сулкоўскі, для якіх Рушчыц стаў некалі светачам у свеце мастацтва, надаў сілу аднаго з духоўных настаўнікаў.

У самым пачатку паездкі, у час шчырай размовы, спадарыня Барбара сказала, што яе дзіцячыя ўспаміны Багданава па-ранейшаму яркія. Яна памятае свайго бацьку дзесяцігадовай дзяўчынкай, калі яму было 64 гады. Памятае, як ён узнавіў у Багданаве на вербную нядзелю т.зв. «пальмачку», калі на маладую галінку чаплялі кветачкі і стужачкі. Пры наведванні роднай хаты Барбара Рушчыц адразу знайшла пагорак з адвечнымі хмарамі, што на пейзажы «Зямля», «старыя яблыні», успомніла касцёл каля Вішнева («Ля касцёла»). А з размовы мастакоў можна было даведацца, што яшчэ пасля вайны па хатах, у Багданаве, было шмат малюнкаў Фердынанда Рушчыца. У аднаго дзеда засталася нават шафа з дома Рушчыцаў. Але дзе тое ўсё цяпер? Вечныя пытанні, вечныя нявырашаныя праблемы. Што ўжо казаць пра «забытага» намі на пэўны час Рушчыца, калі дом Дуніна-Марцінкевіча неміласэрна разбураны, і засталася толькі загароджаная плацінай рачулка. Шлях бег з

імпэтам па пагорках, і дзеля яго таксама, не думаючы пра нашчадкаў і спадчыну, пілавалі старыя, шматвяковыя дрэвы, пакінутыя рамантычнымі і ўзвышанымі пэндзлямі мастакоў. І на гэтым сумным фоне ўсё больш жывымі і светлымі становіліся ўспаміны пра вядомага жывапісца, пра яго івянецкі і віленскі перыяды жыцця, калі Рушчыц працаваў загадчыкам кафедры жывапісу ў Віленскім універсітэце, пра яго чулыя адносіны да таленавітай моладзі. Пётра Сергіевіч, карціны якога ўпадабаў Рушчыц, атрымаў ад яго злоты за адну з «купленых» работ.

Праехалі Івянец, узгадалі добрым словам нябожчыка Апалінарыя Пупко, вядомага рэзчыка па дрэве. У Міры спадарыня Барбара наведла вучылішча мастацка-рэстаўрацыйных работ, а потым з прыёмнай апантанасцю выбірала кропкі для здымак мураваных вежаў, і тады хацелася верыць, што мы яшчэ пры гэтым жыцці ўбачым адноўлены замак, асвечаны паходняй дзівоснай нашай гісторыі.

Незвычайна прыемна было суправаджаць Барбару Рушчыц у гэтым падарожжы, бо ў вачах яе жыла ўдзячная радасць і гонар ад усведамлення сваёй прыналежнасці да Беларусі. У Нясвіжы мы прыпыніліся на месцы, дзе раней знаходзілася Нясвіжская семінарыя, убачылі рэстаўрацыю «былога жыллага дома», угледзеліся ў прыгожую цемень фрэсак Фарнага касцёла Дамініка Бернандоні, цёзку Іль Джэзу ў Рыме і пешку крочылі да Нясвіжскага замкава-паркавага комплексу. Галоўны ўрач тамтэйшага санаторыя дазволіў, з нагоды прыезду мастакоў і спадарыні Рушчыц, падняцца па мармуровай лесвіцы ў Камінную залу, аздобленую старажытнай разьбой нясвіжскіх майстроў і карычневай кафляй з выціснутымі на ёй рамонкамі. Далей абышлі палац знадвор-

ку, углядаліся праз маладое лісце хмызняку ў высокія дрэвы парку Альба на другім беразе Нёмана, у роў з сінім адлюстраваннем нябёсаў, слухалі гістарычныя апавяданні Куліка і легенды пра Нясвіж Марачкіна.

Апошняя са спадарыняй Барбарай развіталася купка старасвецкіх таполяў, якія яшчэ працягвалі заставацца алеяй насуперак сучаснай шашы.

Завяршальным і самым запамінальным момантам у сустрэчы са спадарыняй Барбарай Рушчыц стала вечарына, прысвечаная Фердынанду Рушчыцу, якая адбылася ў Доме Літаратара. У Каміннай зале сабраліся мастацтвазнаўцы, мастакі, крытыкі, прадстаўнікі прэсы, студэнты БГТМІ (сучаснай Беларускай дзяржаўнай Акадэміі мастацтваў), фальклорная суполка «Ліцвіны». Сярод іх дактары мастацтвазнаўчых навук Дробаў Л.Н. і Шматаў Б.Р., кандыдат мастацтвазнаўчых навук Міхась Раманюк, сябры творчай Суполкі «Пагоня» Мікола Купава, Яўген Кулік, старшыня Беларускай Грамады Фелікс Янушкевіч і іншыя. Вядучыя, мастацтвазнаўцы Яўген Шунейка і Таццяна Гаранская кіравалі ходам выступленняў.

Пачаў вечарыну загадчык кафедры тэорыі і гісторыі мастацтва Міхась Раманюк. Ён адзначыў, што Рушчыц з'яўляўся аўтарам першага беларускага плаката. У сваіх гравюрах і ілюстрацыях шырока выкарыстоўваў беларускі народны арнамент, матывы слупкоў паясоў у сваіх жывапісных работах.

Цікавай і насычанай была прамова аўтара першага агульнага даследавання жывапісу Беларусі XIX – пачатку XX стст. Дробава Л.Н.

Увогуле вечарына адрознівалася ад усялякіх афіцыйных мерапрыемстваў, дзе ўсё строга прадумана і рэгламентавана, а на душы ў прысутных халодна

Кацярына Мяшкова

і пуста. Часта ігралі скрыпкі, ірвалі сэрца няспешныя беларускія песні. І думалася пра абкрадзеных няведаннем роднай гісторыі, роднай культуры беларусаў, бо настальгія па забытых, неданесеных да душы скарбах мастацтва, гучала і ў мелодыях скрыпак, і ў словах прамоўцаў. А можа, прыезд спадарыні Рушчыц стане нарэшце той выратавальнай галінкай, якая дапаможа вярнуць і паставіць на патрэбнае месца цэлы гістарычны пласт, звязаны з імем яе бацькі?

На захадзе сонца, у маленькім дворыку Дома літаратара, быў зроблены «здымак на памяць», які праз колькі год верне кожнага да гэтай незвычайнай падзеі.

Пасля вяртання ва ўтульную атмасферу залы новыя факты пра Рушчыца паведаміў крытык Генадзь Сакалоў-Кубай. Ён раскажаў пра ліст ад чалавека, які хлопцам быў паштаношай у Багданаве, а яго бацька працаваў на млыне, добра знаёмым па пейзажу «Млын». Гэты чалавек ясна памятаў Рушчыца, яго маляванне з натуры, яго ветлівасць і добразычліваць, шыкоўную беларускую мову на фоне навакольнай трасянкі. З гэтай крыніцы можна таксама даведацца, што Фердынанд Рушчыц меў знаёмства з Францішкам Багушэвічам.

Нарэшце з адказным словам удзячнасці выступіла спадарыня Барбара. Яна вельмі стамілася за гэты нялёгкі час успамінаў і перажыванняў і прасіла дазволу адказваць на пытанні па-польску. Прысутным адкрываліся новыя старонкі біяграфіі мастака і яго сям'і. Напрыклад, у сям'і Рушчыцаў было 6 дзяцей, а зараз у Варшаве жыве яго малодшы сын, які назваў свайго сына ў гонар дзеда Фердынандам.

На заканчэнне мастак Мікола Купава падарыў спадарыні Рушчыцсваю паштоўку з гербам «Пагоня»,

маючы на ўвазе, што адраджэнне імені Фердынанда Рушчыца, як і адраджэнне Беларусі, сімвалічна адбываецца пад знакам гістарычна неўміручай «Пагоні». Таццяна Гаранская паднесла дачцэ славутага мастака, у выглядзе такога ж сімвалічнага падарунка, беларускі абрус.

Вечарына скончылася развітаннем з Барбарай Рушчыц, аўтографамі на акварэльным партрэце Ф. Рушчыца, з пажаданнямі новай хуткай сустрэчы.

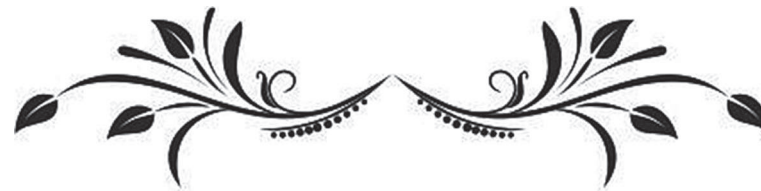
Вечарына ўразіла, як толькі можа ўразіць твар шчаслівага чалавека, і надала ўпэўненасці мастакам у вырашэнні пытанняў па захаванню сваёй спадчыны. Застаўшыся сам-насам з кубкам гарбаты, яны вырашылі арганізаваць творчую экспедыцыю ад Саюза мастакоў у Багданава, дзе даволі складаная сітуацыя: 6 гадоў назад старшыня саўгаса загадаў разабраць на дровы касцёл і гэтымі дровамі 2 разы прапалілі лазню. Трэба спяшацца з музеем на радзіме Рушчыца, каб не страціць рэшткі пакінутага часам мастацкага скарбу. Былі меркаванні, што патрэбна экспедыцыя, і каб больш уважліва ўгледзецца ў абрысы безабаронных храмаў, замкаў, палацаў.

Другой часткай праграмы па выратаванню спадчыны Рушчыца называлі выданне на Беларусі і ў Польшчы дзённікаў мастака, захаваных спадарыняй Барбарай, і арганізацыя выставы твораў мастака ў Вільні, Віцебску, Мінску. Гэта будучыя важныя, патрэбныя крокі. А самае прыёмнае, што не абарвалася павязь часоў, якая звязвае нас з мастаком, з яркім і чыстым талентам. З мастаком, які надаў сваёй творчасці лепшыя рысы дзвюх культур – беларускай і польскай, які без чыёй-небудзь дапамогі ўгледзеўся ў глыбіню вытокаў нашага ўзаемапранікнення, і адчуў радасць першаадкрывальніка ў пошуках

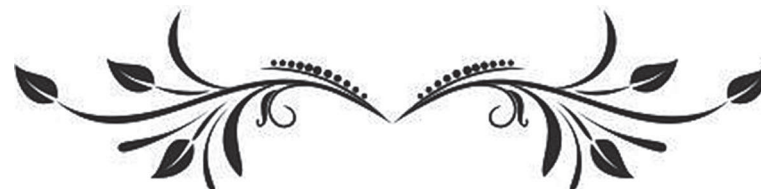

Кацярына Мяшкова

этнаграфічнай і мастацкай блізкасці. Менавіта Фердынанд Рушчыц сваім талентам і сваім жыццём актуалізаваў праблему польска-беларускіх культурных сувязей. І, нарэшце, трэба і нам углядзецца ў далягляды, адкрытыя фарбамі мастака, адчуць і убачыць тую глыбіню нашай спадчыннай духоўнай еднасці і дапамагчы народу ў адраджэнні сваёй спадчыны.

ПЕРАКЛАДЫ

ГІЁМ АПАЛІНЭР

Эстэтычныя развагі пра карціну

Пераклад з французскай мовы

I

Пластычныя асаблівасці: бездакорнасць, адзінства і праўдзівасць, якія прытрымліваюць пад сваімі ступнямі тэрасу прыроды.

Дарэмна мы трымаемся наводдаль ад вясёлкі. Трымцяць часіны, натоўп адбіваецца ад смерці, навука завязвае і развязвае тое, што існуе, людзі назаўсёды аддаляюцца ад нашае канцэпцыі. Нашы рухавыя выявы паўтараюцца або ажыўляюць сваю бессвядомасць і колеры, пахі, гукі, якія мы носім. Яны нас здзіўляюць, потым знікаюць у прыродзе.

Ашаламляльная краса не вечная.

Мы ведаем, што наша натхненне нідзе не пачынаецца, нідзе не канчаецца, дыг ніколі не скончыцца. Але мы задумваем перад усім стварэнне і канец свету.

Аднак не шмат мастакоў чаруюць яшчэ расліны, камяні, хвалі або людзі.

Мы хутка прывыкаем да таямнічага нявольніцтва. І занявольванне канчаецца прыемнымі забавамі.

Прыйшоў час быць гаспадаром. Добрая воля зусім не гарантуе перамогі.

Па гэты бок вечнасці танцуюць смяротныя формы любові, і імя прыроды пераказвае іх праклятую дысцыпліну.

Полымя ёсць сімвал жывапісу, і гэтыя тры пластычныя асаблівасці свецяцца. Полымя валодае бездакорнасцю, якая не пакутуе ад чужога і пераўтварае ў сабе са злосцю тое, чаго яно дасягае.

Яно валодае чарадзейным адзінствам, і калі мы яго падзелім, то кожная іскрынка будзе падобная на цэлае полімя.

Яно валодае ўзвышанай ісцінай свайго святла, яго ніхто не можа адмаўляць.

Дабрадзейныя мастакі заходняй арыентацыі разглядаюць сваю бездакорнасць насуперак прыродным сілам.

Яна аддадзена забыццю пасля вучобы. І для таго, каб памер мастак, спатрэбіцца, каб усе (мастакі) папярэдніх эпох не існавалі.

Жывапіс ачышчаецца на Захадзе згодна з гэтым лагічным ідэалам, які старажытныя мастакі перадалі новым, як быццам далі ім жыццё.

І гэта ўсё.

Мы не можам усюды несці труп свайго бацькі. Мы яго пакідаем разам з іншымі мёртвымі. І мы яго ўспамінаем, мы яго шкадуем, мы гаворым пра яго з захапленнем. І калі мы становімся бацькамі, трэба чакаць, што нашы дзеці будуць паўтараць тое самае з нашым прахам.

Але нашы ногі не пойдучь ад зямлі, дзе знаходзяцца мёртвыя.

Разглядаць бездакорнасць – гэта хрысціць інстынкт, гэта надаваць высакароднасць мастацтву. І абагаўляць асобу.

Корань, сцябло і колер лілеі паказваюць рух бездакорнасці да сімвалічнага квітнення.

Усе целы аднолькавыя перад святлом, і іх мадыфікацыі – ад гэтай сілы, якая свеціцца і якая іх стварае.

Мы не ведаем іх колераў, і кожны чалавек стварае новыя.

Але мастак перш за ўсё павінен даць спектакль свайго ўласнага бажства і твора. Ён надае ім вядомасць і прапануе спектакль людзям.

Для гэтага трэба ўбачыць: мінуўшчыну, цяпершчыну і будучыню.

Палатно павінна ўяўляць сабою гэтае адзінства.

Тады нішто беглае не пацягне за сабой выпадкова. Мы не вернемся неспадзявана назад. Вольныя гледачы не кінуць нас з-за нашай цікаўнасці. Фальшывыя гандляры не будуць незаконна гандляваць салянымі помнікамі перад розумам.

Мы не будзем губляцца ў невядомай будучыні, што аддалена ад вечнасці і спрабуе спакусіць чалавека.

Мы не стамляемся трымаць цяпершчыну нетрывала, і гэта для мастака, як маска смерці – мода.

Твор будзе непазбежна існаваць. Бачанне цалкам скончыцца, бясконцасць жа замест знака недасканаласці выдасць стаўленне новай істоты і больш нічога. Без гэтага не будзе бездакорнасці, і адносіны між рознымі кропкамі палотнаў геніяў, рознымі аб'ектамі, рознымі светамі сведчаць пра мноства несупадзенняў без гармоніі.

Але калі можа быць бясконцае мноства істотаў, кожная з іх сведчыць пра свайго стваральніка, дык ёсць магчымасць спазнаваць іх адначасна і смерць прыходзіць ад іх сумежнасці, сутыкнення і іх любові.

Кожнае бажство створана на свой узор мастакамі. І адны фатографы ствараюць рэпрадукцыі прыроды.

Бездакорнасць і адзінства не існуюць без праўдзівасці: яе нельга параўнаць з рэальнасцю, бо яна застаецца па-за прыродай ды імкнецца трымаць іх у гібельным парадку, у якім мы – жывёлы.

Перш за ўсё мастакі – людзі, якія хочуць быць бесчалавечнымі.

Яны спрабуюць знайсці сляды бесчалавечнасці, сляды, якіх мы нідзе не знаходзім у прыродзе.

Гэтыя сляды рэальныя, і па-за імі мы не ведаем ніякае рэальнасці.

Але мы ніколі не адкрыем рэальнасці назаўсёды. Яна для нас заўжды будзе новай.

Інакш кажучы, яна ёсць сістэма больш няшчасная, чым прырода.

У такім выпадку, убогая праўда, больш аддаленая, менш бачная, менш рэальная, будзе кожны дзень ператвараць жывапіс у стан асаблівай пластычнасці, каб аблегчыць стасункі паміж людзьмі аднаго племені.

А цяпер мы без развагі хутка знойдзем машыну, каб узнаўляць гэтыя знакі.

II

Шмат новых мастакоў не маюць карціны, дзе няма сапраўдных сюжэтаў. І найменні ў каталогах тады адыгрываюць ролю, калі абазначаюць людзей, але не характарызуюць іх.

Нягледзячы на тое, што існуюць нейкія Таўстуны, вельмі худыя, і нейкія Бялявыя, вельмі смуглыя, я бачыў карціну з назваю «Адзінота», у якой некалькі персанажаў.

У гэтым выпадку мы паблажлівыя да карыстання тлумачальнымі словамі, такімі, як *п а р т р э т, в і д а р ы с, м ё р т в а я п р ы р о д а*, але шмат мастакоў прызнаюць толькі агульную назву – *к а р ц і н а*.

Гэтыя мастакі, калі яны яшчэ назіраюць прыроду, яе не імітуюць болей і асцярожна пазбягаюць узнёўлення натуральных сцэн, што ўзнаўляліся і назіраліся ў час вучобы.

Праўдападобнасць не мае значэння, бо ўсё ахвяруецца мастаком у імя нейкай найвышэйшай прыроды, якую ён дапускае, не адкрыўшы яе. З сюжэтам ён больш не лічыцца, а калі лічыцца, дык з цяжкасцю.

Сучаснае мастацтва адштурхоўвае большасць спосабаў асалоды, якімі карысталіся мастакі апошніх часоў.

Калі мэта жывапісу тая ж, як яна была калісьці, – асалода для вачэй, мы просім, каб з гэтага часу аматар знайшоў іншую асалоду, якую б яму прынесла відовішча натуральных рэчаў.

Мы скіроўваемся, такім чынам, да зусім новага мастацтва, такага, якім мы ўспрымалі дагэтуль музыку і літаратуру.

Гэта будзе чысты жывапіс, такі, як музыка і літаратура, што з'яўляюцца чыстымі.

Аматар музыкі спазнае, слухаючы канцэрт, вялікую асалоду, якую нельга параўнаць з натуральнымі шумами – журчаннем ручая, ракатаннем плыні, посвістам ветру ці гармоніяй маўлення чалавека, заснаванага на розуме, а не на эстэтыцы.

Яшчэ сучасныя мастакі радуюць сваіх прыхільнікаў мастацкімі пачуццямі, дзякуючы гармоніі няцотных агнёў.

Мы ведаем показку пра Апеля і Пратагена ў Пліне. Яна вельмі добра сведчыць пра эстэтычную асалоду гэтага няцотнага збудавання, пра якое я казаў.

Апель высадзіўся аднойчы на востраў Радос, каб паглядзець на работы Пратагена, які там жыў. Але таго не было ў яго майстэрні. Там была бабулька, якая трымала вялікую чыстую карціну. Замест таго, каб пакінуць сваё імя, Апель накрэсліў такую тонкую лінію, што цяжка было ўявіць танчэйшую.

Па сваім вяртанні Пратаген, паглядзеўшы на гэтую лінію, пазнаў руку Апеля і накрэсліў пад лініяй яшчэ адну лінію, іншага колеру, больш тонкую, так што здавалася, быццам у Апеля былі тры лініі.

Апель вяртаецца назаўтра, не сустрэўшы таго, каго шукаў, і той лініі, якую накрэсліў і якая прывяла ў адчай Пратагена. Гэтая карціна доўга захапляла знаўцаў, якія з задавальненнем успрынялі гэтыя нябачныя лініі-вобразы, як багоў і багінь.

Маладыя мастакі прадстаўнічых школ маюць задачай рабіць чысты жывапіс. Гэта зусім новае мастацтва. Яно – на першапачатковым шляху і яшчэ не выспела. Большасць маладых мастакоў добра разбіраецца ў матэматыцы, не зважаючы гэтага, бяруць урокі жыцця.

Адзін Пікаса разглядае прадмет, як хірург ускрывае труп.

Мастацтва чыстага жывапісу, калі яно зусім адлучыцца ад старога жывапісу, не будзе прычынай знікнення апошняга, таксама, як развіццё музыкі не стала прычынай знікнення літаратурных жанраў і вастрыня тытуню не замяніла сакавітасці ежы.

III

Мы абвінавачвалі мастакоў-пачаткоўцаў у тым, што яны захапляліся геаметрыяй. Аднак геаметрычная фігура з'яўляецца базай малюнка. Геаметрыя ёсць навука са сваёй мерай і адпаведнасцю, а яны былі ў жывапісе ва ўсе часы тымі самымі.

Дагэтуль эўклідава геаметрыя хвалявала душы мастакоў.

Новыя мастакі, як і іх папярэднікі, не былі геаметрамі. Але мы можам сказаць, што геаметрыя ёсць пластычнае мастацтва, як граматыка ёсць мастацтва пісьменніка. Аднак сёння вучоныя не трымаюцца трохмернай эўклідавай геаметрыі. Мастакі інтуітыўна дакрануліся да новых мераў, і ў сучаснай майстэрні заваёўваецца чатырохмерная прастора.

Успрыманне чатырохмернай прасторы з погляду пластыкі будзе спараджацца трохмернай: яна ілюструе бясконцасць прасторы і сягае ў бясконцасць ва ўсіх напрамках у вызначаны момант. Яна ёсць прастора, у якой размернасць бясконцая. Яна надае прадметам пластычнасць. Яна надае ім суразмернасць, якая патрабуецца ў творы, тады як у грэчаскім мастацтве, напрыклад, якіхсьці механічны рытм няспынна знішчае гэтую суразмернасць.

Грэчаскае мастацтва валодае чыста чалавечай красой успрымання. Яно ўсведамляла чалавека як меру дасканаласці. Мастацтва сучасных мастакоў успрымае бясконцасць свету як ідэал, і, дзякуючы гэтаму ідэалу, мы маем новую меру дасканаласці, якая дазваляе мастакам даць прадметам неабходныя прапорцыі, што адпавядаюць іх пластычнасці.

Ніцшэ ўгадаў магчымасці такога мастацтва:

«Найцудоўнейшы Дыяніс, чаму ты цягнеш мяне за вушы? – пытае Арыян у свайго любімага філосафа ў адной з вядомых гутарак на востраве Наксос. – Арыян, я знаходжу нешта прыемнае, забаўнае ў тваіх вушах: чаму яны не сталі яшчэ даўжэйшымі?»

Ніцшэ са слоў Дыяніса, з дапамогай гэтай паказкі, адкрывае працэс грэчаскага мастацтва.

Дадаем, што гэта ўяўленне: чатырохмерная прастора была імкненнем і трывогай многіх маладых мастакоў пры разглядзе егіпецкіх, негрыцянскіх і акіянічных скульптур.

IV

Маладыя мастакі не абмяжоўваюцца чалавечствам і, жадаючы дасягнуць ідэалу, дораць нам твор больш разумовы, чым пачуццёвы. Яны паступова аддаляюцца ад старога мастацтва аптычных ілюзій і лакальных прапорцый дзеля таго, каб выяўляць велічыню метафізічных форм. Таму сапраўднае мастацтва, калі яно – не прамы вынік рэлігійнай веры, падае некалькі характарыстык вялікага мастацтва, гэта значыць, рэлігійнага мастацтва.

V

Вялікія паэты і вялікія мастакі маюць сацыяльную задачай безупынна абнаўляць аблічча прыроды ў вачах людзей.

Без паэтаў і мастакоў людзям хутка б надакучыла аднастайнасць прыроды.

Паэты і мастакі разам вызначаюць вобраз эпохі, і згодна іх жаданням, будучыня пакорліва ўладжваецца.

Агульная структура егіпецкай муміі стасуецца з фігурамі, маляванымі егіпецкімі мастакамі. Але ста-

ражытныя егіпцяне моцна адрозніваліся адзін ад аднаго. Мастакі трымаліся вымог мастацтва свайго часу.

Гэтая чысціня мастацтва, яго сацыяльная роля дазволілі стварыць ілюзію: суб'ект. Бог ведае, як мы здзекаваліся з карцін Манэ і Рэнуара! Ну! Варта паглядзець на фатаграфіі таго часу, каб параўнаць адпаведнасць людзей і рэчаў карцінам, якія гэтыя вялікія мастакі намалявалі.

Мне здаецца, што гэтая ілюзія натуральная, а штучны твор з погляду пластыкі – прадукт агромністай энергіі. Гэтая энергія благаслаўляе людзей, яна з'яўляецца для іх мерай пластыкі адной эпохі. Такім чынам, тыя, хто здзекуецца з сучасных мастакоў, здзекуецца з сябе самога, бо сённяшняе чалавецтва будзе ўяўляць чалавецтва будучыні па рэпрадукцыях сучасных мастакоў. У рэшце рэшт усе творы мастацтва адной эпохі робяцца падобнымі на творы мастацтва больш энергічна, больш выразна, больш тыпова. Лялькі становяцца народным мастацтвам. Яны натхняюцца творами вялікага мастацтва сваёй эпохі. Гэту ісціну лёгка праверыць. А хто можа сказаць, што лялькі, якіх прадавалі на рынках у 1880 годзе, былі зроблены з тым жа пачуццём, з якім Рэнуар маляваў свае карціны? Ніхто не звяртаў на гэта ўвагі. Гэта значыць, што мастацтва Рэнуара больш энергічнае, больш жывое для таго, каб яго навязваць нашым пачуццям. Але калі ён пачынаў, для публікі той эпохі яго канцэпцыі выглядалі як абсурд і вар'яцтва.

VI

Мы часам меркавалі, што сучасныя мастакі дапускаюць містыфікацыі і калектыўныя памылкі.

Але мы не ведаем у гісторыі мастацтва адной-адзінай містыфікацыі і калектыўнай мастацкай памылкі. Былі адзінкавыя выпадкі містыфікацыі і памылкі,

але звычайныя элементы, з якіх складаецца большасць твораў мастацтва, гарантуюць, што гэтыя выпадкі не былі калектыўнымі.

Калі новая школа мастацтва пакажа нам адзін з такіх выпадкаў, дык гэта будзе незвычайная падзея, якую мы зможам назваць цудам. Спасцігнуць такі выпадак будзе раўназначна таму, як уявіць, быццам дзеці нараджаюцца без галавы ці адной нагі або рукі, што натуральна здаецца абсурдным. Няма калектыўных памылак і містыфікацый у мастацтве, але ёсць розныя эпохі і розныя школы ў мастацтве. Калі мэта кожнай з іх і неаднолькава высокая, то ўсе яны аднолькава рэспектабельныя, і кожную школу гарача любяць, пагарджаюць ёю і зноў гарача любяць.

VII

Новая школа мастацтва называецца кубізм. Увосень 1908 года яна, дзеля смеху, была так названа Анры Мацісам, які быў уражаны, паглядзеўшы на твор, дзе былі дамы накішталт кубоў.

Гэтая новая эстэтыка выпрацоўвалася спачатку ў святдомасці Андрэ Дэрэна. Але самыя важныя і самыя смелыя творы, што яна абяцала, былі здзейснены буйным мастаком, якога мы павінны прызнаць за сапраўднага стваральніка, – Пабла Пікаса. Гэтыя адкрыцці былі падмацаваныя Жоржам Бракам, які выставіў у 1908 годзе адзін твор кубізму ў Салоне Незалежных, што быў ахарактарызаваны ў даследаваннях Жана Метзінжэ. А той выставіў твор кубізму (гэта быў мой) у Салоне Незалежных у 1910 годзе. І Іншыя творы кубізму былі выстаўлены ў тым жа годзе журы Салона Восеньскага. У 1910 годзе з'явіліся ў Салоне Незалежных і творы Рабэна Дэланэ, Мары Ларэнсен, Ле Факанье, прадстаўнікоў адной школы.

Першая сумесная выстаўка кубізму, прыхільнікаў якой становіцца ўсё больш, адбылася ў 1911 годзе ў Салоне Незалежных, дзе 41 зала была зарэзервавана за кубістам. Выстаўка зрабіла вялікае ўражанне. Мы ўбачылі разумныя і спакушальныя творы Жана Метзінжэ; пейзажы і «Аголенага мужчыну ў флэксах» Альбэра Глейза; «Партрэт мадам Фернан Х...» і «Малых дзяўчат» Мары Ларэнсен, «Вежу» Рабэра Дэланэ, «Дастатак» Ле Факанье, «Аголеных» у пейзажы Фернана Лежэ.

Першая выстаўка кубізму за мяжою адбылася ў Брусэлі ў тым жа годзе, і назва гэтай выстаўкі была «Кубізм і кубісты».

Да завяршэння 1911 года выстаўка кубістаў у Салоне Восеньскім узняла вялікі шум. Здзекаваліся з Глейза («Паляванне», «Партрэт Жака Найрала»), Метзінжэ («Жанчына з лыжкай»), Фернана Лежэ. Да гэтых мастакоў далучыліся мастак Марсэль Дзюшан і скульптар-архітэктар Дзюшан-Вілон.

Іншыя калектыўныя выстаўкі адбыліся ў лістападзе 1911 года ў Галерэі Мастацтва Кантэмпарэн, на вуліцы Трапшэ ў Парыжы; у 1912 годзе – у Салоне Незалежных, дзе далучыўся Хуан Грыс.

Кубізм адрозніваецца ад старажытнага мастацтва тым, што гэта не мастацтва імітацыі, а мастацтва пазнання.

Пры спасціжэнні рэчаіснасці задуманай або рэчаіснасці створанай, мастак можа даць трохмерную фігуру, гэта значыць зрабіць кубізм. Ён бы не змог надаць выгляд рэчаіснасці або здзейсніць падман зроку скарачана ці здаля, бо яны дэфармавалі б якасць задуманай і створанай формы.

Як я высветліў, чатыры тэндэнцыі праявіліся ў кубізме. З іх дзве – паралельныя і бездакорныя.

Навуковы кубізм з'яўляецца адной з бездакорных тэндэнцый. Гэта мастацтва маляваць новыя сістэмы са штучнымі элементамі, узятымі не з бачання рэчаіснасці, а з пазнання рэчаіснасці.

Кожны чалавек мае гэтае пачуццё ўнутранай рэчаіснасці. Не трэба быць чалавекам культуры, каб уяўляць сабе круглую форму. Геаметрычны аспект, які так ураджаў тых, хто бачыў першыя навуковыя карціны, паказаў, што асноўная рэчаіснасць была бездакорная і што візуальнае і забаўнае здарэнні былі знішчаны.

Мастакі, выхадцы з гэтага мастацтва: Пікаса, у якога яркасць мастацтва вызначалася як адной бездакорнай тэндэнцыяй кубізму, Жорж Брак, Метзінжэ, Альбер Глейз, м-ль Ларэнсэн і Хуан Грыс.

Фізічны кубізм – гэта мастацтва маляваць новыя сістэмы са штучнымі элементамі, узятымі пераважна з візуальнай рэчаіснасці. Гэтае мастацтва выйшла, аднак, з кубізму, дзякуючы канструктыўнай дысцыпліне. У яго вялікая будучыня як гісторыі жывапісу. Яго сацыяльная роля добра адзначана, але гэтае мастацтва не бездакорнае. Мы блытаем сюжэт з адлюстраваннем.

Мастак, які заклаў гэту тэндэнцыю, – Факанье.

Кубізм орфіка – гэта другая тэндэнцыя сучаснага жывапісу. Гэта мастацтва маляваць новыя сістэмы са штучнымі элементамі, узятымі не з візуальнай рэчаіснасці, але цалкам створаныя мастаком і адораныя ім магутнай рэальнасцю.

Творы арфічных мастакоў павінны адначасова уяўляць сабой бездакорную эстэтычную згоду, тварэнне і ўзвышанае значэнне – сюжэт. Гэта бездакорнае

Кацярына Мяшкова

мастацтва. Святло твораў Пікаса падаецца гэтым мастацтвам, якое са свайго боку адкрыў Рабэр Дэланэ і куды паглыбляліся Фернан Лежэ, Фрэнсіс Пікабія і Марсэль Дзюшан.

Інстынктыўны кубізм – гэта мастацтва маляваць новыя сістэмы са штучнымі элементамі, узятымі не з візуальнай рэчаіснасці, але з інстынкту і інтуіцыі, якія прыходзяць да мастака. У інстынктыўных мастакоў не хапае яснасці і веры. Інстынктыўны кубізм гуртуе вельмі многіх мастакоў. Зыход французскага імпрэсіянізму; гэты рух зараз распаўсюджваецца на ўсю Еўропу.

Мастацтва сёння забяспечвае свае творы грандыёзным, вялікасным выхадам. Яны пераўзыходзяць усё, што было створана мастакамі нашага часу. Мастацтва захапляецца даследаваннем хараства, высакародным і энергічным, і рэальнасць, якую яно нам прыносіць, надзіва ясная.

Я люблю сённяшняе мастацтва, таму што я люблю перш за ўсё святло; і ўсе людзі любяць перш за ўсё святло, яны адкрылі агонь.

Апошні жывапіс Сэзана, яго акварэлі выходзяць з кубізму, але Кубэрт – бацька новых мастакоў і Андрэ Дэран, да якога я вярнуўся ў іншы час, быў старэйшым з яго любімых сыноў. Яго мы ведаем у руху Дзікіх, што быў як прадмова да кубізму яшчэ на пачатку гэтага вялікага суб'ектыўнага кірунку. Але было б вельмі цяжка зараз пісаць, што чалавек добраахвотна трымаецца на баку ўсяго і ўсіх.

Мне здаецца, што сучасная школа жывапісу больш адважная, чым калі-небудзь. Яна паставіла пытанне красы ў сабе.

Яна хоча быць красой проста з асалоды, якую чалавек дарыў чалавеку, і з пачатку гістарычных часоў ніводзін еўрапейскі мастак не асмеліўся гэтага зрабіць. Новым мастакам патрэбна ідэальная краса, якая не будзе толькі гордым выяўленнем роду, але выяўленнем Сусвету.

П Р Э З Е Н
 Т Ы З
 П А Р Ы Ж У
 Д А В А Й Н Ы
 Я Н Ы Б У Д У Ц Ь
 Н А Д Т А
 П Я Ш Ч О Т Н Ы М І
 П А С Ь Л Я
 П Е Р А М О Г І

Л
Я
Ж
А
Ч
Ы
Я
ПАЛЮ П
БОЎНІКІ
ВЫ
ВЫ
АД АД
ДЗЯ МА
ЛЯЕ ІХ
ЦЕ ЧЛЕ
СЯ НАЎ

П
Р
Ы
ВІ ТА
НЬНЕ
СЬВЕТ
ВЫРАЗ
НАЙ
ЗЬЯЎЛЯЮСЯ
МОВАЙ
І ТВОЙ РОТ
О ПАРЫЖ
СТРАЛЯЕ І ЗАЎСЕДЫ
БУДЗЕ СТРАЛЯЦЬ
У НЕМ ЦА Ё

ЗВАЯВАНЫ ГОЛУБ
І ПЫРСКІ ФАНТАНА

Чулыя вобразы, ^{заколата}С^алодкія мілыя вусны
МІЯ МАРЭ
ІВЕТ ЛАРЫ
АНІ і ты МАРЫ
дао вы юныя дзлўчыны
АЛЕ
побач
у фантанам, што
плача і просіць
гэты голуб у захапленні

Сьвежыя ўсе успаміны ? Дзе нинер Рэйнал, Білі, Даліз
О, сьбры мае, што пайшлі на вайну ? Дзе нинер Рэйнал, Білі, Даліз
Струменьнямі б'юць у неба Імёны якіх гучаць жалобна
І вашы позіркы ў піхай вады Дзе Крэмініц, які ў войску
Смутна гаснуць Можа яны ўсе памерлыя
Азе яны, Брак і Макс Жакоб Душа мая поўніцца ўспамінамі
Перад шэрымі вачыма і фантан плача над маім болям

Тыя, што пайшлі на вайну на поўнач, змагаюцца за нас
Вечар надыходзіць. О крыніца мора
Сядзі ў крыні поўныя ружовых аўраў дзе вярта

СЕБАСЦІЯН ГАШ

Сальвадор Далі

*Часопіс «Бельгійскія шыйткі», Брусэль, Красавік 1930 г.,
3-ці год выдання № 4*

Пераклад з французскай мовы

Лепшыя сучасныя мастакі нясуць глыбокі адбітак кубізму. Каталонскі мастак Сальвадор Далі не прадстаўляе выключэння, пацвярджаючы гэта пэндзлем. Далі быў падкуплены пошукамі кубістаў.

Пераможаны гэтай спакусай, ён, між тым, падпарадкаваў час стварэння малюнка форме, аптычнае праўдападабенства – законам кампазіцыі і канструкцыі, імітаваў, інтэрпрэтаваў або выклікаў, але па-майстэрску тварыў складанае маляўнічае цэлае. І так, напрыклад, некаторыя працы ўжо аддалены ад жывапісу Кадакеса*, працы, якія не малююць ні постаць, ні пейзаж, ні нацюрморт, але нешта, як карціну. Простая карціна непараўнальна прыгожая сама па сабе; карціна, якая не гаворыць нічога ў рэчаіснасці, але якая валодае ўласнай рэальнасцю, якая кіруе праз спецыфічныя законы, незалежныя ў любых імітацыях.

Далі, аднак, не замарудзіў выявіць сябе ў абываемым, куды вядуць строгія тэхнічныя спекуляцыі і дзе ён падрыхтаваўся змякчыць сілу. Ён не захацеў адкідаць іх радыкальна, – як робяць сучасныя мастакі, сябры, якія абвешчаны змяніўшымі погляды і няздольныя знайсці сябе ў іншых месцах, як толькі ў гэтых крайнасцях, – і зноў апрагнуў іх у самую

яркую паэзію. І Далі выдае серыю карцін, якія фарміруюць гэты перыяд і якія можна назваць пластыка-паэтычнымі. Гэтыя карціны каталонскія крытыкі называюць сюррэалізмам. Аднак, няма нічога больш аддаленага ад рэальнасці. Гэты жывапіс эфектна, непасрэдна ўдзельнічае ў пластычных пошуках. Такім чынам, гэта паэтычныя пошукі, якія мы будзем вывучаць далей.

Спачатку пра пластычнае. Гэтыя творы бясконца багатыя пластычнымі ўласцівасцямі. Далі валодае прыроджаным густам у адносінах да чыстых і выразных формаў, прыводзіць іх да першапачатковай прыгажосці. Яго пастаяннае жаданне раўнавагі і распадку, яго натуральныя дадзеныя ў галіне кампазіцыі робяць з яго самага чыстага пластыка нашай краіны (заўв. аўт. – Бельгіі). Гэтыя якасці з бляскам праявіліся ва ўсіх папярэдніх працах. І гэты жывапісец не можа раптоўна спыніць свае раннія пошукі. У творах гэтага перыяду, пластычнасць, – якая ніколі не існуе ў нашых сюррэалістаў, якія, як мы ведаем, хочучь «забіць жывапіс» – была ўзнесена ім на вышэйшую прыступку прастаты. Менавіта кампазіцыя была ўведзена амаль першапачатковым чынам (гл. «Мёд саладзей, чым кроў»). Дыяганаль палатна – з простых сувязяў вертыкаляў і гарызанталей. «Чыстая радасць першасных законаў непазбежная,» – як кажа Далі ў гэты перыяд.

Карціны гэтага перыяду былі таксама бясконца багатыя паэзіяй. Аднак, Далі не прыходзіў да гэтай паэзіі ў манеры сюррэалізму, з дапамогай невыразных падсвядомых працэсаў. Далі – паўднёвец. Клімат, прырода мелі важнае значэнне ў стварэнні твораў мастацтва. Эліе Фор канстатаваў захоплена гэта ў сваёй кнізе «Дух формаў». І наша неба, і наша

мора не падахвочваюць ні да мары, ні да трызненняў, ні да зрухаў фантазіі і ўяўлення. Далі – чалавек Поўдня: у лірызме вобразу, знойдзенага сюррэалізмам, пакутлівы працэс, які непасрэдна папярэднічае сну. Далі супрацьпастаўляе знойдзены вобраз, лежачы на пяску, тварам да мора. Туманам поўначы Далі супрацьпастаўляе вятры поўдня, якія пераносяць любыя воблакі. Хваляю поўначы, якія вагаюцца, Далі супрацьпастаўляе выразную структуру краба. Такім чынам, Далі не заплюшчвае вочы, каб з увагай звярнуцца да свайго ўнутранага свету. «Заплюшчыць вочы – гэта антыпаэтычны спосаб успрымання рэзанансаў», – кажа ён. З шырока расплюшчанымі вачыма ён супрацьпастаўляў абстрактнай алгебры пластыка-пачуццёвую геаметрыю. Ён хацеў паставіць фізічную паэзію насупраць метафізічнай паэзіі, аб’ектыўную паэзію насупраць суб’ектыўнай. Такім чынам, яго паэзія нараджалася ад канстатацыі з’яў, у асноўным, фізічных.

Далі – матэрыяліст, праціўнік усякага містыцызму. Але настойлівае жаданне паэзіі вядзе яго непасрэдна да таямнічага, невядомага, цудоўнага. Аднак, ён патрабуе, каб гэты цуд «ствараўся з дакладнасцю роўнай банкірскім і камерцыйным аперацыям». Знешні выгляд праблемы ён, матэрыяліст, непазбежна звяртае да цудоўнага, таямнічага, невядомай матэрыі: фізіялогіі, фотаплазме, клетцы. І гэта тлумачэнне частай прысутнасці ў сваіх карцінах развернутых цел, якія адкрываюць кожную таямніцу, кожны сакрэт іх палкасці. І гэта надае тлумачэнне таксама знявечаным рукам, рассечаным целах, венам, якія парваныя, згортванню крыві; усё гэта расце пад мікраскопам. Яго цікавае, цікаўнае, фізічнае разуменне паэзіі вядзе зноў па прамым шляху да паэ-

зіі – бясконцай паэзіі. Індустрыяныя аб’екты, прыборы, стандартныя прылады з іх геаметрычнай дакладнасцю, чыстай, дакладнай, выбітнай пластыкай...

Далі, аднак, трохі эвалюцыяніраваў з тых часоў. Эпоха, якую мы зараз апісалі, развіваецца непасрэдна пасля перыяду вузкага пластычнага дагматызму ў духу Севярыні**, які яго адольваў на працягу пэўнага часу. Перакананы ў бесплоднасці сваіх прыწყаў, Далі паставіў перад сабой задачу іх ажывіць, уводзячы ў іх вялікую долю паэзіі. Насуперак усяму, гэтыя пластычныя турботы былі занадта свежыя, каб ён змог іх цалкам адкінуць. Яго творы, як мы ўбачылі, былі дакладнай дазіроўкай пластыкі і паэзіі. Між тым жаданне лірычнай свабоды цалкам авалодала ім. Гэты мастак скончыў тым, што цалкам уцёк ад усякага пластычнага клопату. У барацьбе паміж пластыкай і паэзіяй, апошняя канчаткова перамагла. І сучасныя творы Далі з’явіліся на свет.

Гэты мастак, пішучы з талентам, запусціў паралельна з творамі свайго нядаўняга перыяду моцныя памфлеты супраць жывапісу, памфлеты, якія паднялі ў Францыі бурныя пратэсты супраць такіх супярэчлівых адносін.

Казалі: «Вораг жывапісу? Чаму ён тады малюе?». Можна прымаць або не прымаць тэорыі маладога каталонскага жывапісца, але трэба ведаць, што яго актуальныя творы не могуць змяшчацца ў рамках таго, што звычайна разумеюць пад жывапісам.

Далі і з ім сюррэалісты, – сёння можна аднесці яго творчасць да сюррэалізму ў жывапісе, – прэтэндуюць быць простымі гуказапісвальнымі апаратамі, якія служаць для дакладнай транскрыпцыі іх прывідаў. Ажыццяўленне бачанняў не з’яўляецца ні творчасцю, ні інтэрпрэтацыяй, але копіяй, копіяй,

якая рэалізуецца аўтаматычна ў моманты натхнення, у цалкам адцягненым стане, пасіўным і міжвольным. Сюррэаліст, калі ён дзейнічае, ён такі ж аўтаматычны, такі ж несвядомы, такі ж бязвольны, як аб'екты ў фотаапарата, як апарат для кружэлак, які запісвае.

Творы, якія нараджаюцца з прычыны гэтага працэсу, не выкліканыя эстэтычным неспакоем і не могуць быць разгледжаны як творы мастацтва. Тэарэтыкі гэтага мастацтва пышна выказваліся на гэтую тэму. Брэтон***, напрыклад, калі ён кажа пра з'явы, якія перад ім раптам паўстаюць перад сном, канстатуе, што пры наяўнасці алоўка ён мог бы лёгка трымацца кантураў бачанняў, і дадае, што гаворка не ідзе пра тое, каб маляваць, а калькаваць, проста калькаваць. Нават сам Брэтон, кажучы пра гэты аўтаматызм, разглядае адзін вельмі кур'ёзны выпадак. Як маглі б судзіць аўтара якой-небудзь кнігі, напісанай пад дыктоўку гэтага віду натхнення, і судзіць як злачынца – трыбуналам? Аўтар вядомага маніфесту дадае: «Абвінавачаны абмяжоўваецца для сваёй абароны запэўненямі, што ён не разглядае сябе, як аўтара сваёй кнігі, і гэты апошні, які не можа перайсці ні да чаго як толькі да прадукцыі сюррэалістычнай, які выключае ўсякае пытаньне заслугі або недастойнага ўчынку таго, які яе падпісваў».

Літаратурныя сюррэалісты, суб'ектывісты да крайнасці, капіруюць свае ўнутраныя бачанні, літаральна перапісваюць свае фразы, якія пырскаюць з іх падсвядомасці. Сальвадор Далі, наадварот, – аб'ектывіст да крайнасці. Гэты мастак не змог перамагчы закаранелы аб'ектывізм, пра які мы канстатавалі ў папярэднім перыядзе, ён капіруе глыбокую рэальнасць рэчаў, якія працягваюць інтуіцыяй па вонкавым

выглядзе, у моманты натхнення, у моманты цалкам пасіўныя.

Імгненнае ўладанне рэальнасцю, як ён яе называе, калькавалася з абсалютнай сілай, без умяшання волі, без жывапіснага намеру, загадзя ўстаноўленага. Простая копія, простая калька, дакладная транскрыпцыя, ажыццёўленая запісваючай прыладай, цалкам адсутнай, міжвольнай. І, зразумела, не ад жывапісу. І аўтар такога гатунку твораў з'яўляецца занадта паслядоўным, калі ён аб'яўляе сябе антымастаком, антыартыстам. Ягоныя творы не з'яўляюцца жывапісам. Гэта факты не артыстычныя, але чыста і проста экстраартыстычныя. З'явы, творы сучаснага Далі, які не валодае, быць можа, пластычнасцю яго ранейшых твораў, хвалюе нас вострай інтэнсіўнасцю.

** Іспанскі горад у Каталоніі займае асобнае месца ў гісторыі мастацтва. Ён вядомы, перш за ўсё, тым, што ў ім часта бывалі выбітныя дзеячы мастацкага авангарда XX стагоддзя: Сальвадор Далі, Марсэль Дзюша і іншыя. Сальвадор Далі часта бываў Кадакесе ў дзяцінстве, а потым трымаў дом у Порт Лігат, у маленькай вёсцы на заліве, побач з горадам. Летні адпачынак у 1916 годзе меў асабліва важнае значэнне для мастацкай кар'еры Далі.*

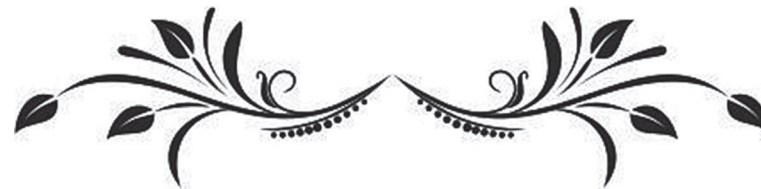
*** Джына Севярыні – італьянскі мастак, графік і скульптар, прадстаўнік футурызма і кубізма ў мастацтве.*

**** Андрэ Брэтон – французскі пісьменнік і паэт, заснавальнік сюррэалізму.*

Кацярына Мяшкова

Рэпрадуцыі:

1. *Жанчыны, якія ляжаць на пляжы (1926);*
2. *Мёд, салатзей, чым кроў (1927);*
3. *Прылада і рука (1927);*
4. *Аголены жаночы (1929);*
5. *Плоць на камянях (1926).*

ГУТАРКІ

ГУТАРКА З АЛЯКСЕЕМ МАРАЧКІНЫМ

«Слова – паходня...»

Праз Млечны шлях спасцігнуць
тайну зораў
І расчытаць графічныя ўзоры
нябесных бегаў...
След яшчэ не згублен.

А. Марачкін

Чуць цэлы Свет – і самому стаць малым Сусветам. Успрымаць гармонію колераў – і самому ствараць новую чалавечую гармонію. Такі ён – Аляксей Марачкін, таленавіты жывапісец, сапраўдны паэт у мастацтве, летуценнік. Нават прозвішча яго паходзіць ад слова «мара», дарэчы і подпіс ягоны пад палотнамі абмяжоўваецца гэтым чыстым і жыццядайным словам. Творы яго глыбокія па эмоцыях, высокія па думцы і трапяткія па сумленні. Яго каларыт цалкам належыць да нашай зямлі. Адным з першых мастак адгукнуўся на Чарнобыльскую трагедыю. Абраз, напісаны Марачкіным, «Маці Божая ахвяраў Чарнобыля» быў асвечаны на пляцы Волі ў Менску 26 сакавіка 1991 года. Імклівыя палітычныя змены далі новы імпульс творчым пошукам мастака.

Кацярына Мяшкова. Мастак... З якога часу, Вы, Аляксей Антонавіч, адчулі сябе мастаком, і хто натхніў Вас?

Аляксей Марачкін. Гэтае стэрэатыпнае пытанне нараджае стэрэатыпны адказ. Я чуў, як некаторыя мае калегі, якіх я паважаю і па-свойму люблю, адказалі прыкладна так: «Мастак? Калі стаўся ім?.. Як сябе помню, я пачаў ўсведамляць сябе...» Адзін дык адказаў з гэтай

нагоды нечакана: «Я быў мастаком тады, калі яшчэ не нарадзіўся. Як мяне мая маці насіла пад сваім сэрцам, то, мусіць тады ў мяне любоў да мастацтва выпявала».

А што, калі б іначай паставіць пытанне... Прыкладна так:

– Ці адчуваеце вы, што ў Вас гасне дар мастака? Так бы мовіць, памірае ўва мне МАСТАК?

Шмат чаго, здаецца б, сказаў... Мастак гасне ўва мне тады, калі я рана кладуся і позна прачынаюся. Ён гасне, калі замест таго, каб рэалізаваць задуму, якая бліскавідай мільганула ў маёй душы, я пацягнуўся ці мяне пацягнулі ў зусім іншы бок... Калі замест таго, каб абмежаваць сябе ад знешняга ўплыву, сесці ў сваёй майстэрні, засяродзіцца – бягу... хачу паспець, убачыць таго, пагаварыць з гэтым, адзначыць сваю прысутнасць там... І гэтая мітусня – не што іншае, як марнаслоўе і марнатраўства таленту. У гэтым – згуба мастака.

І ўсё ж, сярод мітусні ёсць нешта такое, што ўзвышае творцу, надае яму крылы. Гэта каханне. Да жанчыны, якая натхняе і ўзвышае цябе, і – добразычлівасць, любоў да іншых. Бо колькі ты аддаеш, столькі і атрымліваеш... Што схаваш, тое прападзе, што аддасі, тое падвоіцца.

К.М. Скажыце, Аляксей Антонавіч, у якім стылі Вы працуеце?

А.М. Стыль мяняецца на працягу ўсёй творчасці. І гэта натуральна. Кажуць, што Пікаса сказаў нібыта так: «Калі б у мяне ўсё жыццё быў «Блакiтны перыяд», то я б ужо даўно памёр».

Сёння я адышоў ад трывожнай мiнорнай танальнасці. Цёмна-зялёныя, шчыльна-карычневыя фарбы змяніліся на срабрыста-белыя, прасветленыя таны. Я шукаю Боскі блакіт у небе і водгук яго на зямлі. Сінечу маўклівых даляў і сінечу глыбокіх азёраў.

К.М. Ці ёсць у Вас кумір у выяўленчым мастацтве?

А.М. «Не зрабі сабе куміра,» – так напісана ў Святым Пісанні. Але ўсё ж ёсць мастакі, якія паўплывалі на мяне, і ў нечым яны для мяне недасягальныя. З французаў – Блак і Руо, з беларусаў – Тарасікаў, Філіповіч, Драздовіч. З маіх сучаснікаў у кожным бачу іскру Божую... Радуюся, часам зайздросчу, што ў іх атрымліваецца лепей, чым у мяне. І гэта мабілізуе, не дае расслабіцца. Цёмную, злую зайздросць адганяю ад сябе. Яна разбурае душу. Гэтае захапленне адносіцца толькі да творчасці. Я часам магу не ўспрымаць погляды таго ці іншага мастака. Гэта мае права. Але з павагай ставіцца да яго працы – мой абавязак.

К.М. Апроч мастацтва, Вы цікавіцеся паэзіяй, філасофіяй, публіцыстыкай...

А.М. Люблю паэзію... Мне здаецца, толькі паэтычныя радкі могуць канцэнтравалі ў сабе энергію пачуцця. Часам сам пішу. Спрабую паэтычна ўвасобіць роздум пра жыццё і смерць, вечнае і хуткашыннае... Але не спяшаюся друкаваць. Акт творчасці – гэта як споведзь перад самім сабой, перад Богам. Ва ўсіх нас ёсць часцінка Боскага. Перажываю надта за нашу мову. На вялікі жаль, не беларусы, а абхазцы гавораць пра мову наступнае: «Калі маёй мове суджана памерці заўтра, я гатовы памерці сёння». І гэта парадаксальна.

К.М. Вы – загадчык кафедры жывапісу, у Вас многа вучняў, студэнтаў. Што Вам дае праца з моладдзю?

А.М. Кожны раз, калі я «пераношуся» ў Акадэмію мастацтваў (слова «пераношуся» я ўзяў у Язэпа Драздовіча), мяне заўсёды вабяць сустрэчы з маладымі талентамі. Калі хочаце, я нібы «падсілкоўваюся» іх энергіяй. Але гэта не аднабаковае падмацаванне. Адчуваю, што нешта ім перападае і ад мяне. Навучаючы, мы самі вучымся, як казалі старажытныя рымляне.

А ўвогуле, маладыя таленты лепей перахваліць, чым недацаніць. Не паскупіцца на аванс. А вось калі ўжо гэты талент акрыяе, адчуе моц, то па вышэйшай

мерцы і спытаць з яго. А напачатку... Аглаблёю махаць не ў маіх правілах. Хаця «аглабля» яна і ёсць аглабля – нікому карысці яшчэ не прынесла.

К.М. Я ведаю, што Вы сваіх аднадумцаў аб'ядналі ў творчую суполку «Пагоня», кіраўніком якой Вы з'яўляецеся. Якія асноўныя мастацкія прынцыпы ў Вашай суполцы?

А.М. Творчая суполка «Пагоня – добраахвотнае аб'яднанне прафесійных беларускіх мастакоў і мастацтвазнаўцаў, створанае з мэтай развіцця нацыянальнага мастацтва, захавання яго пераемнасці ды ўзбагачэння традыцый, зберажэння і памнажэння мастацкіх набыткаў і духоўных каштоўнасцяў беларусаў, культурна-гістарычнай спадчыны – дзеля абуджэння нацыянальнай свядомасці народа, яго духоўнага, культурнага і дзяржаўнага адраджэння. Стварэнне суполкі «Пагоня» выклікана неабходнасцю аб'яднання нацыянальна свядомых беларускіх мастакоў перад пагрозай нівеліроўкі, уніфікацыі пад сцягам ілжэінтэрнацыяналізму беларускай мастацкай культуры, поўнай страты ёю этнічнай, нацыянальна-этнічнай, эстэтычнай адметнасці перад культурнай экспансіяй суседніх дзяржаў...

Як бачыце, прынцыпы гэтыя асабліва значныя ў наш час, калі народ, Беларускі Народ, ідзе за ілжэпра рокамі, калі частка насельніцтва ігнаруе свае гістарычныя святыні, адмаўляецца ад роднай мовы.

К.М. Чаму Вы і Вашыя аднадумцы звяртаецеся ў сваёй творчасці да нашай нацыянальнай гісторыі, да славетных постацяў беларускай мінуўшчыны і сучаснасці? (Скарына, Луцкевіч і г.д.)

А.М. Гэта, уласна, у першую чаргу павінна рабіць дзяржава, калі яна жадае мацаваць сваю незалежнасць, зрэшты, мы не падмяняем дзяржаўныя ўладныя структуры, а толькі робім тое, што нам пад сілу. Папраўдзе, суполка «Пагоня» бадай што адзінае грамадскае аб'яд-

Кацярына Мяшкова

нанне, якое не падтрымліваецца дзяржавай. Мы вось ужо ладзім пятую выставу, прысвечаную Дню Волі (25 сакавіка), і ні Міністэрства культуры і друку, ні Саюз мастакоў не прыдбаў з гэтых выставаў для сваіх фондаў ніводнага твора. Трымаемся на адным энтузіязме... Няўдзячны і лёс нашых мастакоў, якія дакраналіся да гісторыі, ішлі ад народных каранёў, ахвяравалі сабою, каб абуджаць у народзе паняцці годнасці і моцы, – Сергіевіча, Сеўрука, Драздовіча.

К.М. Больш падрабязна раскажыце пра Вашыя здабыткі вывучэння творчасці Язэпа Драздовіча. Я ведаю, што вы сабралі і надрукавалі ў часопісе «Мастацтва» дзённікі Я. Драздовіча. Пры Вашай дапамозе былі адкрытыя музеі на радзіме Я. Драздовіча і помнік яму ў Траецкім прадмесці.

А.М. Аб усім не скажаш у адным інтэрв'ю... Язэп Драздовіч – гэта, калі хочаце, той асілак, якім правяраецца свядомасць беларуса. Свядомасць нацыі ў цэлым. За гэты час (а пачынаўся збор матэрыялу пра ягоную творчасць яшчэ Арсенам Лісам) створаны музеі ў Германавічах і Гарадцы. І названы імем мастака. Пастаўлены помнік на яго магіле ў Леплянах. Выдадзена кніга «Вечны вандроўнік» Арсена Ліса. Створаны дакументальны фільм. І вось чакаем не дачакаемся ўжо ці не шосты год альбома «Язэп Драздовіч».

Помнік у Траецкім прадмесці пастаўлены па ініцыятыве гарадскога фонду культуры і дзякуючы энтузіязму маладога скульптара Ігара Голубева. Гэта фактычна адзіны помнік на ўсю Беларусь беларускаму мастаку. Праўда, ёсць яшчэ помнік марку Шагалу ў Віцебску. Цікавая дэталі: мастакі нарадзіліся на Віцебшчыне.

К.М. Сувязь Вашай творчасці з беларускай літаратурай (кніга Янкі Купалы «Жыве Беларусь» і г. д.) наўдзіў плённая. Чым гэта тлумачыцца?

А.М. Выяўленчае мастацтва ды і ўсе іншыя віды мастацтва развіваюцца ў кантэксце ўсяе культуры. І

літаратура тут адыгрывае найважнейшую ролю. Бо слова – гэта вобраз. Слова – гэта музыка. Слова – паходня...

К.М. А як грамадскае жыццё?

А.М. Грамадскае жыццё... Гэта – калі ты нешта робіш для грамадства і яшчэ бясплатна? Мусіць, так.

А асабістае жыццё? Гэта – калі ты жывеш так, што ніхто не ведае... Нават жонка. Поўны суверэнiтэт.

І ўсё ж... Грамадскае жыццё і палітыка – звёны аднаго ланцуга, ад якіх так хочацца вызваліцца. Але... Волі абстрактнай не бывае. Воля – гэта цэлы букет абмежаванняў, накіраваных на росквіт Асобы і Дзяржавы.

К.М. За што Вы былі ўзнагароджаны медалём імя Францыска Скарыны?

А.М. Медаль імя Францыска Скарыны атрымаў у 1992 годзе з рук Станіслава Шушкевіча. Сваім унукам буду некалі гаварыць: «Гэта было пры бел-чырвона-белым сцягу і «Пагоні», калі дэмакраты паміж сабою спрачаліся, высвятляючы, хто з іх больш дэмакратычны, а свядомыя беларусы – хто больш свядомы...» Медалём імя Францыска Скарыны ганаруся. Хаця калі б сёння паставіць у шарэнгу ўсіх, хто атрымаў гэтую ўзнагароду за высокія дасягненні ў справе нацыянальнага адраджэння, прапаганду культурнай спадчыны беларускага народа, мушу сказаць, што з некаторымі і не хацеў бы стаяць плячом да пляча.

К.М. Шаноўны Аляксей Антонавіч, што Вы пажадаеце маладым літаратарам?

А.М. Маладосць – цудоўны час! Усё можна паспець, калі ёсць вялікія мары, жаданні, памкненні. Не спыняйце таго, што ў вас закладзена для творчасці, а ўсё астатняе знойдзеце на творчай дарозе!

Змест

Куды шлях і сэрца кліча.

Уступны артыкул Вячаслава Корбута ... 3

ПАЭЗИЯ ... 7

*** На ўскрайку Грунвальдскага поля ... 8

*** Да зорнага неба нацэлены шлях ... 10

*** Вясны павольная хада ... 11

*** Ты адхукаў мяне на засмужанай выспе ... 12

*** Напрыканцы сакавіка ... 13

Маёй бабулі Батура Сафії ... 14

*** А студзень хворы на вясну ... 15

*** Я ад восені ў лета збочыла ... 16

Дождж ... 19

*** Між небам і зямлёй – у акіяне ... 20

Фларысту Дзіне Шымук ... 23

Каштаны ... 24

Восеньскае сонца ... 25

*** На сонцы ў бярэзніку свецяцца дрэвы ... 26

*** Сузор'е кітайскіх ліхтарыкаў ... 27

Іспанская хваля ... 28

*** Колер лета над дахамі ... 29

Раніца ... 30

Знаёмства ... 33

Соф'і Мяшковай ... 34

Песня пра Беларусь ... 35

Мары ... 36

Гараджанкі ... 37

Бангкок ... 38

Сустрэча з радзімай ... 41

*** Бясколернай Сахара не бывае ... 42

*** А Ціхі акіян у лістападзе ... 45

З нагоды дня народзін Дзіны Шымук ... 46

Елка ... 49

Птушка Шчасця ... 50

Нясвіж ... 54

Нясвіжскі паланэз ... 55

Ніне Субоцінай ... 56

*** Час хрызэнтэмай восені супыніў хаду ... 59

*** Апалінэра перакласці ... 60

ПРОЗА ... 61

Інтэрв'ю пра Ніягарскі вадаспад ... 62

Мне кажуць: «Які рацыя ў тваіх наметах на снезе?»... 65

Трапічны сад мадам Нонг Нуч ... 69

Храмава-музейны комплекс Ват Ян ... 77

Падарожжа ў славыты Грунвальд ... 139

Вясковыя падарожжы ... 151

Адкрыццё Манголіі ... 165

Андрэй Макаёнак: маналогі яго жыцця ... 177

Вандроўкі праз мастацтва ... 183

З дачкою незабыўнага Рушчыца ... 184

ПЕРАКЛАДЫ ... 193

Гіём Апалінэр ... 194

Себасціян Гаш ... 214

ГУТАРКІ ... 221

Гутарка з Аляксеем Марачкіным ... 222

Літаратурна-мастацкае выданне

МЯШКОВА Кацярына Іванаўна

ЧАРОЎНАЯ ХВАЛЯ ВАНДРОВАК

Паэзія, проза

Адказны за выпуск *Зміцер Вішнёў*
Рэдактары *Вячаслаў Корбут, Інга Вінарская*
Карэктар *Хрысціна Лісічкіна*
Камп'ютарная вёрстка, дызайн *Інга Вінарская*

Падпісана ў друк 04.06.2016. Фармат 84х108 1/32.
Папера афсетная. Друк лічбавы. Ум. друк. арк. 17,52.
Ул.-выд. арк. 13,36. Наклад 200 асобн. Замова .

Выдавец ПВУП «Галіяфы».
Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца,
вытворцы і распаўсюджвальніка
друкарскіх выданняў № 1/48 ад 03.10.2013.
Вул. Брылеўская, 11-44, 220039, г. Мінск.

Паліграфічнае выкананне ТАА «Полиграфт».
ЛП № 22330/466 от 21.04.2014.
Вул. Кнорына, 50, 220103, г. Мінск.